

Kouluhuvinvointityöryhmän muistio

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:27

Kouluhyvinvointityöryhmän muistio

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:27

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

Opetusministeriö / Undervisningsministeriet

Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto / Utbildnings- och forskningspolitiska avdelningen

PL / PB 29

00023 Valtioneuvosto / Statsrådet

<http://www.minedu.fi/julkaisut/index.html>

Yliopistopaino / Universitetstryckeriet, 2005

ISBN 952-485-013-3 (nid./htf)

ISBN 952-485-014-1 (PDF)

ISSN 1458-8102

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä/

Undervisningsministeriets arbetsgruppspromemorior och utredningar 2005:27

Kuvailulehti

Julkaisija
Opetusministeriö

Julkaisun päivämäärä
31.8.2005

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri) Kouluhyvinvointityöryhmä Puheenjohtaja: Johtaja Eeva-Riitta Pirhonen Sihteerit: Ylitarkastaja Tiina Kavilo Kehittämispäällikkö Leena Nousiainen	Julkaisun laji Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä
	Toimeksiantaja Opetusministeriö
	Toimielimen asettamispvm 11.2.2005

Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen)
Kouluhyvinvointityöryhmän muistio (Promemoria av arbetsgruppen för ökat välbefinnande i skolan)

Julkaisun osat Muistio

Tiivistelmä

Opetusministeriön 11.2.2005 asettaman kouluhyvinvointityöryhmän tehtävänä oli laatia toimenpide-ehdotukset, joilla luodaan edellytyksiä ja rakenteita lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja koulutyytyväisyyden tukemiseksi. Tavoitteena oli myös edistää lasten ja nuorten mahdollisuuksia vaikuttaa koulun arkeen.

Työryhmä rajasi työnsä perusopetukseen. Kouluhyvinvoinnin edellytyksenä on se, miten voidaan huolehtia koko koulu-yhteisön hyvinvoinnista yhteistyössä kotien ja vanhempien kanssa. Työryhmä tarkasteli koulua fyysisenä, psyykkisenä, sosiaalisenä ja pedagogisena ympäristönä. Nämä neljä ulottuvuutta muodostavat kokonaisuuden, jossa kaikki osatekijät vaikuttavat toisiinsa. Oppiminen ei ole pelkästään yksilön mielensisäistä tiedon käsittelyä tai rakentamista. Oppimista tapahtuu, kun yksilö osallistuu erilaisten yhteisöjen toimintaan ja hänen osaamisensa kehittyy yhdessä muiden kanssa tekemällä. Yhteisöjen toiminnassa tarvitaan aina johtajuutta, koulussa erityisesti kasvatuksellista, pedagogista ja henkilöstöjohtajuutta. Se merkitsee sitä, että kaikki koulun toimintaa koskevat ratkaisut harkitaan koulun perustehtävästä eli oppimisen ja kokonaisvaltaisen kasvun ja hyvinvoinnin näkökulmasta käsin.

Kouluhyvinvoinnin päivittäinen arki sisältää tekijöitä, jotka itsessään voivat vahvistaa tai heikentää lasten hyvinvointia. Koulu voi vaikuttaa näihin tekijöihin sekä omilla toimillaan että yhteistyössä kotien ja oppilashuollon palvelujen kanssa. Lasten hyvinvointiin liittyvät kysymykset eivät kuitenkaan ole yksin koulun voimin ratkaistavissa. Yhteiskunnallinen tilanne, vallitsevat arvot ja niiden pohjalta tehdyt ratkaisut näkyvät koulun arjessa. Säästöt neuvola- ja päivähoitopalveluissa, koulujen lakkauttamiset ja suurentuneet ryhmäkoot yhdistettynä tuki- ja erityisopetuksen sekä oppilashuollon palvelujen vähäisyyteen eivät voi olla vaikuttamatta lasten hyvinvointiin ja oppimistuloksiin. Opetuksellinen syrjäytyminen alkaa jo alaluokilla. Koulu voi omalta osaltaan tukea myös haavoittuvissa oloissa elävien lasten hyvinvointia ja selviytymistä, kunhan se saa siihen yhteiskunnalta riittävät voimavarat.

Työryhmän ehdotukset kohdistuvat seuraaviin kouluhyvinvoinnin osatekijöihin:

1. Eheytetty koulupäivä
2. Säännös oppilaskuntatoiminnasta ja oppilaiden kuulemisesta
3. Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu
4. Varhaisen puuttumisen tukeminen
5. Henkilökohtaisen oppilaanohjauksen varmistaminen kaikille perusopetuksessa
6. Kiusaamisen ehkäiseminen
7. Vertaissovittelu
8. Opettajien ja työyhteisöjen täydennyskoulutus
9. Kodin ja koulun yhteistyö
10. Kouluhyvinvoinnin tutkimus

Avainsanat

koulutyytyväisyys, oppilaskunta, osallisuus, syrjäytymisen ehkäisy, varhainen puuttuminen, vertaissovittelu

Muut tiedot

Sarjan nimi ja numero Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:27	ISSN 1458-8102	ISBN 952-485-013-3 (nid.) 952-485-014-1 (PDF)	
Kokonaissivumäärä 56	Kieli suomi	Hinta	Luottamuksellisuus julkinen
Jakaja Yliopistopaino	Kustantaja Opetusministeriö		

Presentationsblad

Utgivare
Undervisningsministeriet

Utgivningsdatum
31.8.2005

Författare (uppgifter om organets namn, ordförande, sekreterare) Arbetsgruppen för ökat välbefinnande i skolan Ordförande: Direktör Eeva-Riitta Pirhonen Sekreterare: Överinspektör Tiina Kavilo Utvecklingschef Leena Nousiainen	Typ av publication Undervisningsministeriets arbetsgruppspromemorior och utredningar		
	Uppdragsgivare Undervisningsministeriet		
	Datum för tillsättande av organet 11.2.2005	Dnr 14/040/2005	
Publikation (även den finska titeln) Promemoria av arbetsgruppen för ökat välbefinnande i skolan (Kouluhuvinvointityöryhmän muistio)			
Publikationens delar Promemoria			
Sammandrag <p>Den av undervisningsministeriet 11.2.2005 tillsatta arbetsgruppen för ökat välbefinnande i skolan hade i uppgift att utarbeta åtgärdsförslag som skapar förutsättningar och strukturer för att öka välbefinnandet och skoltrivseln bland barn och unga. Målet var också att förbättra barnens och ungdomarnas möjligheter att påverka skolvardagen.</p> <p>Arbetsgruppen avgränsade sitt arbete till den grundläggande utbildningen. En förutsättning för elevernas välbefinnande är hur man kan sörja för hela skolans välbefinnande i samarbete med hemmen och föräldrarna. Arbetsgruppen granskade skolan som en fysisk, psykisk, social och pedagogisk miljö. Dessa fyra dimensioner bildar en helhet där alla delfaktorer påverkar varandra. Inläring handlar inte enbart om den kunskapsbehandling eller kunskapsutveckling som sker inom individen. Inläring sker när individen deltar i olika gruppers verksamhet och hans eller hennes kunskaper utvecklas i samverkan med andra. I all verksamhet behövs ledarskap, i skolan särskilt pedagogiskt ledarskap och personalledning. Det innebär att alla lösningar som gäller skolans verksamhet prövas med utgångspunkt i skolans grundläggande uppgift, dvs. inläring och fostran och välbefinnande som en helhet.</p> <p>Skolans vardag innehåller faktorer som i sig kan stärka eller försvaga barnens välbefinnande. Skolan kan påverka dessa faktorer både genom egna åtgärder och i samarbete med hemmen och med hjälp av elevvårdstjänster. Frågor som gäller barns välbefinnande kan dock inte lösas enbart av skolan. Situationen i samhället, de rådande värderingarna och de lösningar som gjorts på basis av dem syns i skolans vardag. Inbesparingarna inom rådgivnings- och dagvårdstjänsterna, indragning av skolor och de allt större grupperna kan förenat med den knappt tilltagna stöd- och specialundervisningen och bristen på elevvårdstjänster inte vara utan effekt på barnens välbefinnande och inlärningsresultat. Utslagningen inom undervisningen startar redan på de lägsta klasserna. Skolan kan för egen del hjälpa utsatta barn att klara sig och öka deras välbefinnande förutsatt att den får tillräckliga resurser av samhället för detta.</p> <p>Arbetsgruppens förslag riktar sig till följande delfaktorer när det gäller välbefinnandet i skolan:</p> <ol style="list-style-type: none">1. En harmonisk skoldag2. En bestämmelse om elevkärsverksamhet och hörande av eleverna3. Engagerade elever – en samverkande skola4. Stöd för att ingripa i ett tidigt skede5. Individuell elevhandledning för alla i den grundläggande utbildningen6. Förhindrande av mobbning7. Skolkamrater som medlare8. Fortbildning för lärarna och arbetsgemenskapen9. Samarbete mellan hem och skola10. Forskning kring välbefinnandet i skolan			
Nyckelord skoltrivsel, elevkår, delaktighet, motverkande av utslagning, tidigt ingripande, skolkamrater som medlare			
Övriga uppgifter			
Seriens namn och nummer Undervisningsministeriets arbetsgruppspromemorior och utredningar 2005:27	ISSN 1458-8102	ISBN 952-485-013-3 (htf) 952-485-014-1 (PDF)	
Sidoantal 56	Språk finska	Pris	Sekretessgrad offentlig
Distribution Universitetstrycket		Förlag Undervisningsministeriet	

Description

Publisher Ministry of Education		Date of publication 31.8.2005	
Authors (If a committee: name of organ, chair, secretary) Committee for school welfare Chair: Director Eeva-Riitta Pirhonen Secretaries: Senior Advisor Tiina Kavilo Senior Advisor Leena Nousiainen		Type of publication Ministry of Education committee reports	
		Contracted by Ministry of Education	
		Committee appointed on 11 February 2005	Dno 14/040/2005
Name of publication Report of the committee for school welfare			
Parts Report			
Abstract			
<p>The aim of the school welfare committee appointed by the Ministry of Education on 11 February 2005 was to prepare proposals for action in order to create conditions and structures for the support of the welfare and school satisfaction of children and young people. Another objective was to promote the opportunities of children and young people to contribute to the everyday life of the school.</p> <p>The committee confined its work to basic education. A requirement for school welfare is that the welfare of the whole school community can be taken care of in cooperation with homes and parents. The committee examined school as a physical, psychic, social, and pedagogic environment. These four elements constitute a whole in which all factors influence each other. Learning is not only about processing and building information inside the mind of an individual. Learning takes place when the individual participates in the activity of various communities and develops his/her know-how in cooperative activities. Leadership is always needed in the activity of a community; in school, especially educational, pedagogic, and personnel leadership. This means that all decisions concerning the operation of a school are considered from the perspective of the principal function of the school, i.e. learning, comprehensive growth, and welfare.</p> <p>The everyday life of a school community includes factors that can strengthen or weaken the welfare of the children. The school can influence these factors both by its own actions and in cooperation with homes and student welfare services. The issues relating to the welfare of children, however, cannot be settled by the school alone. The societal situation, the predominant values, and the decisions made on the basis of them can be seen in the everyday life of the school. Savings in child health clinic and day care services, closing down of schools, and increased group sizes combined with the small amount of remedial teaching, special needs education, and student welfare services cannot fail to influence the welfare and learning results of children. Educational exclusion begins as early as the first years of school. The school can contribute to the welfare and survival of children living in vulnerable conditions if it gets sufficient resources from the society.</p> <p>The suggestions of the committee are concerned with the following factors of school welfare:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Integrated school day 2. Provision on student association activity and the hearing of pupils 3. Participating pupil – coactive school 4. Support of early intervention 5. Securing personal guidance counselling for everybody in basic education 6. Prevention of bullying 7. Peer conciliation 8. Continuing education for teachers and work communities 9. Home-school cooperation 10. Research on school welfare 			
Other information			
Name and number of series Ministry of Education committee reports 2005:27		ISSN 1458-8102	ISBN 952-485-013-3 (pbk) 952-485-014-1 (PDF)
Number of pages 56	Language Finnish	Price	Degree of confidentiality public
Distributed by Helsinki University Press		Published by Ministry of Education	

Opetusministeriölle

Kesäkuussa 2004 julkaistiin maailman terveysjärjestö WHO:n kansainvälinen Koululaistutkimus, jonka mukaan suomalaislapset ja -nuoret eivät viihdy koulussa yhtä hyvin kuin vertailumaiden oppilaat. Raportin seurauksena käynnistyi vilkas keskustelu lasten ja nuorten hyvinvoinnista ja siihen vaikuttavista tekijöistä.

Opetusministeriö järjesti 18.11.2004 keskustelutilaisuuden, johon osallistui opetusministeriön ja sosiaali- ja terveystieteiden hallinnonalojen asiantuntijoiden lisäksi yliopistotutkijoita, opettajakunnan edustajia sekä Nuorten osallisuushanketta ja Hesän Nuorten ääni-kampanjaa edustaneita nuoria. Keskustelutilaisuudessa pidettiin tarpeellisena, että opetusministeriö asettaa työryhmän laatimaan toimenpide-ehdotuksia koululaisten hyvinvoinnin parantamiseksi.

Opetusministeriö asetti 11.2.2005 kouluhyvinvointityöryhmän. Työryhmän tehtävänä oli laatia toimenpide-ehdotukset, joilla luodaan edellytyksiä ja rakenteita lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja koulutyytyväisyyden tukemiseksi. Tavoitteena oli myös edistää lasten ja nuorten mahdollisuuksia vaikuttaa koulun arkeen.

Työryhmän tuli saada työnsä valmiiksi 30.6.2005 mennessä.

Työryhmän puheenjohtajaksi kutsuttiin johtaja Eeva-Riitta Pirhonen opetusministeriöstä ja jäseniksi tutkimusprofessori Marjatta Bardy henkilökohtaisena varajäsenenään erikoissuunnittelija Marie Rautava Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakesista, opetusneuvos, peruskouluyksikön päällikkö Irmeli Halinen Opetushallituksesta, pääsihteeri Matti Hirvola Nuorisosiain neuvottelukunta Nuorasta, neuvotteleva virkamies Kari Ilmonen henkilökohtaisena varajäsenenään ylitarkastaja Maire Kolimaa sosiaali- ja terveystieteiden ministeriöstä, opetuspäällikkö Marjo Kyllönen Helsingin kaupungin opetusvirastosta, ylitarkastaja Kristiina Laitinen Opetushallituksesta, opetusneuvos Erkki Merimaa opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osastolta, opetusneuvos Jari Rajanen opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osastolta, erityisasiantuntija Riitta Sarras Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:stä ja ylitarkastaja Hannu Tolonen opetusministeriön kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osastolta. Opetusneuvos Erkki Merimaan tilalle kutsuttiin opetusneuvos Jussi Pihkala opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osastolta 21.4.2005 lukien.

Työryhmä kuului asiantuntijoina oppilaskunnan jäseniä Otso Jokista, Sara Koivujuutia, Nita Rehtosta, Saara Sarajärveä ja Inka Tuomistoa Hesän Nuorten Ääni -kampanjasta, oppilaskuntakoordinaattori Tiina Piirtoista Helsingin kaupungin opetusvirastosta, professori Christina Salmivallia Turun yliopistosta, kehittämispäällikkö Tytti Solantausta Sosiaali- ja

terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakesista, taiteilija Virpi Vesanen-Laukkasta Taideteollisesta korkeakoulusta, erityisluokanopettaja Krista Pelkosta Meri-Rastilan koulusta ja opetusneuvos Armi Mikkolaa opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osaston yliopistoyksiköstä. Työryhmä kiittää lisäksi johtava arkkitehti Kaisa Nuikkista Helsingin kaupungin opetusvirastosta, joka on suurimmaksi osaksi kirjoittanut koulurakennusta koskevan luvun.

Saatuun työnsä valmiiksi työryhmä luovuttaa muistionsa opetusministeriölle. Muistioon liittyy Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n edustajan lausuma.

Helsingissä 31. päivänä elokuuta 2005

Eeva-Riitta Pirhonen

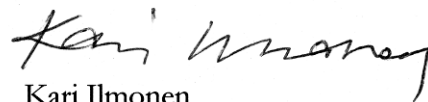
Marjatta Bardy

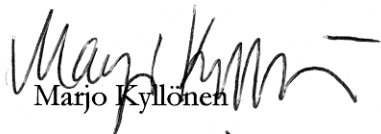
Irmeli Halinen

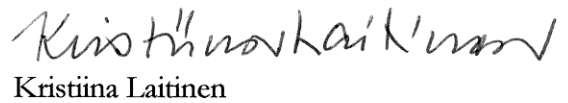
Matti Hirvola

Kari Ilmonen

Marjo Kyllönen

Kristiina Laitinen

Jussi Pihkala

Jari Rajanen

Riitta Sarras

Hannu Tolonen

Tiina Kavilo

Leena Nousiainen

Sisältö

1	Taustaa	9
1.1	Työryhmän toimeksianto ja sen rajaus	9
1.2	Kouluhyvinvoinnin käsitteestä ja taustatekijöistä	9
2	Kouluhyvinvoinnin normipohjaa	12
2.1	Kouluhyvinvointia koskevaa lainsäädäntöä	12
2.2	Opetussuunnitelman perusteet	16
3	Kouluhyvinvoinnin nykytila	22
3.1	Koulu osana yhteiskuntaa	22
3.2	WHO-Koululaistutkimus ja Kouluterveyskysely	24
3.2	Oppilaan ohjaus ja arviointi	26
3.4	Oppilashuollon, tukiopetuksen ja erityisopetuksen toimivuus ja saatavuus	27
4	Koulun toimintakulttuurin kehittäminen	29
4.1	Koulu työ- ja kasvuyhteisönä	29
4.2	Oppilaiden osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet	31
4.3	Moniammatillinen yhteistyö hyvinvoinnin edistäjänä	33
4.4	Kodin ja koulun välinen yhteistyö	35
4.5	Varhainen puuttuminen	36
4.6.	Koulukiusaaminen	38
4.7	Opettajan valmiudet ja opettajankoulutus	41
4.8	Koulu fyysisenä ympäristönä	42
5	Työryhmän ehdotukset	45
	Lähteet	52
	Lausuma	56

1 Taustaa

1.1 Työryhmän toimeksianto ja sen rajaus

Työryhmän tehtävänä oli laatia toimenpide-ehdotukset, joilla luodaan edellytyksiä ja rakenteita lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja koulutyytyväisyyden tukemiseksi. Tavoitteeksi asetettiin myös edistää lasten ja nuorten mahdollisuuksia vaikuttaa koulun arkeen.

Työryhmä rajasi työnsä perusopetukseen. Kouluhyvinvoinnin edellytyksenä on se, miten voidaan huolehtia koko kouluyhteisön hyvinvoinnista yhteistyössä kotien ja vanhempien kanssa. Koulun aikuisten työhyvinvointi on myös yhteydessä oppilaiden hyvinvointiin, siksi työryhmä on tarkastellut myös henkilökunnan hyvinvointiin liittyviä seikkoja.

Työryhmä tarkasteli koulua fyysisenä, psyykkisenä, sosiaalisena ja pedagogisena ympäristönä. *Koulu fyysisenä ympäristönä* sisältää mm. koulun ulkoisen ympäristön ja sisätilat ja niiden käyttömahdollisuudet, turvallisuuden, terveellisuuden ja viihtyisyyden. *Psyykinen ympäristö* sisältää mm. eri ikä- ja kehitysvaiheissa olevat lapset ja aikuiset, yhteisön ja eri ryhmien tunneilmaston, psyykkisen turvallisuuden sekä mahdollisuudet avun ja arvostuksen saamiseen. *Sosiaalinen ympäristö* sisältää lasten ja aikuisten väliset ja keskinäiset vuorovaikutussuhteet, yhteisöön ja ryhmään liittymisen sekä osallistumisen ja sosiaalisen tuen mahdollisuudet. Lisäksi sosiaalinen ympäristö sisältää koulun ja kodin yhteistyön ja suhteet lasten ja nuorten palvelujen sekä sidosryhmien kanssa. *Pedagoginen ympäristö* sisältää mm. opetusta ohjaavan oppimiskäsityksen ja sen taustalla olevan ihmiskäsityksen, opetussuunnitelman, opetusmenetelmät, ryhmäkoot, arvioinnin muodot, tuki- ja erityisopetuksen.

Nämä neljä ulottuvuutta muodostavat kokonaisuuden, jossa kaikki osatekijät vaikuttavat toisiinsa. Oppiminen ei ole pelkästään yksilön mielensisäistä tiedon käsittelyä tai rakentamista. Oppimista tapahtuu, kun yksilö osallistuu erilaisen yhteisöjen toimintaan ja hänen osaamisensa kehittyy yhdessä muiden kanssa tekemällä. Yhteisöjen toiminnassa tarvitaan aina johtajuutta, koulussa erityisesti kasvatuksellista, pedagogista ja henkilöstöjohtajuutta. Se merkitsee sitä, että kaikki koulun toimintaa koskevat ratkaisut harkitaan koulun perustehtävästä eli oppimisen ja kokonaisvaltaisen kasvun ja hyvinvoinnin näkökulmasta käsin.

1.2 Kouluhyvinvoinnin käsitteestä ja taustatekijöistä

Kouluhyvinvoinnista ei ole olemassa mitään yksiselitteistä määritelmää. Hyvinvointia koulussa voidaan tarkastella mm. työturvallisuuden, työsuojelun, terveyden edistämisen, mielenterveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin näkökulmista. Koulu on koulussa työskenteleville

aikuisille työpaikka. Myös oppilaiden koulunkäyntiä voidaan tarkastella työnä, koska he suorittavat oppivelvollisuuttaan. Lapsille koulu ei kuitenkaan ole ainoastaan "työpaikka", vaan tärkeä kasvu- ja kehitysyhteisö. Kehitysyhteisöllä tarkoitetaan niitä yhteisöjä, joissa lapsi on jäsenenä. Näitä ovat perheen lisäksi päivähoito, koulu, harrastuspiirit ja toverisuhteet. Kehitysyhteisönä voi toimia myös elämä nuorisoryhmissä. Nykypäivänä internet-ympäristö muodostaa monille lapsille merkittävän kehitysyhteisön.

Lasten kehitysedellytykset voidaan tutkimusten pohjalta kiteyttää kolmeen keskeiseen tekijään: 1) perushoiva ja huolenpito (ruoka, lepo, vaatetus, terveydenhuolto, turvallinen kasvuympäristö), 2) vuorovaikutus (läheiset ihmissuhteet, sosiaalistuminen kulttuuriseen perintöön ja normeihin) ja 3) hyväksyntä (rakastettuna oleminen, ymmärretyksi tuleminen, psykologinen olemassaolo-oikeus). (Taskinen 2001.) Lapsen hyvää kasvua ja kehitystä turvaa näiden tekijöiden toteutuminen lapsen keskeisissä kehitysyhteisöissä: perheessä, päivähoitossa ja koulussa.

Kansainvälisessä kouluhyvinvointia koskevassa kirjallisuudessa korostetaan yhä voimakkaammin opetuksen ja hyvinvoinnin edistämisen vuorovaikutusta. Oppimistulokset ja oppilaiden emotionaalinen hyvinvointi ovat yhteydessä toisiinsa. (Kouluterveydenhuolto 2002.) Koulujen välisen vaihtelun oppilaiden oppimissaavutuksissa katsottiin 1960-luvulla selittyvän pääosin oppilaan kyvyillä ja perheen sosioekonomisella statuksella. 1970-luvulta lähtien selitystä on haettu myös koulun toiminnasta ja opetuksen laadusta. Tärkeiksi onnistumisen kannalta on todettu myös koulua ympäröivät tukirakenteet kuten kunnan resurssit ja ohjaus sekä kotien, muiden koulujen ja hallintokuntien ja muiden kumppanien kanssa tehtävä yhteistyö. Suomalaisessa Kouluterveytustutkimuksessa on havaittu koulujen välisiä eroja oppilaiden oireilussa. (Vikat ja Rimpelä 1999.) Oppilaiden perhetaustojen välisten erojen on katsottu selittävän vain osan koulujen välisistä eroista. Eniten eroja oppilaiden oireilussa selittävät koulusta pitäminen, koulutyön määrän liian suureksi kokeminen ja luokan työilmapiiri. (Savolainen 2001.)

Anne Konun (2002) väitöskirjassa kouluhyvinvoinnin käsite jaetaan neljään osa-alueeseen: koulun olosuhteet, sosiaaliset suhteet, itsensä toteuttamisen mahdollisuudet ja terveydentila. Olosuhteet sisältävät koulun fyysisen ympäristön, opetusjärjestelyt ja välitunnit sekä oppilaille tarjottavat palvelut kuten kouluruokailun, terveydenhuollon, koulukuraattori- ja psykologipalvelut. Sosiaaliset suhteet käsittävät oppilaiden keskinäiset suhteet, opettaja-oppilassuhteet, kotien ja koulun yhteistyön sekä suhteet ympäröivään yhteisöön. Itsensä toteuttamisen mahdollisuudet nähdään oppilaan mahdollisuuksina opiskella omien taitojensa ja kykyjensä mukaisesti. Lisäksi itsensä toteuttamiseen liittyy palautteen, kannustuksen ja rohkaisun saaminen. Terveydentilaa tarkastellaan mallissa lähinnä psykosomaattisina oireina, joiden on todettu erityisesti nuorten kohdalla heijastelevan myös mielenterveyttä.

Koulut tarvitsevat tuekseen menetelmiä koulu yhteisön ja sen jäsenten hyvinvoinnin kuvaamiseen ja arvioimiseen, jotta ne pystyisivät hyvinvoinnin omatoimiseen kehittämiseen. Koulun hyvinvointimallin pohjalta Koulumiete-projektissa kehitettiin koulun hyvinvointiprofiili (Konu & Gråsten-Salonen 2004.) Oppilaille ja työntekijöille laadittiin omat kyselylomakkeet, joilla kartoitetaan hyvinvointia edellä kuvatuilla neljällä osa-alueella. Koulun hyvinvointiprofiili on tarkoitettu palvelemaan pääasiassa yksittäistä koulua ja sen opetusryhmiä. Yksittäisen koululuokan hyvinvointiprofiilin perusteella on mahdollista kohdistaa erityistoimia esimerkiksi luokan sosiaalisten suhteiden toimivuuteen. Opettajien hyvinvointiprofiilin avulla saadaan esille opettajien työhyvinvoinnin kehittämistarpeita.

Kouluhyvinvointia voidaan jäsentää myös Stakesin yhteistyössä koulujen kanssa kehittämän koulun hyvinvointikuvauksen avulla (Perttilä ym. 2003.) Hyvinvointikuvaus tehdään yhdessä rehtorin, opettajien, oppilashuoltohenkilöstön ja oppilaiden kanssa. Myös

vanhemmat voivat osallistua sen laadintaan. Hyvinvointikuvaus jakaantuu viiteen osaan: 1) koulu työympäristönä (mm. luokkatilat, ryhmäkoot, opetuksen järjestelyt, opettajanhuone), 2) oppimisen ja opetuksen olosuhteet (mm. opettajien täydennyskoulutus, johtaminen, ilmapiiri, oppilaiden edistyminen, erityisopetuksen järjestelyt, oppilashuoltoryhmän toiminta, kodin ja koulun yhteistyö), 3) turvallisuus (mm. kouluympäristön turvallisuus, koulukiusaaminen, koulun ensiapu- ja kriisivalmius, ehkäisevä päihdetyö), 4) terveys ja elintavat (mm. koulun hyvinvointia edistävät toimet, poissaolot, sairaslomat, psykososiaaliset oireet, kouluterveydenhuollon ja muiden oppilashuoltopalvelujen saatavuus) ja 5) yleisluontoinen arviointi ja hyvinvoinnin tulevaisuuden kehityssuunnitelmat. Kouluhyvinvointihankkeessa koulut laativat hyvinvointiohjelman oppilaiden, koulun työntekijöiden sekä vanhempien yhteistyönä. Menetelmänä käytettiin Stakesissa kehitettyä vuoropuhelumenetelmää, ns. Tulevaisuusmuistelua, jonka avulla turvataan kaikkien osapuolten näkemysten kuuleminen (ks. www.stakes.fi/hyvinvointi/verk).

Kouluyhteisön eri osapuolten, oppilaiden, opettajien ja muun henkilöstön, hyvinvointia on kokonaisuutena tutkittu vähän. Suomalaisessa tutkimuksessa selvitettiin koulun työoloja sekä oppilaiden että kaikkien henkilöstöryhmien kannalta. Tutkimukseen osallistui 14 Tampereen suomenkielistä yläastetta. Tutkimuksen mukaan oppilaiden hyvinvointi koulussa oli voimakkaasti yhteydessä ehdotusten ja mielipiteiden kuunteluun, mahdollisuuteen vaikuttaa ylläpitäviin tai haittaaviin tilanteisiin, tukiopetuksen hyvään saatavuuteen, koulukiusaamisen estämiseen, koulutapaturmilta välttymiseen, sopivaan lukujärjestykseen, koulutilojen viihtyisyyteen, hyvään sisäilmaan ja valaistukseen. (Savolainen 2001.)

Koulun hyvinvointia on tärkeää arvioida eri osapuolten näkökulmista. Lasten ja aikuisten kokemus koulusta ei välttämättä ole yhteneväinen. Savolaisen (2001) tutkimuksessa oppilaan ja opettajan vuorovaikutus näytti erilaiselta koululaisten ja opettajien näkökulmista. Opettajien mielestä opetuksen toteuttamistavoista oli keskusteltu melko paljon oppilaiden kanssa, mutta oppilaiden arvioimana asia oli toisin. Työolojen kehittämisehdotuksissa oppilaiden ehdotukset liittyivät usein opettajan ja oppilaan väliseen vuorovaikutukseen ja yhteistyöhön. Oppilaat kokivat, ettei heitä kuunnella eikä oteta vakavasti, ja toivoivat oppilaan ja opettajan väliseen vuorovaikutukseen molemminpuolista kunnioitusta ja tasapuolisuutta. Opettajien oppilaita koskevat vastaukset painottuivat oppilaiden erityisvaikeuksiin sekä sopeutumis- ja käyttäytymisongelmiin. Opettajat kokivat oman työyhteisönsä epäavoimeksi ja keskustelemattomaksi. Myös aiemmissa tutkimuksissa on havaittu opettajayhteisön epäavoimuus (Mäkinen 1998, Huusko 1999/ref. Savolainen 2001.) Opettajien hyvän yhteistyön on havaittu olevan yhteydessä oppilaiden hyvinvointiin (Opdenakker ja Van Damme 2000/ref. Savolainen 2001.)

Kouluyhteisön päivittäinen arki sisältää tekijöitä, jotka itsessään voivat vahvistaa tai heikentää lasten hyvinvointia. Koulu voi vaikuttaa näihin tekijöihin sekä omilla toimillaan että yhteistyössä kotien ja oppilashuollon palvelujen kanssa. Lasten hyvinvointiin liittyvät kysymykset eivät kuitenkaan ole yksin koulun voimin ratkaistavissa. Koulu elää ja toimii aina oman aikakautensa ja ympäristönsä ehdoilla. Yhteiskunnallinen tilanne, vallitsevat arvot ja niiden pohjalta tehdyt ratkaisut näkyvät koulun arjessa. Säästöt neuvola- ja päivähoitopalveluissa, koulujen lakkauttamiset ja suurentuneet ryhmäkoot yhdistettynä tuki- ja erityisopetuksen sekä oppilashuollon palvelujen vähäisyyteen eivät voi olla vaikuttamatta lasten hyvinvointiin ja oppimistuloksiin. Opetuksellinen syrjäytyminen alkaa jo alaluokilla. Koulu voi omalta osaltaan tukea myös haavoittuvissa oloissa elävien lasten hyvinvointia ja selviytymistä, kunhan se saa siihen yhteiskunnalta riittävät voimavarat.

2 Kouluhyvinvoinnin normipohjaa

2.1 Kouluhyvinvointia koskevaa lainsäädäntöä

Lainsäädännöllä rakennetaan koko koulun hyvinvoinnista huolehtimiselle ja sen kehittämiseksi yhdenveroiset puitteet. Kouluhyvinvointinäkökulma on otettu monipuolisesti huomioon koulutusta koskevassa lainsäädännössä. Seuraavassa kuvataan tiivistetysti kouluhyvinvointiin keskeisesti liittyvää säädösperustaa.

Kouluhyvinvointi rakentuu perusopetuslain (628/1998) 2 §:n säädettyihin tavoitteisiin. Mainitun säännöksen mukaan opetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. Opetuksen tulee edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen ja muutoin kehittää itseään elämänsä aikana. Opetuksen tavoitteena on lisäksi turvata riittävä yhdenvertaisuus koulutuksessa koko maan alueella.

Perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta annetun valtioneuvoston asetuksen (1435/2001) 2 §:n mukaan opetuksen ja kasvatuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua paitsi tasapainoisiksi myös terveen itsetunnon omaaviksi ihmisiksi ja kriittisesti ympäristöönsä arvioiviksi yhteiskunnan jäseniksi. Oppilaita kasvatetaan vastuullisuuteen ja yhteistyöhön sekä toimintaan, joka pyrkii ihmisryhmien, kansojen ja kulttuurien väliseen suvaitsevaisuuteen ja luottamukseen. Opetuksella tuetaan myös aktiiviseksi yhteiskunnan jäseneksi kasvamista ja annetaan valmiuksia toimia demokraattisessa ja tasa-arvoisessa yhteiskunnassa sekä edistää kestävästä kehitystä.

Oppilaan fyysisestä ja psykososiaalisesta hyvinvoinnista huolehtimisen kannalta olennaista on, että opetus järjestetään oppilaiden ikäkauden ja edellytysten mukaisesti ja siten, että se edistää oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä. Opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa (3 §). Opetukseen osallistuvalla on työpäivinä oikeus saada opetussuunnitelman mukaista opetusta sekä oppilaanohjausta (30 §). Opetusryhmät tulee muodostaa siten, että opetuksessa voidaan saavuttaa opetussuunnitelmassa asetetut tavoitteet. Opinnoissa tilapäisesti jälkeen jääneille tai muutoin erityistä tukea tarvitseville tulee antaa tukiopetusta (16 §).

Kouluhyvinvoinnin näkökulma tulee esille myös erityisopetusta, tukiopetusta ja oppilas- huoltoa koskevissa perusopetuslain säännöksissä. Oppilaalla, jolla on lieviä oppimis- tai sopeutumisvaikeuksia, on oikeus saada erityisopetusta muun opetuksen ohessa (17 §). Jos oppilaalle ei vammaisuuden, sairauden, kehityksessä viivästyksen tai tunne-elämän häiriön taikka

muun niihin verrattavan syyn vuoksi voida antaa opetusta muuten, tulee oppilas ottaa tai siirtää erityisopetukseen. Erityisopetus järjestetään mahdollisuuksien mukaan muun opetuksen yhteydessä taikka muutoin erityisluokalla tai muussa soveltuvassa paikassa. Oppilaan kouluhyvinvoinnista huolehtimisen näkökulmasta on tärkeä mainitun säännöksen velvoite laatia oppilaalle henkilökohtainen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma.

Ennen päätöstä, jolla oppilas otetaan tai siirretään erityisopetukseen, tulee neuvotella oppilaan huoltajan kanssa sekä, jos mahdollista, hankkia oppilaasta ja hänen oppimisedellytyksistään psykologinen tai lääketieteellinen tutkimus taikka sosiaalinen selvitys. Jos muu opetuksen järjestäjä kuin kunta ei järjestä erityisopetusta, oppilaan siirtämisestä erityisopetukseen päättää opetuksen järjestäjän esityksestä oppilaan asuinkunta.

Opetusryhmien muodostamisesta erityisopetuksessa säädetään asetuksella, yleisopetuksessa ei ole ryhmäkokosäännöksiä.

Vammaisella ja muulla erityistä tukea tarvitsevalla oppilaalla on oikeus saada maksutta opetukseen osallistumisen edellyttämät tulkitsemis- ja avustajapalvelut, muut opetuspalvelut, erityiset apuvälineet sekä erityisopetuksen tukipalvelut (31 §).

Perusopetuksessa oppilaan työmäärä saa olla enintään sellainen, että hänelle koulunkäyntiin, koulumatkoihin ja kotitehtäviin käytettävä aika huomioon ottaen jää riittävästi aikaa lepoon, virkistykseen ja harrastuksiin (24 §). Oppilaan työajoilla on keskeinen merkitys oppilaan kokemaan hyvinvointiin.

Oppivelvollisen on osallistuttava perusopetukseen tai saatava muulla tavalla perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot. Kouluhyvinvoinnin näkökulmasta on keskeistä tunnistaa ne heikotkin signaalit ja oireet, jotka viestivät ongelmista oppilaan hyvinvoinnissa. Ongelmien varhaisen havaitsemisen näkökulmasta opetuksen järjestäjälle on säädetty velvollisuus seurata perusopetukseen osallistuvan oppilaan poissaoloja ja ilmoittaa luvattomista poissaoloista oppilaan huoltajalle (26 §).

Oppimisympäristöllä on keskeinen merkitys koko kouluyhteisön hyvinvoinnin näkökulmasta. Perusopetuslain 29 § säättää opetukseen osallistuvalla oikeuden turvalliseen opiskeluympäristöön. Lisäksi se velvoittaa opetuksen järjestäjän laatimaan opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelman oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpanemaan suunnitelman ja valvomaan sen noudattamista ja toteutumista. Opetushallituksen tulee opetussuunnitelman perusteissa antaa määräykset suunnitelman laatimisesta.

Opetuksen järjestäjän tulee hyväksyä järjestyssäännöt tai antaa muut koulussa sovellettavat järjestysmääräykset, joilla edistetään koulun sisäistä järjestystä, opiskelun esteetöntä sujumista sekä kouluyhteisön turvallisuutta ja viihtyisyyttä (29 §). Järjestyssäännössä ja muissa järjestysmääräyksissä voidaan antaa kouluyhteisön turvallisuuden ja viihtyisyyden kannalta tarpeellisia määräyksiä käytännön järjestelyistä ja asianmukaisesta käyttäytymisestä. Lisäksi määräyksiä voidaan antaa koulun omaisuuden käsittelystä sekä oleskelusta ja liikkumisesta koulurakennuksissa ja koulun alueella. Rehtorin ja opettajan valtuuksia järjestyksenpitoon on täydennetty 1.8.2003 voimaan tulleilla säännöksillä (36–36 c §).

Opetukseen osallistuvalla on annettava jokaisena työpäivänä tarkoituksenmukaisesti järjestetty ja ohjattu, täysipainoinen maksuton ateria (31 §). Opintososiaaliset edut ovat myös osa oppilaiden hyvinvointia tukevia rakenteita.

Oppilaalla on oikeus saada maksutta opetukseen osallistumisen edellyttämä tarvittava oppilashuolto (31 a §). Oppilashuollolla tarkoitetaan oppilaan hyvän oppimisen, hyvän psyykkisen ja fyysisen terveyden sekä sosiaalisen hyvinvoinnin edistämistä ja ylläpitämistä sekä niiden edellytyksiä lisäävää toimintaa. Oppilashuoltoon sisältyvät opetuksen järjestäjän hyväksymän opetussuunnitelman mukainen oppilashuolto sekä oppilashuollon palvelut, jotka ovat

kansanterveyslaissa (66/1972) tarkoitettu kouluterveydenhuolto sekä lastensuojelulaissa (683/1983) tarkoitettu kasvatuksen tukeminen.

Lastensuojelulain mukaan kunnan tulee järjestää oppilaille riittävä tuki ja ohjaus koulunkäyntiin ja oppilaiden kehitykseen liittyvien sosiaalisten ja psyykkisten vaikeuksien poistamiseksi sekä koulun ja kotien välisen yhteistyön kehittämiseksi. Tätä varten kunnassa voi olla koulupsykologin ja koulukuraattorin virkoja (7 §).

Lastensuojelulain 40 § velvoittaa koulun työntekijöitä ilmoittamaan sosiaalitoimistoon lastensuojelun tarpeesta olevasta lapsesta.

Opetuksen järjestäjän on huolehdittava siitä, että oppilaalle, jonka käyttäytyminen on aiheuttanut kurinpitovaikeuksien tai jolta opetus on evätty jäljellä olevan työpäivän ajaksi, järjestetään tarvittava oppilashuolto (31 a §). Oppilasta ei saa jättää ilman valvontaa, jos hänet poistetaan luokasta tai jos häneltä evätään opetus loppupäiväksi. Kuljetusta odottavalle oppilaalle on järjestettävä mahdollisuus ohjattuun toimintaan.

Koulussa tai muussa opetuksen järjestämispaikassa, koulumatkalla ja majoituksessa sattuneen tapaturman hoito on oppilaalle maksuton (34 §).

Kaikilla on osavastuu kouluhyvinvoinnista, myös lapsilla. Oppilaan tulee osallistua perusopetukseen, jollei hänelle ole erityisestä syystä tilapäisesti myönnetty vapautusta. Oppilaan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyvä asiallisesti (35 §).

Jokaisella koululla, jossa järjestetään perusopetusta, tulee olla toiminnasta vastaava rehtori (37 §). Rehtorin ja opettajien kelpoisuusvaatimuksista säädetään opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annetussa asetuksessa.

Perusopetuksen yhteydessä oppilaille voidaan järjestää kirjastotoimintaa, kerhotoimintaa ja muuta opetukseen läheisesti liittyvää toimintaa (47 §).

Myös aamu- ja iltapäivätoimintaa koskevat säännökset rakentavat kouluhyvinvointia. Aamu- ja iltapäivätoimintaa koskevat perusopetuslain säännökset tulivat voimaan 1.8.2004. Aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteena on tukea kodin ja koulun kasvatustyötä sekä lapsen tunne-elämän kehitystä ja eettistä kasvua. Lisäksi aamu- ja iltapäivätoiminnan tulee edistää lasten hyvinvointia ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä ennalta ehkäistä syrjäytymistä ja lisätä osallisuutta. Aamu- ja iltapäivätoiminnan tulee tarjota lapsille monipuoliset mahdollisuudet osallistua ohjattuun ja virkistävään toimintaan sekä mahdollistaa lepo rauhallisessa ympäristössä, ammattitaitoisen ja tehtävään soveltuvan henkilön valvonnassa.

Myös aamu- ja iltapäivätoimintaan osallistuvalla lapsella on oikeus turvalliseen toimintaympäristöön. Toimintaan osallistuvalla lapsella on tarjottava välipala. Toiminnassa sattuneen tapaturman hoito on lapselle maksuton. Aamu- ja iltapäivätoiminnassa tulee olla toiminnan järjestämistapa huomioon ottaen riittävä määrä ammattitaitoisia ohjaajia. Ohjaajien kelpoisuusvaatimuksista säädetään opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annetussa asetuksessa.

Aamu- ja iltapäivätoiminnasta voidaan määrätä kuukausimaksu. Kunta päättää lain tarkoittamasta kolmen tunnin päivittäisestä toiminnasta perittävästä kuukausimaksusta, joka saa olla enintään 60 euroa. Toimintaa voidaan järjestää tarpeen mukaan enemmänkin ja periyli menevistä toimintatunneista lisämaksu.

Vireillä olevat lainsäädännön muutokset

Sosiaali- ja terveysministeriö on asettanut työryhmän pohtimaan oppilashuoltoon liittyvän lainsäädännön uudistamista 31.3.2006 mennessä. Työryhmän tehtävänä on turvata oppilashuollon palvelujen saatavuus, edesauttaa yksittäisen oppilaan ja opiskelijan oikeuksien toteutumista, tukea oppilaitosten mahdollisuuksia järjestää oppilashuolto oppilaan ja opiskelijan

edun mukaisesti, selkeyttää tietojen saantia ja luovutusta sekä henkilötietojen käsittelyä koskevat menettelyt oppilashuollossa sekä selvittää oppilashuoltopalveluista vastaavan henkilöstön asema, tehtävät ja kelpoisuus.

Voimassa olevan nuorisotyölain (235/1995) tarkoituksena on parantaa nuorten elinoloja ja luoda edellytyksiä nuorten kansalaistoiminnalle. Hallituksen esityksessä uudeksi nuorisolaiksi (HE 28/2005 vp) nuorisotyön sisällöksi määritellään nuorten oman ajan käyttöön kohdistuva aktiivinen kansalaisuus, sosiaalinen vahvistaminen sekä nuorten itsenäistymisen tukeminen. Nuorisopolitiikalla tarkoitetaan nuorten kasvu- ja elinolojen parantamista valtakunnan, läänin ja kunnan tasolla. Uusi nuorisolaki ehdotetaan tulevaksi voimaan 1.1.2006 lukien.

Nuorisotyölain uudistuksen yhteydessä suomalaisen nuorisotyön painopistealueiksi ehdotetaan nuorten tukemista kasvussa aktiiviseen kansalaisuuteen ja nuorten sosiaalista vahvistamista. Määritelmän mukaisesti aktiivinen kansalaisuus on jäsenyyttä ja osallisuutta erilaisissa yhteisöissä. Sosiaalisella vahvistamisella pyritään ennaltaehkäisevästi vaikuttamaan nuorten elinoloihin niin, että syrjäytymisriski olisi mahdollisimman alhainen.

Kouluhyvinvointia koskevien säännösten toimivuus

Koulutusta koskeviin lakeihin sisältyvät säännökset, joiden mukaan koulussa on huolehdittava oppilaiden turvallisuudesta. Oppilaiden hyvinvointia edistetään myös oppilashuoltoa koskevien säännösten mukaisilla järjestelyillä.

Lääninhallitukset arvioivat 1.8.2003 voimaan tulleiden perusopetuslain oppilashuoltoa ja järjestyksenpitoa koskevien säännösmuutosten toimivuutta kunnissa ja kouluissa osana valtakunnallista peruspalvelujen arviointiraporttia 2004. Johtopäätöksiä todettiin, että kuntien ja koulujen yleisarvio oppilashuoltoa ja järjestyksenpitoa koskevista säännösmuutoksista oli myönteinen. Säännösten koettiin selkiyttävän toimintaa ja ohjeistusta sekä parantavan opettajien ja oppilaiden oikeusturvaa. Suunnitelma oppilaan suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä oli tehty tai tekeillä lähes kaikissa kunnissa.

Puutteita havaittiin mm. oppilashuollon palvelujen riittävydessä (ks. s. 27). Oppilasta koskevan opetuksen järjestämisen kannalta välttämättömän tiedon saannin todettiin kaipaavan parantamista. Koulut arvioivat saavansa riittämättömästi tietoa etenkin koulun ulkopuolisilta asiantuntijoilta sekä sosiaali- ja terveystoimen viranomaisilta.

Kunnissa ja kouluissa ei ole vielä täysin omaksuttu muuttuneita säännöksiä kurinpitoo- oita ja poissaoloja koskevissa menettelyissä. Usein puuttuu kunnan ohjeistus yhdenmukaisista menettelyistä seurannassa, kirjaamisessa ja huoltajille ilmoittamisessa.

Kurinpitorangastuksia, määräaikaista erottamista ja kirjallista varoitusta todettiin käytetyn varsin vähän koko maassa. Monet koulut käyttivät erottamisen sijaan korvaavia menettelyjä ongelmatilanteiden rauhoittamiseen. Usein kouluissa on löydetty toiminnan kannalta hyviä ratkaisuja, mutta toisaalta osa menettelyistä todettiin säännösten vastaisiksi.

Yli puolet kouluista oli uusinnut järjestyssääntönsä lukuvuoden 2003–2004 aikana. Kouluissa on kuitenkin edelleen uusimisen tarpeessa olevia järjestyssääntöjä.

Syksyllä 2003 voimaan tulleiden oppilashuoltoa ja järjestyksenpitoa koskevien lainmuutosten (477/2003) toimivuutta seurataan ja siitä annetaan eduskunnan sivistysvaliokunnan (SiVM 18/2002 vp) edellyttämä selvitys koulutuspoliittisen selonteon yhteydessä vuoden 2005 aikana.

Kansalaisten, myös lasten ja nuorten, osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet on turvattu lainsäädännössämme varsin laajasti. Lähtökohdat on kirjattu perustuslakiin ja kuntalakiin on koottu kunnalliseen päätöksentekoon osallistumista koskevat yleiset säännökset.

Koulun tehtävänä on tarjota nuorille sellaisia kokemuksia, jotka auttavat heitä kehittämään demokraattiseen yhteiskuntaan kuulumisen ja siinä elämisen taitoja nyt ja myöhemmin aikuisiässä. Tämä näkemys sisältyy perusopetuslakiin (628/1998), valtioneuvoston asetukseen perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (1435/2001) ja peruskoulun opetussuunnitelman perusteisiin (2004).

Suomen perustuslaissa (6 §:n 3 mom.) edellytetään, että lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Perusopetuslaissa ei kuitenkaan näy oppilaiden osallisuus koulun toiminnan toteuttamisessa ja kehittämisessä. Osallisuus mainitaan vain aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteissa.

Perusopetuslaissa ei ole oppilaiden kuulemissäännöstä kuten lukiolaissa (629/1998, 27 §) ja ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa (630/1998, 36 §), joiden mukaan koulutuksen järjestäjän tulee varata opiskelijoille mahdollisuus osallistua koulutuksen kehittämiseen sekä kuulla opiskelijoita ennen opintoihin ja muihin opiskelijoiden asemaan olennaisesti vaikuttavien päätösten tekemistä.

Perusopetuslaissa ei myöskään ole säännöstä oppilaskuntatoiminnasta kuten lukiolaissa (31 §) ja ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa (41 §), joiden mukaan jokaisella oppilaitoksella, jossa järjestetään kyseisessä laissa tarkoitettua koulutusta, on opiskelijoista muodostuva oppilaskunta. Oppilaskunnan tehtävänä on edistää opiskelijoiden yhteistoimintaa ja koulutyötä.

2.2 Opetussuunnitelman perusteet

Oppimisen ja kasvamisen perusedellytyksistä huolehtiminen on yhä suurempi haaste suomalaiselle yhteiskunnalle. Lasten ja nuorten kasvuympäristössä ja koulun toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat aiheuttaneet sen, että koulussa joudutaan aiempaa enemmän kantamaan vastuuta oppilaiden tasapainoisesta kehityksestä, hyvinvoinnista ja terveydestä. Opettajan ja kaikkien koulussa työskentelevien työ on muuttunut vaativammaksi.

Huoli lasten ja nuorten kehityksestä ja hyvinvoinnista on löydettävissä myös opetussuunnitelman uusien perusteiden tausta-ajattelusta. Vuonna 2004 vahvistettujen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden näkemys koulun tehtävästä on laaja-alainen. Koulun tehtäväksi määritellään paitsi oppimisen ja opiskelutaitojen edistäminen myös lasten ja nuorten hyvinvoinnista huolehtiminen ja heidän ohjaamisensa omaa elämää koskevissa valinnoissa. Perusopetuksen on annettava mahdollisuus monipuoliseen kasvuun, oppimiseen ja terveen itsetunnon kehittymiseen, jotta oppilas voi hankkia elämässä tarvitsemiaan tietoja ja taitoja, saada valmiudet jatko-opintoihin ja osallistuvana kansalaisena kehittää demokraattista yhteiskuntaa. Tämä kokonaisvaltainen lähestymistapa toteutuu niin opetuksessa, ohjauksessa kuin koulun muussakin toiminnassa.

Hyvinvoinnin edistämisen tavoitteita on sisällytetty opetussuunnitelman perusteiden useaan eri kohtaan. Ne näkyvät paitsi perusopetukselle määritellyssä tehtävässä myös koulutyötä ohjaavissa arvoissa sekä koulun toimintakulttuurin, työtapojen ja oppimisympäristön kuvauksissa. Hyvinvoinnista huolehtiminen nähdään varsinkin koulun oppilashuoltotoiminnan sekä kodin ja koulun yhteistyön olennaisena tehtävänä. Oppilaan monipuolisen kehityksen, hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen on myös osa eri oppiaineiden sekä uusien aihekonaisuuksien tavoitteita ja sisältöjä.

Arvopohja

Arvot liittyvät päämääriin ja käsitykseen hyvästä elämästä. Koulussa jokaisella oppilaalla ja opettajalla on oma arvojärjestelmänsä, joka ohjaa heidän arvovalintojaan. Koulu yhteisö on kuitenkin sitoutunut myös tiettyihin yhteisiin arvoihin, jotka ohjaavat yhteisön toimintaa, kasvatusta ja myös hyvinvointia.

Koulutyön arvoperusta on kirjoitettu opetussuunnitelman kansallisiin perusteisiin. Niiden mukaan perusopetuksen tulee edistää yhteisöllisyyttä, vastuullisuutta sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista.

Kunnat ja koulut kirjoittavat lisäksi oman tulkintansa keskeisistä arvoista paikalliseen opetussuunnitelmaan. Koulussa arvot heijastuvat kaikkeen toimintaan: opetuksen sisältöihin ja työtapoihin, toimintakulttuuriin ja arkiseen vuorovaikutukseen.

Perusopetuksen tavoitteena on lasten ja nuorten yksilöllisen identiteetin kehittäminen, jolloin yksilö oppii käyttämään oikeuksiaan ja vapauksiaan sekä tekemään itsenäisiä arvovalintoja. Yksilöllisyyden rinnalla korostetaan vastuullisuutta ja yhteisöllisyyttä. Yksilö elää aina suhteessa yhteisöön. Osallisuus ja kyky vastavuoroisuuteen ovat tärkeä osa hyvinvointia.

Perusopetuksen arvopohjan kulmakiven muodostavat ihmisoikeudet, jotka ilmentävät YK:n ihmisoikeuksien julistuksen kuvausta ihmisyyden tärkeimmistä tunnuspiirteistä. Perusopetus pohjautuu siihen, että ihminen kokee olevansa arvokas ja vapaa. Opetuksessa pyritään persoonallisuuden kehittämiseen oppilaan omista lähtökohdista käsin. Myös oikeus turvallisuuteen koskee kaikkia koulu yhteisön jäseniä. Tasa-arvon merkitys eettisenä ihanteena ja koulutuspoliittisena arvona korostuu sitä enemmän, mitä enemmän oppilaisiin ja heidän lähtökohtiinsa liittyy keskinäistä erilaisuutta. Demokratia puolestaan on yhdessä elämisen perussäännöstö, jolla erilaisten ihmisten, kulttuurien, uskontojen ja yhteiselämän kysymykset voidaan järjestää. Demokratian toteutuminen edellyttää osallisuutta ja mahdollisuutta vaikuttaa itseä koskeviin asioihin. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa kulttuuri-identiteetistä on tullut yhä tärkeämpi opetussuunnitelmallinen arvo. Myös suomalaisten kansalliseen perinteeseen kuuluvan arvomaailman ja kulttuuri-identiteetin säilyttäminen on tärkeä osa perusopetuksen kasvatustehtävää.

Toimintakulttuuri ja työtavat

Toimintakulttuurilla tarkoitetaan käytännön tulkintaa koulun kasvatusta ja opetustehtävästä. Tarkoituksena on, että koulun kaikki käytännöt rakennetaan johdonmukaisesti tukemaan kasvatukselle ja opetukselle asetettuja tavoitteita.

Toimintakulttuuriin kuuluvat koulun viralliset ja epäviralliset säännöt, toiminta- ja käyttäytymismallit sekä arvot, periaatteet ja kriteerit, joihin koulutyön laatu perustuu. Toimintakulttuuri ilmenee niin oppitunneilla kuin koulun muussakin toiminnassa.

Tärkein koulun toimintakulttuurin ilmentäjä on tapa, jolla koulun ihmiset toisensa kohtaavat, erityisesti opettajien ja oppilaiden välinen vuorovaikutus. Toimintakulttuurin kehittäminen avoimeksi, vuorovaikutteiseksi ja lasta kuulevaksi on yksi opetussuunnitelman perusteiden keskeisistä tavoitteista. Koulun toimintakulttuuri vaikuttaa koko työyhteisön viihtymiseen ja hyvinvointiin.

Opetuksessa käytettävät työtavat ilmentävät omalta osaltaan koulun toimintakulttuuria. Opetussuunnitelman perusteet korostavat, että työtapojen tulee kehittää paitsi oppimisen, ajattelun ja ongelmanratkaisun taitoja sekä työskentelytaitoja myös sosiaalisia taitoja ja aktiivista osallistumista. Niiden tulee antaa mahdollisuuksia eri ikäkausille ominaiseen luovaan toimintaan, elämyksiin ja leikkiin.

Oppimisympäristö

Opetussuunnitelman perusteissa edellytetään, että koulun oppimisympäristö tukee lapsen ja nuoren kasvua ja oppimista. Oppimisympäristö rakentuu fyysisistä, psyykkisistä, sosiaalisista ja pedagogisista tekijöistä, joiden muodostama kokonaisuus vaikuttaa merkittäväällä tavalla lasten ja nuorten hyvinvointiin.

Perusteiden oppimisympäristöä kuvaavaan lukuun on kiteytetty monia kouluuyhteisön hyvinvointiin ja turvallisuuteen liittyviä tavoitteita. Ympäristön on oltava fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti turvallinen ja tuettava oppilaan terveyttä. Oppilaan ja opettajan välistä sekä oppilaiden keskinäistä vuorovaikutusta tulee vahvistaa ja ohjata oppilaita työskentelemään ryhmän jäsenenä. Tavoitteena on luoda avoin, kiireetön, rohkaiseva ja myönteinen ilmapiiri siten, että vastuu sen ylläpitämisestä kuuluu sekä opettajalle että oppilaille. Tärkeä hyvinvointia edistävä tekijä on myös fyysisen ympäristön esteettisyys ja viihtyisyys.

Koululla on oma kodista riippumaton vaikutuksensa lasten kehitykseen. Lasten taustasta riippumatta huono koulunpito voi johtaa sekä käyttäytymisen että oppimisen ongelmiin, kun taas hyvin toimiva koulu tukee lasten kehitystä. Huonolla kouluilmapiirillä ja luokkahengellä on todettu olevan yhteyksiä lasten käytös- ja tunne-elämän ongelmiin. On tärkeää havaita, että huomattava osa lasten ja nuorten sosiaalisen kehityksen haasteista (kanssakäyminen muiden kanssa, ristiriitojen sovittaminen, ongelmanratkaisu, ystävyysuhteiden solmiminen jne.) kohdataan ja ratkotaan koulupäivän aikana. Oppimisympäristön ja koulupäivän laatu vaikuttavat näin olennaisesti hyvinvointiin.

Oppiaineet ja aihekokonaisuudet

Jokaisen peruskoulussa opiskeltavan oppiaineen tavoitteisiin sisältyy tavalla tai toisella oppilaan kokonaisvaltaisen kasvun ja hyvinvoinnin edistäminen. Erityisen voimakkaasti hyvinvointia ja terveyttä tukevat tavoitteet ja sisällöt ovat esillä 1.–4. luokilla opetettavan ympäristö- ja luonnontiedon, 5. luokalta alkavan biologian ja maantiedon, 7.–9. luokilla uutena oppiaineena opiskeltavan terveystiedon sekä liikunnan ja kotitalouden opetuksessa. Myös uskonnon ja elämäntutkimustiedon opetuksessa ihmisen kasvuun ja ihmiselämään liittyvät asiat ovat tärkeitä. Kirjallisuus, musiikki, kuvataide ja käsityö rohkaisevat osaltaan oppilaan oman ilmaisun kehittymistä ja antavat tilaa hyvinvointia lisäävälle työskentelylle.

Terveystieto uutena oppiaineena antaa koulussa paljon mahdollisuuksia sekä yksilön että yhteisön hyvinvointiin liittyvien asioiden käsittelyyn. Siinä vahvistetaan yksilön ja yhteisön voimavaroja ja selviytymistaitoja ja tarkastellaan yksilön kasvuun ja kehitykseen vaikuttavia tekijöitä, terveyteen liittyviä kysymyksiä arjen valintojen näkökulmasta sekä terveyteen, yhteiskuntaan ja kulttuuriin kytkettyjä teemoja.

Opetussuunnitelman perusteissa on määritelty seitsemän aihekokonaisuutta, jotka tulee ottaa huomioon eri oppiaineissa ja koulun muussa toiminnassa.

Aihekokonaisuudet ovat ihmisenä kasvaminen, kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys, viestintä ja mediataito, osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys, vastuu ympäristöstä, hyvinvoinnista ja kestävästä tulevaisuudesta, turvallisuus ja liikenne sekä ihminen ja teknologia. Kukin aihekokonaisuus tarkastelee lapsen ja nuoren kehitystä ja toisaalta tämänhetkistä maailmaa hieman eri näkökulmasta. Ne kaikki sisältävät hyvinvoinnin ja turvallisuuden kannalta keskeisiä tavoitteita ja sisältöjä. Näkökulmat ihmissuhde- ja yhteistyötaitoihin, ristiriitatilanteissa selviämiseen, vastuullisuuteen sekä kykyyn olla vuorovaikutuksessa erilaisten ihmisten kanssa ovat sisäänrakennettuina jokaiseen aihekokonaisuuteen. Aihekokonaisuuksien käsittelyn tarkoituksena on tukea koulua työskentelemään ehyemmin, vahvistaa lasten ja nuorten sosio-emotionaalista kehitystä ja auttaa ymmärtämään ympärillä olevaa moniulotteista maailmaa.

Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki

Opetussuunnitelman perusteet korostavat oppilaan oikeutta saada tarvitsemansa tuki oppimiselleen ja kehitykselleen. Kuntien ja koulujen haasteena on turvata tuki käytännössä. Riittävän tuen saaminen ajoissa vaikuttaa selkeästi oppilaiden hyvinvointiin. Toistuvat epäonnistumisen kokemukset ja työskentelystä ja käyttäytymisestä saatu kielteinen palaute ovat tutkimusten mukaan ihmisen kehitykseen voimakkaasti vaikuttavia ja saattavat pysyvästi vaurioittaa itse-tuntoa. Oppimiseen liittyvät myönteiset kokemukset vahvistavat hyvinvointia ja hyvinvointi puolestaan luo edellytyksiä paremmalle oppimiselle.

Oppilas tarvitsee paitsi opetusta, myös ohjausta opiskeluun liittyvissä valinnoissaan, opiskelutaidoissaan ja oppimiseen liittyvissä ongelmissaan. Oppilaan ohjauksen tehtävänä on tukea oppilasta koko perusopetuksen ajan. Tukiopetuksen keinoin oppilasta voidaan auttaa heti, kun opiskelussa ilmenee vaikeuksia. Erityisopetusta tarvitaan, kun vaikeudet joko oppimisessa tai sosio-emotionaalisessa kehityksessä ovat pitkäaikaisempia.

Oppilaan monipuolisen kehityksen ja hyvinvoinnin kannalta tärkeitä ovat myös koulun muut aktiviteetit. Kerhotoiminta, välituntien vietto, juhlat ja retket tarjoavat runsaasti tilaisuuksia toimintaan, joka on oppilaille mieluista ja innostavaa. Opetussuunnitelman perusteet ohjeistavat kuntia ja kouluja suunnittelemaan työnsä myös näiltä osin.

Koulussa voidaan osana arkista perustyötä edistää myös lasten ja nuorten elämäntaitoja ja kykyä kohdata vaikeitakin tilanteita. Koulutyössä voidaan tietoisesti vahvistaa lasten ja nuorten itsetuntoa, harjoitella vuorovaikutustaitoja ja luoda valmiuksia arkipäivän ongelmatilanteiden ratkaisemiseen. Myös eri toimijat ovat kehittäneet useita lasten ja nuorten elämäntaitoja tukevia ohjelmia. Vastuun portaat ja Lions Quest ovat olleet käytössä kouluissa jo pitkään; Askeleittain, Zest ja Turvataito ovat esimerkkejä uusista menetelmistä.

Koululaisten aamu- ja iltapäivätoimintaa ohjaavat omat kansalliset perusteet, jotka annettiin 27.2.2004. Perusteiden mukaan toiminnan järjestämisen lähtökohtana on turvallisen kasvuympäristön tarjoaminen lapselle ennen ja jälkeen koulupäivän. Tarkoituksena on tukea lapsen kasvua ja kehitystä ja ehkäistä ennalta riskitekijöitä, jotka liittyvät lapsen yksin-oloon ja valvomattomaan ajankäyttöön.

Oppilashuolto

Opetussuunnitelmien perusteisiin on ensimmäistä kertaa linjattu oppilashuollon järjestäminen kouluissa. Oppilashuolto on tärkeä osa koulun toimintaa ja sen ohjeistus valmistellaan paikallisesti yhteistyössä sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten kanssa.

Oppilashuoltoon kuuluu lapsen ja nuoren oppimisen perusedellytyksistä – fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta hyvinvoinnista – huolehtiminen. Oppilashuollon tavoitteena on yhteisöllisen ja yksilöllisen tuen avulla luoda turvallinen ja viihtyisä työskentely-ympäristö sekä edistää oppilaiden tasapainoista kasvua ja kehitystä. Oppilashuollolla edistetään välittämisen, huolenpidon ja myönteisen vuorovaikutuksen toimintakulttuuria kouluyhteisössä.

Huolenpito oppilaista, vastuu heidän hyvinvoinnistaan ja tässä mielessä oppilashuolto kuuluu kaikille kouluyhteisössä työskenteleville aikuisille. Hyvinvointia vahvistaa avoin vuorovaikutus, oppilaan kokemus kuulluksi tulemisesta ja myönteisen kannustava palaute. Hyvinvoinnin rakentamista ovat esimerkiksi koulun arvopohjan miettiminen yhdessä, koulutilojen turvallisuudesta ja viihtyisyydestä huolehtiminen ja osallisuutta vahvistavien toimintakäytäntöjen luominen. Hyvinvointia rakentaa myös oppimisvaikeuksien ehkäiseminen ja niissä tukeminen tai aktiivista oppimista edistävien työtapojen hyödyntäminen opetuksessa.

Oppilashuollolla on tärkeä rooli erityisesti ongelmien varhaisessa tunnistamisessa, ongelmiin puuttumisessa ja niiden hoitamisessa. Se, että opetussuunnitelmassa kuvataan toiminta-

periaatteet erilaisia ongelma- ja kriisitilanteita varten on tärkeää erityisesti ennaltaehkäisevän työn kannalta. Opetussuunnitelman perusteissa ongelmista on nostettu esiin poissaolot, kiusaaminen, väkivalta ja häirintä, mielenterveyskysymykset, tupakointi ja päihteiden käyttö sekä erilaiset tapaturmat, onnettomuudet ja kuolemantapaukset.

Kouluissa on jo 1990-luvun alkupuolelta lähtien laadittu niin sanottuja kriisisuunnitelmia erilaisten koko kouluyhteisöä tai sen yksittäisiä jäseniä koskettavien traumaattisten tilanteiden varalle. Näitä erilaisia kriisitilanteita voivat olla esimerkiksi oppilaan tai koulun työntekijän kuolema tai itsemurha, vakava väkivalta tai sen uhka sekä onnettomuudet ja tapaturmat. Koulut kuvaavat osana paikallista opetussuunnitelmaansa niin toimenpiteet kuin työn- ja vastuunjaon kriisitilanteiden ehkäisemiseksi, havaitsemiseksi ja hoitamiseksi. Lisäksi suunnitelmassa on tärkeää kuvata kriisisuunnitelmasta ja -tilanteista tiedottaminen (oppilaille, koteihin, yhteistyötahoille ja medialle) sekä suunnitelmaan perehdyttämiseen ja päivittämiseen liittyvät käytännöt. On suositeltavaa, että kaikki ongelma- ja kriisitilanteita ja koulun turvallisuutta koskevat suunnitelmat kootaan yhteen koulun turvallisuuskansioon, joka on helposti kaikkien saatavilla. Kriisivalmiuden kehittämistä, ylläpitämistä ja toiminnan organisointia varten koulussa voi olla erikseen nimetty kriisiryhmä, jonka vetäjänä toimii rehtori.

Oppilashuoltotyötä voidaan kokonaisuutena koordinoida ja kehittää oppilashuoltoryhmässä. Ryhmän tavoitteet ja toimintamallit määritellään paikallisesti. Oppilashuoltoryhmä työskentelee koko kouluyhteisön hyvinvoinnin kehittämiseksi ja tarvittaessa etsii ratkaisuja yksittäisen oppilaan tukemiseksi.

Oppilashuoltoryhmällä on keskeinen rooli varhaisen puuttumisen ja ennalta ehkäisevien rakenteiden luomisessa kouluyhteisöön. Oppilashuollon työntekijät tekevät yhteistyötä eri viranomaisten kanssa erityisesti ennalta ehkäisevässä mielessä. Oppilashuoltoryhmällä on tärkeä rooli myös koulun sisäisen tiedonvälityksen sekä kodin ja koulun yhteistyön sujuvuuden varmistamisessa. Akuuteissa ongelma- ja kriisitilanteissa oppilashuoltoryhmän merkitys toiminnan koordinoinnissa ja tiedonvälityksessä korostuu.

Opetussuunnitelman kehittämistarpeet

Opetushallitus on käynnistänyt seurannan siitä, miten uudet opetussuunnitelman perusteet toteutuvat paikallisissa opetussuunnitelmissa ja miten hyvin opetussuunnitelmat ohjaavat koulutyötä. Seuranta ajoittuu vuosille 2005–2009 ja työ on vasta aivan alussa. Tietoa kerätään analysoimalla opetussuunnitelmia, kysymällä paikallisten opetussuunnitelmien laadintaprosessista sekä haastatteleamalla opetussuunnitelmaprosessin ohjaajia. Vuoden 2005 aikana analysoidaan kymmenestä opetussuunnitelmakokeiluun osallistuneesta kunnasta kuntatason ja muutamien koulujen opetussuunnitelmat. Analyysin jälkeen kerätään tietoa opetussuunnitelmaprosessista kunnilta, jotka ovat olleet mukana opetussuunnitelmatyön kehittämisverkostossa. Myöhemmin analyysiä laajennetaan ja tietoja kerätään otospäivätyksellä koko maasta. Tietojen perusteella tehdään vuonna 2009 kokonaisarvio opetussuunnitelmauudistuksen toteutumisesta.

Ensimmäiset tulokset paikallisten opetussuunnitelmien analysoinnista viittaavat siihen, että kunnissa ja kouluissa on paneuduttu koulun arvojen, toimintakulttuurin ja oppimisympäristön määrittelyyn pääsääntöisesti hyvin. Oppilaiden monipuolisesta kehityksestä ja hyvinvoinnista huolehtiminen näkyy näissä osioissa samoin kuin aihekokonaisuuksien ja yhteistyön kuvauksissa. Oppilashuoltotoimintaa koskeva osuus sisältyy kaikkien tutkittujen kuntien ja koulujen opetussuunnitelmiin. Toiminnan linjaus on oppilashuollon osalta kuitenkin joskus kirjoitettu niin yleisluonteiseksi, että opetussuunnitelma ei välttämättä selkeytä toimintaa riittävästi ja anna konkreettista tukea moniammatilliselle yhteistyölle käytännössä.

Kuntien ja koulujen haasteena on seurata ja arvioida toimintaansa ja pystyä seurannan tulosten pohjalta parantamaan toimintaansa. Opetushallituksen tekemien oppimistulosten arviointien tulokset sekä Kouluterveystutkimusten tulokset tarjoavat tähän hyvää aineistoa. Molemmat ovat kansallisia tutkimuksia, joita kunnat voivat tilata käyttöönsä. Selvitysten mukaan tuloksia ei kuitenkaan aina hyödynnetä systemaattisesti. Tulosten käyttö rajoittuu useimmiten vain oppilashuoltotoimintaan eikä koske esimerkiksi koulun johtamista, opetustyötä ja kodin ja koulun yhteistyötä, mikä olisi ensiarvoisen tärkeätä. Hyvinvoinnin pohja luodaan kuitenkin opetuksessa ja muussa koulun arjessa ja oppilashuollollisia palveluita tarvitaan, kun arjen huolenpito ei riitä.

Opetushallitus on käynnistänyt kehittämishankkeita, joiden tarkoituksena on auttaa kuntia ja kouluja opetussuunnitelman perusteiden tavoitteiden toteuttamisessa. Kouluhyvinvointiin vaikuttavia ovat erityisesti terveellisen ja turvallisen oppimisympäristön kehittämistoimet, Erilaiset oppijat – yhteinen koulu -hanke, Oppilaan- ja opinto-ohjauksen kehittämishanke, nuorten osallisuutta edistävä hanke, Luovuus- ja kulttuurikasvatushanke Lähde, kodin ja koulun yhteistyön kehittämistyö sekä aamu- ja iltapäivätoiminnan kehittäminen.

3 Kouluhyvinvoinnin nykytila

3.1 Koulu osana yhteiskuntaa

Koulu on väistämättä yhteiskuntansa luomus, ja se myös luo ja uusintaa yhteiskuntaa; se on monella tavoin peili yhteiskuntaan ja yhteiskunnasta – ilmentäessään mitä ja miten eri aikoina opetetaan ja millaiseksi tuleva toivotaan. Koulutyö on myös kansantaloudellisesti välttämätöntä ja tuottavaa toimintaa, mutta sen onnistunut toteuttaminen edellyttää riittävää panostusta.

Tämän päivän lasten ja nuorten todellisuus on huomattavasti moniarvoisempi, globaalimpi ja teknisempi kuin koskaan aikaisemmin. Kun aiemmin lasten ja nuorten arvokasvatuksessa kodilla ja koululla on ollut merkittävä asema, vaikuttavat nuorisokulttuuri, media ja uuden tietotekniikan mahdollisuudet kuten internet suuresti tämän päivän lasten ja nuorten arvomaailman muotoutumiseen. Ihmisen persoonallisuuden ja tunne-elämän suotuisa kehitys vaatii kuitenkin syvällisiä arvokokemuksia, joita nykyisessä kulttuurissa vallalla olevat kilpailua ja individualismia korostavat arvot tuottavat yhä vähemmän. Viime aikoina onkin esitetty useita kriittisiä puheenvuoroja, joissa kasvatukseen on peräänkuulutettu ihmisarvoa, totuutta ja kauneutta.

Yhteiskunnalliset muutokset ovat vaikuttaneet koulun toimintaympäristöön ja kouluun kehitysympäristönä. Yksityisyys on lisääntynyt ja yhteisöllisyys vähentynyt. Lapsen keskeiset kasvuyhteisöt – perhe, suku ja kodin lähipiiri – ovat heikentyneet ja esimerkiksi median vaikutus vahvistunut. Lapset ja perheet ovat omien kasvukipujensa kanssa ja jatkuvan tietotulvan ja muutosten keskellä yksin, vailla tukiverkkoa. Tällöin viralliset sosiaaliset yhteisöt kuten päiväkotit ja koulut ovat tulleet entistä tärkeämmiksi. Niin lapsen kuin aikuisenkin kehitykselle on tarpeen, että on olemassa edes joku suhteellisen pysyvä ryhmä, johon kuulua.

Lasten käytöshäiriöt ja levottomuus ovat kasvaneet kautta koko teollistuneen maailman. Voidaan ajatella, että elämäntapa ja rytmi ovat muuttuneet, samoin arvot. Kun ennen lapsista toivottiin kuuliaisuuksia, nyt heistä toivotaan oma-aloitteisia ja itsenäisiä. Englantilaisen tutkimuksen mukaan käytösongelmat ovat kaksinkertaistuneet viimeisen 20 vuoden aikana riippumatta perherakenteesta, sosiaaliluokasta tai lasten sukupuolesta. Tässä tilanteessa koulun on vaikea perinteisin keinoin hoitaa tehtävänsä ja vastata muuttuvan yhteiskunnan haasteisiin.

Vaikka suurin osa suomalaisista lapsista ja nuorista voi hyvin, noin neljäsosan tai jopa kolmasosan arvioidaan voivan huonosti. 1990-luvun laman heijastusvaikutukset lasten kasvu-

ympäristöön ovat olleet pitkäkestoisia. Laman aikana toteutetut palvelujen ja tulonsiirtojen leikkaukset koskivat erityisesti lapsiperheitä. Leikkaukset ovat suurelta osin jääneet pysyviksi. Työelämän vaatimukset ovat kiristyneet ja nuorten aikuisten työttömyys ja/tai pätkätyöllisyys yleistynyt. Lastensuojelun asiakasmäärät ovat kasvaneet. Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden määrä on noin vuosikymmenessä lähes kolminkertaistunut, vuonna 2004 heitä oli 5,4 % alaikäisistä, 54 458. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on 1990-luvun alusta kasvanut 2–5 %:n vuosivauhtia, ja vuonna 2003 heitä oli yksi prosentti kaikista alle 18-vuotiaista. 1990-luvulla köyhien lapsiperheiden määrä kääntyi nousuun ensi kerran toisen maailmansodan jälkeen; köyhien lasten määrä on enemmän kuin kaksinkertaistunut, heitä on alaikäisistä yli 12 %.

Yläluokilla nuori painiskelee suurten elämänratkaisujen kuten koulutus- ja uravalintojen kanssa. Nuoren on vaikea hahmottaa kuvaa ammateista ja eri koulutuksista ja niiden sisällöistä. Tarkkaa arviota siitä, paljonko nuoria jää peruskoulun jälkeen koulutuksen ulkopuolelle, ei ole. Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2003 peruskoulun oppilaista 1 550 jätti hakematta jatkokoulutukseen ja opinnot jätti aloittamatta 3 400 nuorta. Peruskoulun lisäopetuksessa oli vuonna 2003 Tilastokeskuksen mukaan 1 460 opiskelijaa. Lisäopetus ei nyky muodossaan ole pystynyt vastaamaan jatkokoulutuksesta poisjäävien ongelmiin. Koska lisäopetuksen järjestäminen on kunnille vapaaehtoista, ei tarjonta ole vastannut tarvetta.

Nopean yhteiskunnallisen kasvuympäristön muutoksen ohella perheen ja työelämän yhteensovittamisen ongelmat sekä lisääntynyt lasten ja nuorten pahoinvointi asettavat koululle aivan uudenlaisia haasteita. Opettajien ja kaikkien koulussa työskentelevien kuormitus on kasvanut ja kasvaa. Koulu elää yhteiskunnan sille asettamien vaatimusten, lasten ja nuorten elämän muutosten sekä omien rajallisten resurssiensa aiheuttamassa jatkuvassa hankauksessa. Toisaalta koulun voimavara on juuri siinä, että se on aito yhteisö, joka voi tukea oppilaiden sosiaalista kehitystä.

Oppilaiden vaikuttamismahdollisuudet

Koulu instituutiona välittää oppilaille viestejä siitä, millainen on sosiaalinen todellisuus. Koululla itsellään on toimintakulttuuri, joka kertoo päivittäisillä rutiineillaan kaikkien kouluyhteisön jäsenten suhteista, valtasuhteista, käytösnormeista, osallistumisen mahdollisuuksista ja sukupuolten tasa-arvosta.

Kansainväliset tutkimukset ovat osoittaneet, että suomalaisilla nuorilla on tietoa yhteiskunnallisista asioista, mutta he ovat useimpiin Euroopan nuoriin verrattuna vähiten kiinnostuneita yhteiskunnallisista asioista. Kaikissa tutkituissa maissa tytöt luottivat poikia enemmän oppilaiden yhteisen toiminnan vaikuttavuuteen. Noin puolessa maista tyttöjen ja poikien ero oli tilastollisesti merkitsevä – näin myös Suomessa. Tulos vahvistaa aikaisemmissa tutkimuksissakin tehtyä havaintoa, jonka mukaan tytöt kokevat voivansa vaikuttaa kouluyhteisössä ryhmätoiminnan kautta enemmän kuin pojat.

Kansainvälisesti tarkasteltuna suomalaiset nuoret kokevat vaikutusmahdollisuutensa koulussa vähäisiksi. Suomalaiset nuoret ottavat osaa oppilaskuntien ja muiden koulun hallintoelinten toimintaan olennaisesti vähemmän kuin muut pohjoismaalaiset nuoret.

Muissa Pohjoismaissa nuoret osallistuvat oppilaskuntatoimintaan tai koulun päätöksentekuelinten työhön kaksi kertaa enemmän kuin Suomessa, samoin oppilaiden osallistumista päätöksentekoon koulussa on muissa Pohjoismaissa 1980-luvun jälkeen pikemminkin lisätty kuin vähennetty. Oppilaskuntatoiminta ei ole ollut suomalaisen koulun kehittämisen painopistealuetta ja nuorten oma osallistuminen koulun kehittämiseen on jäänyt vähemmälle huomiolle tai sitä ei ole otettu lainkaan huomioon. Olisi tärkeää, että oppilaat ovat mukana

koulutyön suunnittelussa, järjestyssääntöjen laatimisessa ja erilaisten strategioiden kuten kriisi- ja päihdestrategioiden käytännön toteutuksessa. Hesan Nuorten Ääni -kampanjassa mukana olleet nuoret ovat kokeneet, että opettajat ovat ruvenneet arvostamaan heitä, kun heidän mielipiteitään kuunnellaan esimerkiksi kouluympäristön parantamishankkeissa.

Norjassa peruskoulun oppilaskunnan hallituksen edustajat ovat mukana koulun suunnitteluryhmissä ideoimassa, toteuttamassa ja arvioimassa koulutyötä. Ruotsissa koulujen johtokunnissa on oltava myös opiskelijaedustus. Edustajat valitsee koulun oppilaskunta. Ruotsissa ja Norjassa valtaosa oppilaskuntien varoista tulee koululta ja Norjassa erityinen ylpeys ovat alueelliset (läänin) opiskelija-asiamiehet, joita on jo yhdeksässä läänissä yhdeksästätoista.

3.2 WHO-Koululaistutkimus ja Kouluterveyskysely

Suomi on ollut alusta alkaen mukana vuonna 1984 käynnistetyssä *WHO-Koululaistutkimuksessa*, joka on laajentunut neljän maan vertailevasta tutkimuksesta jo lähes 40 maata käsittäväksi. Koko maata edustavat aineistot 5.–, 7.– ja 9. -luokkalaisista kerätään joka neljäs vuosi. WHO-koululaistutkimuksen tuloksena Suomessa on viime vuosina kiinnitetty huomiota mm. lasten ja nuorten arkiliikunnan lisäämistarpeeseen, uni- ja valverytmiin sekä ruokailutottumuksiin.

Kesäkuussa 2004 julkistetussa raportissa käsitellään lasten ja nuorten elinoloja ja terveyttä. Eniten huomiota julkisuudessa on saanut tutkimustulos, jonka mukaan suomalaislapset ja -nuoret eivät viihdy koulussa yhtä hyvin kuin vertailumaiden oppilaat. Kysymykseen ("liking school") saatujen vastausten mukaan Suomessa on muihin maihin verrattuna vähiten niitä, jotka viihtyvät koulussa/pitävät koulusta "hyvin paljon". Seuraavan kerran tutkimus tehdään keväällä 2006.

Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakesin joka toinen vuosi toteuttama valtakunnallinen *Kouluterveyskysely* antaa vertailukelpoista tietoa peruskoulun 8. ja 9. luokkien sekä lukion 1. ja 2. luokkien oppilaiden hyvinvoinnista. Kysely tuottaa tietoa neljältä pääalueelta: elinolot, koulutyö, terveys ja terveystottumukset.

Elinolot

Stakesin tulosten mukaan nuorten elinoloissa on tapahtunut vain vähän muutoksia 2000-luvulla. Oppilaiden rikkeiden tekeminen ja lasten vanhempien työttömyys ovat vähentyneet.

Vanhemmat tietävät paremmin kuin neljä vuotta sitten, missä heidän lapsensa viettävät viikonloppujaan. Pojilta puuttuu läheinen ystävä useammin kuin tytöiltä. Vuonna 2003 peruskoulussa 13 % pojista koki läheisen ystävän puutetta, kun tytöistä 6 % oli vailla parasta kaveria.

Kouluolojen muutokset

Kouluoloissa on tapahtunut myönteistä kehitystä sekä perusasteella että lukiossa. Koulutyötä kuvaavista tekijöistä parannusta on tapahtunut perusasteen luokkatilojen sisäilmassa. Silti edelleen yli puolet oppilaista kokee, että koulun huono sisäilma haittaa opiskelua. Myös koulun fyysiset puitteet ovat oppilaiden mielestä parantuneet viimeisen neljän vuoden aikana.

Oppilaat kokevat sekä perusasteella että lukiossa tulevaisuutta yhä paremmin kuulluiksi. Samoin koulun ilmapiiiri on muuttunut myönteisemmäksi viimeisen neljän vuoden aikana.

Koulutyötä vieroksuviiden oppilaiden ja opiskelijoiden määrä on vähentynyt viimeisen neljän vuoden aikana. Koulutyö koetaan kuitenkin nykyisin raskaampana kuin neljä vuotta sitten. Peruskoulun yläluokkalaisista keskimäärin 42 %:lla ja lukiolaisista 51 %:lla on opiskeluvaikeuksia. Koulukiusaamistapausten määrä on pysynyt ennallaan eli noin 6–7 % perusopetuksen oppilaista ja 1–2 % lukiolaisista kokee tulevansa kiusatuksi viikoittain.

Terveys ja terveystottumukset

Perusopetuksen oppilaiden ja lukiolaisten terveys on pysynyt kutakuinkin ennallaan. Lääkäriin toteamat pitkäaikaissairaudet ovat hieman lisääntyneet Länsi-Suomen ja Oulun läänissä sekä Ahvenanmaan maakunnassa ja toisaalta vähentyneet Etelä-Suomen, Itä-Suomen ja Lapin lääneissä. Noin joka kymmenennellä peruskoulun ja lukion oppilaalla on jokin pitkäaikaissairaus. Masentuneisuutta on noin kymmenesosalla. Vähintään kahdesta päivittäin esiintyvistä psykosomaattisesta oireesta kärsii joka kuudes nuori. Lähes viidesosa lukiolaisista pitää terveydentilaansa keskinkertaisena tai huonona. Terveystilansa heikoksi kokevien oppilaiden määrä on kuitenkin vähentynyt neljän vuoden aikana. Niska- tai hartiakipuja sekä päänsärkyä kokevien oppilaiden osuus (30 %) on pysynyt neljän vuoden aikana ennallaan.

Kouluterveydenhuollon osalta tyytyväisyys on vuosi vuodelta kasvanut. Kouluterveydenhuoltoon tyytymättömiä on keskimäärin neljännes perusopetuksen ja lukiokoulutuksen oppilaista. Peruskoulun oppilaista 12 % ja lukiolaisista 16 % kokee kouluterveydenhuollon vastaanotolle pääsyn vaikeaksi. Tyytymättömien määrä on kuitenkin vähentynyt viimeisen neljän vuoden aikana.

Nuorten terveystottumuksissa on tapahtunut jonkin verran myönteistä kehitystä. Päivittäin tupakoivien osuus on hieman laskenut. Perusopetuksen päättävistä nuorista noin 20 % ja lukiolaisista noin 18 % tupakoi päivittäin.

Nuorten kovassa humalassa esiintyminen kerran kuukaudessa on Etelä-Suomen, Itä-Suomen ja Lapin lääniä lukuun ottamatta vähentynyt neljän vuoden aikana. Perusopetuksen päättövaiheen oppilaista noin 20 % ja lukiolaisista 25 % esiintyy vahvassa humalassa kerran kuukaudessa. Vuoden 2005 aineiston mukaan lukiolaisten humalahakuisuus lisääntyi 5 % ja perusopetuksen oppilaiden 2 % kahden vuoden takaiseen tilanteeseen verrattuna. Toisaalta raittius on lisääntynyt eikä alkoholia käytetä useammin kuin ennen. Laittomien huumeiden kokeilut ovat pysyneet neljän vuoden aikana noin 10 %:ssa.

Opetushallituksen koululaisten liikuntaa koskeva tutkimus (2003) osoitti, että 15-vuotiaiden liikuntakestävyys oli heikentynyt vuoden 1998 tuloksiin verrattuna. Nuorten liikuntatavat ovat muuttuneet eli nuoret harrastavat lajeja, jotka eivät välttämättä kehitä fyysistä kestävyyttä. Huolta on aiheutta kantaa liikunnallisesti passiivisista oppilaista eli siitä noin 10 %:sta oppilaita, jotka liikkuvat vähemmän kuin kerran viikossa. Terveyttä ylläpitävät ja lisäävät liikuntatottumukset sekä turvallisuuden huomioon ottaminen ovat perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan koululiikunnan keskeisimpiä tavoitteita. Liikunta on aine, joka tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden edistää eri keinoin koulun hyvinvointia ja tervettä toimintakulttuuria. Myös koulumatkoja, välitunteja ja esimerkiksi retkiä voitaisiin nykyistä paremmin hyödyntää liikunta- ja terveystottumusten edistämiseen.

Viime vuosina on lisääntyvästi ryhdytty kiinnittämään huomiota lasten liikalihavuuteen. Vuoden 2004 kolmen läänin tutkimuksen mukaan 37 % nuorista syö epäterveellisiä välipaloja vähintään kaksi kertaa viikossa. Lihavilla lapsilla terveysriskit aiheuttavat kohonnutta verenpainetta, diabetesta, hengityselinten sairauksia, kasvu- sekä tuki- ja liikuntaelimestön kehityksen ongelmia. Ylipaino on myös psykologinen ja sosiaalinen ongelma, joka heikentää lasten ja nuorten elämänlaatua. Lasten ja nuorten ruokavalioihin vaikuttavat vanhemmat,

ympäristö, ruoan saatavuus ja kaverit. Kouluruokailussa koululaisille pyritään järjestämään terveellinen, monipuolinen ja houkutteleva ruoka-ainevaihtoehto, jolla heitä ohjataan terveellisten ja monipuolisten ruokailutottumusten pariin.

3.2 Oppilaan ohjaus ja arviointi

Hyvinvoinnin edellytyksenä on myös se, millaista tukea oppilaat saavat kasvuunsa ja kehitykseensä. Yläluokilla nuori painiskelee suurten elämänratkaisujen kuten koulutus- ja uranvalintojen kanssa. Nuoren on vaikea hahmottaa kuvaa ammateista ja eri koulutuksista ja niiden sisällöistä. Laadukas ja monipuolisesti koulutusvaihtoehtoihin ja ammatteihin perehdyttävä oppilaanohjaus edistää nuorten hyvinvointia.

Oppilaanohjauksen osa-alueita ovat henkilökohtaisen kasvun ja kehityksen ohjaus eli oppilaan psykososiaalinen tuki, opiskelutaitojen ohjaus ja ammatillisen suuntautumisen ohjaus. *Opinto-ohjauksen tila 2002* -raportin mukaan erityisesti henkilökohtaista oppilaanohjausta on liian vähän tarjolla. Peruskoululaisista viidesosalla (19 %) ei ollut henkilökohtaisia ohjaustapaamisia oppilaanohjaajan kanssa. Erityisesti ammatilliseen koulutukseen suuntautuneet ja koulumenestykseltään muita heikommät, useimmiten pojat, eivät saaneet opinto-ohjauksesta riittävästi tukea kehitykseensä. Erityisesti oppimisvaikeuksiin oli oppilaiden mielestä vaikeaa saada apua. Ammatillisen suuntautumisen ohjauksen puutteellisuus näkyi siinä, että valtaosa oppilaista siirtyi toisen asteen koulutukseen selkiytymättömin suunnitelmin. Myös ammatillisen koulutuksen jo valinneista 85 % sanoi vielä olevansa epävarma alanvalinnastaan tai arveli valinnan olevan väärä. Oppilaanohjauksen puutteet johtuivat paljolti siitä, että oppilaanohjaajilla oli liian suuri määrä ohjattavia.

Arvioinnissa tuli systemaattisesti esiin se, että oppilaiden arviot opinto-ohjauksen toimivuudesta olivat huomattavasti kriittisempiä kuin rehtoreiden tai oppilaanohjaajien. Oppilaiden kokemukset eivät tulleet koulujen seurantajärjestelmien puuttumisen vuoksi riittävästi esiin.

Arviointi eli oppilaan oppimisestaan ja edistymisestään saama palaute vaikuttaa aivan olennaisesti siihen, miten oppilaan käsitys itsestään ja oppimisestaan rakentuu. Arviointi vaikuttaa oppimisvalmiuksien kehittymiseen. Opetussuunnitelman perusteet korostavat arvioinnin merkitystä ja koulun arviointikäytänteiden vaikutusta juuri tästä näkökulmasta. Perusteissa arviointi jaetaan opintojen aikaiseen arviointiin ja päättöarviointiin. Kummallakin on oma erityinen tehtävänsä. Opintojen aikaisen arvioinnin tehtävänä on opiskelun ohjaaminen ja kannustaminen sekä sen kuvaaminen, miten hyvin oppilas on saavuttanut kasvulle ja oppimiselle asetetut tavoitteet. Arvioinnin tulee auttaa oppilasta muodostamaan realistinen kuva oppimisestaan ja kehittymisestään ja tällä tavoin tukea myös oppilaan persoonallisuuden kehitystä. Päättöarvioinnin tehtävänä on puolestaan määritellä, miten hyvin oppilas on opiskelun päättyessä saavuttanut perusopetuksen oppimäärän tavoitteet eri oppiaineissa. Sen tulee olla valtakunnallisesti vertailukelpoista ja kohdella oppilaita tasavertaisesti. Arvioinnin tueksi on perusteisiin kirjattu eri oppiaineiden nivelkohtiin hyvän osaamisen kuvaukset sekä perusopetuksen päättövaiheeseen päättöarvioinnin kriteerit.

Jokaisessa koulussa on tärkeää tiedostaa arvioinnin vaikutus. Yhdessä on tarpeen pohtia, miten arviointi voi olla osa oppimista ja osa opettajien ja oppilaiden välistä jatkuvaa vuoropuhelua, jossa yhdessä asetetaan tavoitteita, mietitään keinoja niiden saavuttamiseksi, ennakoidaan vaikeuksia ja pohditaan, miten työssä oikein onnistuttiin. Oppilaan valmiutta itsearviointiin tulee vahvistaa koko perusopetuksen ajan. Se on taito, joka kehittää ihmisen itseohjautuvuutta ja kykyä selviytyä vaativistakin oppimistehtävistä. Monimuotoinen –

kirjallinen, suullinen, keskusteleva, kuunteleva – arviointi voidaan koulussa parhaimmillaan toteuttaa niin, että se tukee koulun omia opetuksen ja kasvatuksen tavoitteita. Arvioinnin ei tule lisätä oppimiseen liittyvää stressiä ja painetta, vaan sen tulee vahvistaa itsetuntemusta ja kannustaa oppimiseen omien edellytysten mukaisesti. Pahimmillaan huonot arviointikäytännöt voivat tehdä tyhjäksi hyvänkin opetustyön ja heikentää oppimismotivaatiota. Tätä kautta arvioinnilla on kauaskantoinen vaikutus siihen, miten ihminen suhtautuu myöhemminkin oppimiseen, ongelmanratkaisuun ja haasteiden kohtaamiseen.

Oppilaiden koulumenestykseen ja osaamiseen vaikuttavat oppilaan positiiviset uskomukset koulusta ja itsestä oppijana sekä vanhempien tuki. Vastaavasti oppilaiden tuloksia heikentävät negatiiviset käsitykset itsestä ja koulusta.

PISA 2000 ja PISA 2003 -tutkimusten mukaan koulujen väliset erot ovat kansainvälisesti mitattuna maassamme pienet, kun arvioidaan oppimistuloksia ja oppilaiden oppimisvalmiuksia ja asenteita. Koulujen väliset erot selittävät vain 5 % oppilaiden osaamisen erosta. Myöskään sukupuolten väliset erot oppimistuloksissa eivät ole Suomessa kansainvälisesti tarkasteltuna suuria.

3.4 Oppilashuollon, tukiopetuksen ja erityisopetuksen toimivuus ja saatavuus

Keväällä 2005 valmistui *valtakunnallinen peruspalvelujen arviointiraportti*, jonka osana lääninhallitukset selvittivät perusopetuslain oppilashuoltoa koskevien sääntöuudistusten toimivuutta. Selvitys osoitti, että oppilashuollon palvelujen riittävydessä on puutteita koko maassa. Läänien kesken sekä myös läänien sisällä alueiden kesken on eroja etenkin koulupsykologi- ja koulukuraattoripalvelujen järjestämisessä ja resursseissa. Lisäksi koululääkäripalvelujen saatavuudessa on puutteita koko maassa. Oppilaiden oikeus tarvitsemiinsa oppilashuollon palveluihin ei toteudu tasapuolisesti maan kaikissa osissa.

Opetussuunnitelmayhteistyö kunnan opetustoimen ja sosiaali- ja terveydenhuollosta vastaavien viranomaisten kesken on selvityksen mukaan käynnistynyt hyvin. Oppilasta koskevan opetuksen järjestämisen kannalta välttämättömän tiedon saantia on parannettava. Koulut arvioivat tiedonsaannin riittämättömäksi etenkin koulun ulkopuolisilta asiantuntijoilta sekä sosiaali- ja terveystoimen viranomaisilta.

Koulutuksen arviointineuvoston selvitykset koulutuksen perusturvan toteutumisesta, erityisopetuksen ja tukiopetuksen sekä oppilashuollon laadusta valmistuivat elokuussa 2005. Nämä tulokset oppilashuollon osalta eivät olleet täysin yhdensuuntaisia lääninhallituksen tekemien tulosten kanssa. Selvitysten mukaan erityis- ja tukiopetuksen sekä oppilashuollon palvelujen tilanne on tyydyttävä.

Perusopetuksen tukipalvelujen toimivuus

Toukokuussa 2005 valmistui *Jyväskylän yliopiston selvitys perusopetuksen tukipalvelujen toimivuudesta* oppilashuoltoryhmien ja huoltajien arvioimana. Tukipalveluilla tarkoitettiin perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2004) kuvattua opiskelun yleistä ja erityistä tukea. Tutkimusaineisto kerättiin kyselylomakkeella. Tutkimus oli otostutkimus, jossa oli mukana 438 koulun oppilashuoltoryhmää ja 6 474 oppilaan huoltajaa. Kyselyyn vastasi oppilashuoltoryhmän otoksesta 61 % ja huoltajien otoksesta 53 %.

Oppilashuoltotyöryhmien arviointien mukaan kouluissa opettajat tekevät pääsääntöisesti arviot oppilaiden tarvitsemasta erityisen tuen tarpeesta. Harvemmin tarpeen tunnistamiseen

käytettiin oppilashuoltohenkilöstön havaintoja, huoltajien kanssa käytyjä keskusteluja, seurantatestejä, ulkopuolisten asiantuntijoiden lausuntoja tai oppilaan omaa ilmaisua.

Oppilashuoltotyöryhmien mielestä koulun toimintakulttuurin osa-alueet (koulun sisäinen toiminta, yhteiset säännöt, ulkoinen yhteistyö ja opetusjärjestelyt) toimivat pääsääntöisesti hyvin. Yksittäisistä osa-alueista parhaiten toimivana käytänteenä pidettiin koulun ja kodin välistä yhteistyötä sekä oppilaan oppimisen arviointia. Huonoimmin toimiviksi käytänteiksi nähtiin erityisoppilaiden integrointi yleisopetuksen opetusryhmiin, oppilaiden siirtäminen erityisopetukseen, henkilöstön hyvinvoinnin edistäminen, poikkihallinnollinen yhteistyö, koulun ja kunnan opetustoimen yhteistyö sekä opetuksen ja tukipalvelujen arvioiminen.

Tutkimuksen mukaan koulujen tuki ei riittänyt mm. mielenterveyden, koulumotivaation ja kielellisten taitojen osalta. Kouluihin kaivattiin lisää psykologi-, kuraattori- ja terapiapalveluita. Tukipalvelujen tärkeimmäksi kehittämiskohteeksi arvioitiin resurssit. Tukipalvelujen piiriin pääsivät nopeimmin tukiopetusta, osa-aikaista erityisopetusta ja terveydenhuollon palveluja tarvitsevat oppilaat. Mitä erityisemmäksi oppilaan tukitarve muuttui, sitä hitaampaa on myös palvelun saatavuus. Terapia- ja kuntoutuspalveluja tarvitsevat oppilaat joutuivat jonottamaan palveluja pisimmän ajan.

Huoltajien mielestä koulun tuki oli heikointa koulumotivaation ja itsetunnon vahvistajana. Huoltajista alle 70 % piti koulun antamaa tukea riittävänä. Huoltajat kokivat suurimmat puutteet tukiopetuksen, puheterapian/-opetuksen ja erityisopetuksen osalta. Ilman tarvitsemaansa tukipalvelua jäivät silloin tällöin myös avustaja- ja terveydenhoitopalveluja tarvitsevat lapset sekä aamu-/iltapäivätoimintaa ja kerhotoimintaa tarvitsevat lapset. Syiksi palvelujen puuttumiselle huoltajat ilmoittivat useimmiten "rahan puutteen" tai "säästöt". Tukiopetuksen osalta huoltajat kokivat syiksi myös "opettajan välinpitämättömyyden" tai "kiireen".

Huostaan otettujen lasten ja nuorten perusopetus

Apulaisoikeuskansleri pyysi maaliskuussa 2004 opetusministeriötä selvittämään, onko huostaanotettujen, perhekoteihin ja lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen lasten perusopetusta koskevan oikeuden toteutumisessa puutteita ja onko kuntien menettelyssä perusopetuslaissa säädetyn järjestämisvelvollisuuden osalta ilmennyt laiminlyöntejä tai muuta sellaista menettelyä, johon laillisuusvalvojan tulisi puuttua.

Lääninhallitusten tekemä selvitys osoitti, että koulussa tapahtuva perusopetus toteutuu huostaanotettujen lasten ja nuorten osalta yleensä laissa tarkoitettulla tavalla. Sen sijaan huostaanotettujen lasten ja nuorten kotiopetuksena annettavan opetuksen osalta on havaittavissa selkeitä puutteita. Perhekotien ja lastensuojelulaitosten vastauksissa korostettiin yhteistoiminnan merkitystä kunnan opetus- ja sosiaalitoimen kanssa. Pääosa laitoksia vastasi yhteistyön sujuvan opetustoimen kanssa hyvin.

4 Koulun toimintakulttuurin kehittäminen

Seuraavassa tarkastellaan tekijöitä, jotka työryhmän mielestä ovat olennaisia koko kouluuyhteisön ja siis myös oppilaitten hyvinvoinnin kannalta.

4.1 Koulu työ- ja kasvuyhteisönä

Opetussuunnitelman perusteissa esitetyt tavoitteet voivat toteutua vasta, kun kunta opetuksen järjestäjänä ja koulu huolehtivat pedagogisten järjestelyjen ja koulun koko toiminnan asianmukaisuudesta ja laadusta. Oppitunnit ja niillä tapahtuva oppiminen vievät pääosan kouluajasta. Se, miten tunneilla työskennellään ja millaisia kokemuksia oppilas saa oppitunneilla, vaikuttaa ratkaisevasti hyvinvointiin. Parhaimmillaan opetus on oppilasta kunnioittavaa, riittävän vaativaa ja sopivalla tavalla tukea antavaa, oppilaiden vuorovaikutusta, aktiivisuutta ja osallistumista edistävää – ja siten myös hyvinvointia lisäävää. Oppiminen on oppilaalle myös mieltämyötä ja innostavaa. Tätä edesauttaa se, että työn tavoitteet ja koulun toimintatavat ovat selkeitä, työskentelytavat monipuolisia ja oppilaan saama palaute edistymisestään ja osaamisestaan rehellistä ja kannustavaa. Valtaosa oppilaista voi hyvin, kun nämä perusasiat ovat koulussa kunnossa.

Jokaisella koululla on kuitenkin omanlaisensa kulttuuri, erilaiset tavat toimia arjessa. Toimintakulttuuria kehittäessään koulu joutuu etsimään ratkaisuja moniin käytännön kysymyksiin kuten

- miten koulussa edistetään oppilaiden kokonaisvaltaista hyvinvointia ja kasvua
- miten puututaan arjen ongelmatilanteisiin
- miten otetaan huomioon monikulttuurisuus
- miten lisätään kouluviihtyvyyttä tai opetetaan sosiaalisia taitoja
- miten luodaan tilaa ja mahdollisuuksia oppilaiden omalle luovalle toiminnalle
- miten edistetään koko työyhteisön hyvinvointia ja viihtymistä.

Oleellinen osa koulun toimintakulttuuria ovat koulun aikuisten ja oppilaiden vuorovaikutussuhteet. Tärkeää on se, miten aikuinen kohtaa oppilaan ja miten oppilas tulee kuulluksi. Toimintakulttuuria voidaan tarkastella myös vuorovaikutustaitojen kehittäjänä. Koulun hyvät ihmissuhteet kannustavat osallistumiseen, erilaisuuden hyväksymiseen ja vastuullisuuteen.

Viime kädessä koulu tarjoaa lapselle ja nuorelle mallin toimimisesta vuorovaikutukseen perustuvassa yhteiskunnassa.

Tärkeä osa koulujen toimintakulttuuria on se, millaiset ovat vuorovaikutuksellisuuden rakenteet: aika, paikka, tila. Sekä opettajat että oppilaat tuovat esille sen, että koulussa ei ole aikaa keskusteluille, on kiire. Koulun johdon haasteena on luoda sellaiset rakenteet ja toimitatavat kouluun, että ne antavat käytännön edellytykset yhteistyölle ja vuorovaikutukselle.

Koulun kokonaisvaltaista kehittymistä lasten ja aikuisten yhteisenä kasvu- ja työyhteisönä on tärkeää tukea monipuolisesti.

Koulupäivän rakenne

Viime vuosina on keskusteltu paljon koulupäivän pirstaleisuudesta, jonka aiheuttaa päivän mekaaninen pilkkominen 45 minuutin ja 15 minuutin pätkiin.

Uusissa opetussuunnitelman perusteissa määritellyt aihekokonaisuudet edellyttävät laaja-alaista, oppiaineiden rajat ylittävää lähestymistapaa, jossa keskeistä on lapsen ja nuoren kasvun monipuolinen tukeminen. Ne tarjoavat laajemmän, syventävän näkökulman kunkin oppiaineen opiskeluun ja mahdollisuuden eheyttää opetus oppimisen kannalta mielekkäiksi kokonaisuuksiksi. Aihekokonaisuudet tarjoavat konkreettisen lähtökohdan sekä oppiaineiden että opettajien ja koulun muun henkilöstön väliselle yhteistyölle, jota tarvitaan välttämättä, jotta koulu selviäisi laaja-alaisesta tehtävästään.

Aihekokonaisuuksien toteuttamisessa on mahdollista käyttää hyväksi myös lähiympäristön tarjoamia oppimisen mahdollisuuksia sekä eri tahojen kanssa tehtävää yhteistyötä. Tarvitaan uusia toimintatapoja ja samalla tarjoutuu hyvä mahdollisuus koulun ja ympäröivän yhteiskunnan vuorovaikutuksen kehittämiseen.

Oppilaiden sosiaalisen kehityksen ja oppimisen kannalta on kansainvälisissä tutkimuksissa osoittautunut hyväksi se, että vapaa-ajan toimintaa organisoidaan koulun kautta. Esimerkiksi USA:ssa on runsaasti hyviä esimerkkejä kouluista (Community School, Full Service School), joissa koulun henkilökunta, perhe, vapaaehtoisjärjestöt, liike-elämän edustajat, terveys- ja sosiaalipalveluiden tarjoajat sekä nuorisotyöntekijät toimivat yhteistyössä keskenään lapsen parhaaksi. Tutkimusten mukaan voimakkaasti vanhempiin ja lähiyhteisöön verkottuneissa kouluissa on saavutettu hyviä tuloksia: koulun ilmapiiri ja lasten myönteisen kasvun edellytykset ovat yhteistyön ansiosta selvästi parantuneet.

Myös Suomessa koulupäivän eheyttämiseen on tarvetta. Nykyisin suomalaisissa kouluissa päivä jaetaan tiiviisti peräkkäin pakattuihin oppitunteihin ja muuhun sen jälkeiseen vapaa-ajan toimintaan. Pienilläkin koulupäivän rakennemuutoksilla kuten joustavalla koulun aloituksella, ruokatauon pidentämisellä ja sopivalla harrastustoiminnan sijoittamisella koulupäivään voidaan saada olennaisia muutoksia koulun ilmapiiriin.

Kokonaiskoulupäiväprojektin loppuraportti *Ehetytty koulupäivä* julkaistaan lokakuussa 2005. Kokonaiskoulupäivää on kokeiltu seitsemässä kokeilukoulussa, joita ovat vuosiluokkien 1–6 koulut Sipoossa (Etelä-Sipoon koulu), Sievissä (Karjulan koulu), Kuopiossa (Männistön koulu) ja Jyväskylässä (Keljon koulu) sekä vuosiluokkien 7–9 koulut Jyväskylässä (Kilpisen, Lehtisaaren yläasteen ja Voionmaan koulu). Kokonaiskoulupäiväprojektissa kokeillaan uudenlaista oppilaan koulupäivän rytmittämistä, eheyttämistä koulupäivää, ja koulua kehitetään verkottuneeksi toimintakeskukseksi. Opettajat ovat etusijalla harrastuskerhojen ohjaajina, mutta myös erilaiset lasten ja nuorten kanssa työskentelevät järjestöt, seurakunnat, nuorisotyöntekijät, taiteilijat ym. voivat järjestää oppilaille ohjattua vapaa-ajan toimintaa. Koulussa järjestetty

vapaa-ajan toiminnan ja harrastustoiminnan laadusta vastaa koulunjohtaja, rehtori. Toiminnan laadun kannalta olennaisia kysymyksiä ovat ohjaajien pätevyys ja työsuhteiden pituus. Jos toiminnan ohjaus on epävarmalla taloudellisella pohjalla, on vaarana, että ohjaajiksi ei hakeudu pätevää ja koulutettua henkilökuntaa. Lisäksi ohjaajien jatkuva vaihtuminen on lasten tunne-elämän kehityksen kannalta haitallista.

Kokonaiskoulupäiväprojektin tavoitteena on etsiä ja luoda parhaiten toimivat käytännöt eheytyville koulupäivälle erilaisissa kunnissa ja kouluissa. Eheytetty koulupäivä toteutetaan järjestämällä lapsille ja nuorille heidän tarvitsemaansa valottua aamu- ja iltapäivätoimintaa sekä ohjattua kerho- ja harrastustoimintaa. Kokonaiskoulupäiväprojektissa koulupäivän uuden rakenteen sekä lapsille tarjolla olevan kerho- ja harrastustoiminnan odotetaan edistävän oppilaiden sosioemotionaalista kehitystä, lisäävän viihtyvyyttä, vahvistavan koulun yhteisöllisyyttä sekä vähentävän oppilaiden yksinolosta aiheutuvia riskejä. Sekä kerhotoiminnan että hoivatyypisen aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteena on mahdollisimman suuri kattavuus: kaikkien oppilaiden, jotka tarvitsevat ohjattua tai valottua toimintaa, tulee päästä osallistumaan siihen. Osallistumisen tulee olla vapaaehtoista ja perheen tarpeista lähtevää.

Työryhmän mielestä lainsäädäntö ei aseta esteitä koulupäivän eheyttämiselle. Luokanopettajien on aineenopettajia helpompi rakentaa kokonaista päivää. Päivä voidaan rytmittää uudella tavalla. Koulupäivän rakenteen tulee tukea sekä pedagogisia että oppimisen kannalta mielekkäitä kokonaisuuksia. Oppimistehtävien ja koulupäivän eheyttäminen edellyttää opettajilta yhteistyötä ja uudenlaista osaamista. Koulupäivän rakenteelliset muutokset vaikuttavat keskeisesti myös opettajan työhön ja työaikaan sekä vastuuseen oppilaista. Opettajien tulee olla mukana mahdollisten muutosten valmistelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa.

4.2 Oppilaiden osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet

Kansalaisten ja etenkin nuorten osallistuminen ja vaikuttaminen päätöksentekoon on nostettu viime vuosina esiin useilla tahoilla sekä Suomessa että koko Euroopassa. Koulumiljöö voi parhaimmillaan olla osallistava ja luoda ilmapiirin, jossa oppilaat huomaavat kuuluvansa samaan yhteisöön, joka tarjoaa mielekkäitä sisäisiin motiiveihin pohjautuvia oppimiskokemuksia ja saa aikaan hyvinvointia ja viihtyvyyttä koulussa.

Suomessa oli 1990-luvun loppupuolella osallisuushankkeita ympäri maata. Opetusministeriö yhdessä Opetushallituksen kanssa käynnisti vuonna 2003 osallisuushankkeen, jonka tavoitteena on luoda kuntiin pysyviä rakenteita nuorten osallisuuden edistämiseksi ja ennen kaikkea syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Uusien opetussuunnitelmien myötä sekä perusopetuksessa että lukiossa on aihekokonaisuuksia, jotka korostavat osallistuvan ja aktiivisen kansalaisuuden merkitystä. Näiden aihekokonaisuuksien tulee näkyä kouluissa sekä oppiaineissa että koulun toimintakulttuurissa. Perusopetuksen uudessa tuntijaossa yhteiskuntaoppiin tuli vuosiluokille 7–9 yksi vuosiviikkotunti lisää. Se on tarkoitettu ennen kaikkea yhteiskunnallisen osallisuuden korostamiseen. On huomattu, että nuorten osallistumisesta kumpuavat myönteiset voimavarat on otettava pikimmiten käyttöön, jotta nuorten syrjäytymistä suosivat asenteet saataisiin muutettua.

Opettajat ovat kokeneet oppilaiden mukanaolon kouluympäristön parantamisessa

oppilaiden oikeutena (Hesan Nuorten Ääni). Opettajilla on myönteisiä kokemuksia prosessista ja oppilaat ovat onnistuneet kouluympäristön parantamishankkeissa. Hankkeiden myötä kouluympäristön viihtyvyys on parantunut ja ilkeältä vähentynyt. Opettajien mukaan oppilaat huolehtivat yhdessä hankkimistaan välineistä tavanomaista paremmin.

Oppilaat voivat edellytyksensä mukaan olla pohtimassa myös opetussuunnitelmaan liittyviä asioita, esimerkiksi arvoja, tavoitteita ja yhteisiä työtapoja. Koulujen järjestyssääntöjä uudistettaessa oppilaat ovat olleet mukana ja opettajien kokemukset prosessista ovat hyviä. Lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa opiskelijat ovat osallistuneet kriisisuunnitelmien laatimiseen; tämä voisi olla mahdollista myös perusopetuksen puolella.

Demokratiataitojen opettelu on hyvä aloittaa jo varhaisessa vaiheessa ja päätöksenteko on enemmän riippuvainen pedagogiikasta kuin iästä. Aikuisen vastuu siitä, minkä ikäisenä ja millaisiin asioihin oppilaat voivat osallistua, korostuu voimakkaasti ja opettajat haluavat pitää aikuisen oikeutena määrittellä oppilaiden osallisuuden. Aikuiset haluavat laittaa ikään kuin "lapsilukon" päälle ja avata oven vasta, kun se on aikuisten mielestä turvallista ja oikeutettua. Lapsen parhaan ajattelu ja lasten kuuleminen ei kuitenkaan sellaisenaan synnytä lapsissa toimijuutta. Osallisuuden mittari on se, kuinka hyvin nuoret pääsevät osallistumaan projektien ja prosessien suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin.

Nuorten osallistuminen koulun toimintaan kuten oppilaskunnan hallituksen työhön ilmentää edes jonkinasteista kiinnostusta yhteisten asioiden hoitoon. Oppilaskuntatoimintaan osallistuminen toimii nuorelle myös yllykkeenä valita ja säilyttää poliittista tietoa.

Yläasteilla oppilaskunnat ovat muodollisesti toiminnassa, mutta ne toimivat etupäässä oppilaiden virkistystoiminnan toteuttajina. Eräs 8.-luokkalainen tyttö sanoikin, että meidän oppilaskunta on vain "jenkkakone". Vuosiluokilla 1–6 oppilaskuntia Suomessa on hyvin harvassa kunnassa. Kunnissa, joissa on erityinen osallisuushanke, esim. Helsingissä, Tampereella ja Lahdessa, kouluille on kampanjan myötä perustettu oppilaskuntia. Kampanja tukee ja kehittää oppilaskuntien toimintaa.

Opetussuunnitelmien (2004) mukaisesti peruskoulujen arvoissa korostetaan demokraattista toimintaa, jossa jokaisella on mahdollisuus kasvaa vastuullisena yhteisön jäsenenä ja vaikuttaa yhteisiin asioihin. Oppilaita tulee ottaa yhä enenevässä määrin mukaan koulutyön suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin. Tällä tavoin opetus tukee konkreettisesti myös aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisessa. Yhteiskunnallisesti suuntautuneet kouluissa toimivat ryhmät antavat nuorille mahdollisuuden reflektoida kokemuksia ja keskustella niistä. Tällä on usein merkitystä koulun ja luokan ilmapiirin kehittymiselle ja sillä on myös vaikutusta toisten auttamiseen laajemmin yhteiskunnassa.

Joissakin kunnissa (esim. Helsinki) paikallisissa opetussuunnitelmissa on korostettu oppilaiden osallisuutta yhtenä opetuksen toteuttamisen keinona. Siksi kaikissa helsinkiläisissä peruskouluissa ja lukioissa joudutaan pohtimaan yksityiskohtaisesti, miten opetus toteutuu niin, että oppilaat tuntevat voivansa vaikuttaa omassa koulussaan itselleen tärkeisiin asioihin.

Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu

Opetusministeriössä käynnistetään syksyllä 2005 Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -hanke. Hankkeen tavoitteet ovat seuraavat: 1) kansalaisvaikuttamisen tavoitteiden edistäminen kunnassa niin, että myös päätöksentekijät sitoutuvat yhteistyössä lasten ja nuorten osallisuuden edistämiseen ja osallisuutta tukevien rakenteiden organisointiin, 2) koulujen oppilaskuntatoiminnan käynnistäminen kaikilla asteilla ja 3) koulutettavien omien kehittäjäntaitojen vahvistaminen. Koulutuksen myötä opettajien yhteiskunnallinen ja sosiaalinen ulottuvuus vahvistuu ja heille tulee valmiuksia toimia entistä enemmän koko työyhteisön tasolla,

muiden oppilaitosten ja ympäröivän yhteiskunnan kanssa koulutuksen monipuolisina ammattilaisina omissa kunnissaan.

Demokraattisen vaikuttamisen näkökulmasta on välttämätöntä, että lapset ja nuoret tuntevat toimintaansa määrittävät todelliset reunaehdot, kuten esimerkiksi voimassa olevat lait, muut säännöt ja määräykset, sekä tietävät käytettävissä olevat voimavarat. Näitä rajoja on usein mahdollista laajentaa etsimällä ongelmille uusia ratkaisuja, jos vain aikuiset ovat valmiita tutkimaan tilannetta avoimesti. Koulun tulisi ohjata valmiuksiin, joita tulevaisuuden työelämässä ja yhteiskunnassa tarvitaan. Yhteiskunnalliset tarpeet luovat yhden kehittämissuunnan, mutta samalla kun koulua ja sen oppimisympäristöä kehitetään, lähtökohtana on käsitys oppimisesta. Tämä käsitys heijastuu koko koulun toimintaan ja myöhemmin myös siihen, mitä yhteiskunnassa osataan.

4.3 Moniammatillinen yhteistyö hyvinvoinnin edistäjänä

Käsitteelle *moniammatillisuus* ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää. Yleisesti moniammatillisuudella tarkoitetaan eri ammattiryhmiin kuuluvien asiantuntijoiden yhteistyötä tai työryhmämuotoista työskentelyotetta. Tarkoituksena on saavuttaa jotakin, johon yksi ihminen ei yksin pysty. Moniammatillisuus mahdollistaa useiden eri asiantuntijoiden näkökulmien ja osaamisen yhdistämisen yhä monimuotoisempien ongelmien kohtaamiseksi ja ratkaisemiseksi. Laajemmassa merkityksessään moniammatillisuus voidaan ymmärtää hallintokuntien rajat ylittävänä toimintana, jolloin tavoitteena on löytää uusia toimintamalleja, yhteistä suunnittelua ja osaamisen kehittämistä.

Opetusalalla on 2000-luvulla tehty useita uudistuksia, joiden tavoitteena on edistää hyvinvointia, vastata perheiden erilaisiin tarpeisiin ja parantaa palveluketjujen toimivuutta. Uudistusten valmistelussa ja täytäntöönpanossa on tehty yhteistyötä eri hallinnonalojen sekä muiden sidosryhmien kesken. Näin on pyritty varmistamaan, että myös käytännön toiminnassa eri toimijat ovat yhteistyössä. Lasten ja perheiden näkökulmasta palveluja onkin tarkoituksenmukaisinta tarkastella kokonaisuutena ja niiden hajoaminen eri sektoreihin voi vaikeuttaa sekä tarpeiden tunnistamista että palvelujen saavutettavuutta. Viime vuosina eri hallinnonalojen pyrkimys yhteistyöhön lasten ja nuorten hyvinvoinnin turvaamiseksi on tullut näkyväksi esimerkiksi kuntakohtaisissa lasten ja nuorten hyvinvointistrategioissa tai -ohjelmissa.

Oppilashuolto on perinteisin moniammatillinen työmuoto kouluyhteisössä. Oppilashuolto on uusissa opetussuunnitelman perusteissa määritelty osaksi koulun toimintaa (ks. s. 19). Oppilashuolto nähdään laajasti oppilaan fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta hyvinvoinnista huolehtimiseksi, oppilaan hyvinvointia edistävinä rakenteina ja toimintakulttuurina. Oppilashuoltoa koskevan opetussuunnitelman osuuden tulee olla laadittu yhdessä sosiaali- ja terveysviranomaisten kanssa. Tämä luo hyvän pohjan laaja-alaiselle yhteistyölle eri ammattikuntien kesken. Oppilashuoltotoiminnan kehittäminen edelleen kohti toimivaa ja vuoro-vaikutuksellista yhteistyötä eri ammattikuntien ja toimintasektoreiden kesken on tulevaisuuden keskeinen haaste.

Oppilashuoltotyötä voidaan koordinoita ja kehittää moniammatillisessa oppilashuoltoryhmässä. Ryhmän tavoitteet ja toimintamallit määritellään paikallisesti. Oppilashuoltoryhmä työskentelee koko kouluyhteisön hyvinvoinnin kehittämiseksi ja tarvittaessa etsii ratkaisuja yksittäisen oppilaan tukemiseksi. Oppilashuoltoryhmä on moniammatillinen ja muodostuu niistä erityistyöntekijöistä, joiden palveluja koululla on käytössään. Ryhmään voivat kuulua

rehtorin lisäksi esimerkiksi kouluterveydenhoitaja, koululääkäri, koulupsykologi, koulukuraattori, erityisopettaja ja tapauskohtaisesti luokanopettaja tai luokanvalvoja. Perusopetuksen vuosiluokilla 7–9 ryhmään kuuluu usein myös opinto-ohjaaja. Yleisiä oppilashuollollisia kysymyksiä voidaan ryhmän puitteissa käsitellä ilman tietosuojaan liittyviä rajoitteita. Keskusteltaessa yksittäistä oppilasta koskevista asioista ryhmän kokoonpano on rajoitetumpi ja läsnä voivat olla vain asian hoitamisesta suoraan vastaavat henkilöt. Oppilashuoltoon liittyvän lainsäädännön uudistamista pohtivan sosiaali- ja terveysministeriön asettaman työryhmän tehtävänä on muun muassa selkeyttää tietojen saantia ja luovutusta sekä henkilötietojen käsittelyä koskevat menettelyt oppilashuollossa.

Oppilashuoltoryhmät ovat toimineet suuressa osassa kouluja on jo pitkään. Myös monissa kunnissa on perustettu ns. kuntakohtaisia oppilashuoltoryhmiä, jotka koordinoivat keskitetysti oppilashuollon kehittämistyötä kunnan tasolla ja kouluissa. Oppilashuollon kehittämiseksi on luotu myös seutukunnallisia yhteistyömalleja, josta esimerkkinä on Hämeenlinnan ja sitä ympäröivien kuntien yhteinen Oppijan tuki -hanke.

Oppilashuolto kuuluu kaikille kouluyhteisössä työskenteleville aikuisille. Kyse on arjen koulutyössä toteutettavasta huolenpidosta, josta koulun aikuiset vastaavat osana perustehtäväänsä. Opettajat eivät voi yksin vastata niihin haasteisiin, joita he kohtaavat koulun arjessa. Moniammatillinen osaaminen ja yhteistyö ovat avainasemassa hyvän ja turvallisen koulutyön toteuttamisessa. Moniammatillisuus ympäristön sosiaalisena tekijänä on lapselle/nuorelle myös erittäin tärkeä osa oppimisympäristöä. Merkittävä tekijä sosiaalisessa oppimisympäristössä ovat siinä toimivat aikuiset ja heidän välisensä vuorovaikutussuhteet.

Moniammatillisen työn onnistumisen kannalta on tärkeää, että toimialojen viranomais-toimijat ovat laajasti verkostoituneita ja että sektorirajat ylittävälle yhteistyölle ei ole rakenteellisia esteitä. Hallintokuntien rajat ylittävää moniammatillista yhteistyötä kutsutaan usein verkostotyöksi. Verkostolla tarkoitetaan tässä kaikkia lasten ja perheiden parissa työskenteleviä työntekijöitä mm. neuvolassa, päivähoidossa, koulussa, lastensuojelussa, terveydenhuollossa, nuorisotyössä, poliisissa. Verkostotyön tarve nousee, kun lapsen tai perheen auttamisessa tarvitaan eri alojen osaamisen yhdistämistä. Siksi on tärkeää, että koulun ulkoiset yhteistyöverkostot ovat kunnossa.

Lastensuojeluviranomaisten kanssa tarvitaan yhteistyötä silloin, kun puutteet lapsen hoidossa ja kasvatuksessa tai muut kodin olosuhteet uhkaavat vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä tai jos lapsi omalla käyttäytymisellään vaarantaa terveyttään tai kehitystään. Lastensuojeluilmoitus on yhteistyöaloite, joka mahdollistaa lastensuojelun ja muiden tarvittavien tahojen osallistumisen lapsen tilanteen ja tuen tarpeen selvittämiseen ja tukitoimien suunnitteluun.

Koulun psykososiaaliset ja fyysiset olosuhteet vaikuttavat lasten ja nuorten hyvinvointiin. Kouluissa tulee kehittää edelleen moniammatillista työskentelyä sekä koulun sisäisenä toimintana (mm. koulukäyntiavustajatoiminta, oppilashuoltoryhmien työ) että yhteydessä koulun ulkopuolisiin verkostoihin. Kouluissa tarvitaan entistä laaja-alaisempaa osaamista, joka edellyttää nykyisten nuoriso-, opetus-, sosiaali- ja terveystoimien joustavaa ja sektorirajat rikkovaa yhteistyön kehittämistä. Viime vuosina on kerätty hyviä kokemuksia koulun ovien avaamisesta uusille ammattiryhmille muun muassa erilaisissa kumppanuushankkeissa, joissa eri viranomaisahot yhdessä toteuttavat esimerkiksi nuoriin kohdistuvaa päihteiden vastaista kasvatusta.

Kokonaiskoulupäiväprojektissa (ks. s. 30) on tehostettu moniammatillista yhteistyötä. Kokeilukoulujen rehtorit suhtautuvat hyvin myönteisesti koulujensa moniammatillistumiseen. Kokonaiskoulupäiväprojektin myötä kouluun on saatu uusia toimijoita kuten aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaajia ja kerho-ohjaajia, joiden rooli kokeilukouluissa on muodostunut tärkeäksi.

Moniammatillisuus ei auta lapsen tai nuoren kasvattamisessa, jos ajatellaan, että ongelmien ilmaannuttua hänet pitää siirtää "asiantuntijan hoitoon". Rehtorit korostavatkin, että moniammatillisuuden tulee tukea henkilöstön yhteistyötä ja yhteistä vastuuta oppilaasta. Parhaimmillaan koulun moniammatillisuus tarkoittaa rehtorin pedagogisessa valvonnassa tapahtuvaa eri toimijoiden välistä yhteistyötä oppilaan hyväksi.

Koulujärjestelmä tavoittaa lähes kaikki suomalaiset nuoret kriittisessä ikävaiheessa. Nuorten hyvinvoinnin edellytyksiä voidaan vahvistaa parhaiten yhdistämällä eri toimialojen palvelutarjontaa, esimerkiksi tekemällä koulun ja nuorisotoimen välistä yhteistyötä.

Opetustoimen ja nuorisotoimen välinen yhteistyö on moniammatillista työtä, jolla voidaan tukea erilaisista oppimisvaikeuksista kärsiviä nuoria nuorisotoimen keinoin. Nuorilla saattaa olla erilaisia sosiaalisia vaikeuksia, ongelmia ryhmässä toimimisessa ja vuorovaikutussuhteen luomisessa. Osalla nuorista suurin ongelma on mm. näistä syistä motivaation aleneminen tai puute. Teoriaopinnot aiheuttavat ongelmia, mutta käsillä tekeminen ja oppiminen onnistuvat. Yhteiskunnan intressi on tukea näitä nuoria, vahvistaa heitä sosiaalisesti ja näin ehkäistä syrjäytymistä.

Moniammatillisen työn vahvistamiselle kouluissa on useita eri menetelmiä. Nuorisotoimen palveluissa voidaan harjoitella esimerkiksi vuorovaikutustaitojen kehittämistä erilaisissa ryhmäkoulutuksissa. Nuorisotoimen tarjoamaa vapaa-ajan toimintaa voidaan tuoda lähemmäksi kouluympäristöä sopimalla joustavasti tilojen yhteiskäytöstä. Erityistä tukea tarvitsevia oppilaita voidaan ohjata "saattaen vaihdettava" -menetelmällä nuorisotoimen kerho- tai harrastustoiminnan piiriin etenkin silloin kun se tukee koulussa annettua erityisopetusta.

Opettajankoulutus antaa melko vähän valmiuksia moniammatilliseen työskentelyyn. Yhteistyön sujuminen ei ole itsestäänselvyys. Eri alojen ihmiset tarkastelevat asiakkaiden elämäntilanteita omasta viitekehksestään ja määrittelevät niitä omalla ammattikielellään. Vaikka useat lait edellyttävät eri hallinnonalojen välistä yhteistyötä, missään ei määritellä, kuka yhteistyötä johtaa tai koordinoi. Yhteistyöhön tarvitaan omia työmuotoja, jotka edistävät hyvää vuoropuhelua ja toiminnan koordinoitua. Stakesissa on kehitetty moniammatilliseen ja verkostomaiseen työskentelyyn soveltuvia työmenetelmiä. Ne soveltuvat erityisesti tilanteisiin, joissa tarvitaan eri osapuolten työn- ja vastuunjaon selkiyttämistä (www.stakes.fi/hyvinvointi/verk).

4.4 Kodin ja koulun välinen yhteistyö

Koti ja koulu ovat kumpikin lapsen ja nuoren tärkeitä kasvuyhteisöjä. Niiden vuorovaikutus ja yhteistyö on erityisen tärkeitä oppilaan kokonaisvaltaisen terveen kasvun, hyvinvoinnin ja hyvän oppimisen tukemisessa. Huoltajilla on aina ylittämätön ja ensisijainen vastuu lapsen ja nuoren kasvatuksesta. Koulu tukee kotien kasvatustehtävää ja vastaa oppilaan kasvatuksesta ja opetuksesta kouluyhteisön jäsenenä. Opettajien ja vanhempien hyvä yhteisymmärrys ja pyrkimys yhteistyöhön heijastuvat oppilaan kokemaan turvallisuuteen, viihtyvyyteen ja hyvinvointiin.

Onnistunut yhteistyö edellyttää, että vanhemmilla on mahdollisuus tutustua koulun kulttuuriin ja että he saavat tietoa opetussuunnitelmasta, opetuksen järjestämisestä, oppilashuollosta ja oppilaan arvioinnista. Erityisen tärkeää on se, että heillä on mahdollisuus tulla kuulluiksi ja vaikuttaa koulun kasvatustavoitteita ja toimintatapoja koskevassa keskustelussa. Opetussuunnitelman perusteet korostavat aiempaa selkeämmin, että koulun tulee olla aktiivinen kodin ja koulun välisessä yhteistyössä ja myös rakentaa pohjaa vanhempien keskinäiselle

yhteistyölle. Koulun tehtävänä on kehittää yhteistyön muotoja niin, että ne vastaavat eri-ikäisten lasten ja heidän vanhempiansa tarpeisiin koko perusopetuksen ajan. Tarvittaessa koulu voi toimia välittäjänä niin, että perheet saavat tarvitsemansa moniammatillisen yhteistyöverkoston tuen.

Opetushallitus on yhteistyössä Suomen Vanhempainliiton ja muiden toimijoiden kanssa aloittanut kodin ja koulun välisen yhteistyön kehittämistyön, jonka tavoitteena on määritellä hyvän kodin ja koulun välisen yhteistyön tunnuspiirteet. Yhteistyöryhmän tavoitteena on saattaa työnsä valmiiksi vuoden 2005 loppuun mennessä.

Koulumaailmassa, lasten hyvinvointipalveluissa ja hallinnonalojen yhteistyössä on paljon oppimista sekä opettajilla ja lasten hyvinvoinnista huolehtivilla muilla ammattilaisilla että vanhemmilla. Opetusalan Ammattijärjestö OAJ ja Suomen Vanhempainliitto ovat ansiokkaasti avanneet kansankielelle kouluterminologiaa. Vanhempainjärjestöjen toiminta on aktiivista, mutta on tarpeen miettiä myös uusia kohtaamistilaisuuksia, joissa koulun tavoitteita ja toimintatapoja voidaan avata.

Kodin ja koulun yhteistyön kehittämisessä on tärkeää vahvistaa ja monipuolistaa myös lasten ja heidän vanhempiansa välisiä suhteita. Monilla paikkakunnilla on luotu uusia yhteisöllisyyttä korostavia toimintamalleja. Helsingin Kouluraittiuspiiri on toteuttanut seutukunnallisena hankkeena ns. Perhetreffejä. Perhetreffit koostuvat luokan, perheiden, vanhempainyhdistyksen sekä oppilaskunnan yhteistoiminnasta vuorovaikutteisen turvaverkon luomiseksi.

Ohjelmassa korostetaan murrosikäisen nuoren elämään liittyvien muutosten havaitsemista. Perhetreffit luovat niin lapselle kuin hänen vanhemmilleen avoimemman ja turvallisemman ilmapiirin, mikä edistää heidän keskinäisten suhteittensa vahvistumista. Lapsille annetaan keinoja toimia itsenäisesti tulevassa elämänmuutoksessa sekä vahvuutta turvautua vanhempiinsa kasvun ja kehityksen prosesseissa. Vanhemmille annetaan valmiuksia toimia tukena ja löytää tukea lapsen kehityksen eri vaiheissa.

4.5 Varhainen puuttuminen

Varhaisella puuttumisella tarkoitetaan useimmiten sitä, että ongelmat havaitaan ja niihin pyritään löytämään ratkaisuja mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Varhaisesta puuttumisesta puhutaan mm. sairauksien, oppimisvaikeuksien, päihteiden käytön, nuorisorikollisuuden ja työttömyyden ehkäisyyn ja hoitoon liittyvissä kysymyksissä.

Koulussa varhaista puuttumista tarvitaan, kun aikuisella herää huoli lapsesta, nuoresta tai ryhmästä. Se on paikallaan kriisitilanteen alkuvaiheessa, kun on vielä paljon mahdollisuuksia tarjota tukea ja ratkaisuja. Tavoitteena on estää ongelmien kärjistyminen tai kasautuminen ja ehkäistä tai pysäyttää syrjäytyminen.

Varhainen puuttuminen opetussuunnitelmien perusteissa

Lasten ja nuorten kehitykseen liittyvien vaikeuksien ennalta ehkäisemisen ja varhaisen puuttumisen näkökulmat ovat sisäänrakennettuja perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteisiin. Oppilashuollon linjausten lisäksi varhaisen puuttumisen periaatteet ovat löydettävissä esimerkiksi toimintakulttuuria, oppimiskäsitystä, kodin ja koulun yhteistyötä, ohjausta ja erityistä tukea tarvitsevien lasten opetusta koskevista osuuksista.

Opetussuunnitelmien perusteet velvoittavat perusopetuksen henkilöstön tekemään yhteistyötä sosiaali- ja terveystoimen edustajien sekä lasten vanhempien kanssa varhaisen puuttumi-

sen varmistamiseksi.

Oppilashuollon merkitys ongelmien varhaisessa tunnistamisessa ja puuttumisessa on keskeinen, kun halutaan varmistaa kaikille tasavertainen oppimisen mahdollisuus ja luoda toimintakulttuuri, joka korostaa yhteisöllisyyttä, huolenpitoa ja myönteistä vuorovaikutusta.

Opetussuunnitelman perusteissa oppilashuollon tavoitteeksi määritellään oppimisen esteiden, oppimisvaikeuksien sekä koulunkäyntiin liittyvien muiden ongelmien tunnistaminen, ehkäiseminen, lieventäminen ja poistaminen mahdollisimman varhain. Myös erilaiset arjen ongelmatilanteet kuten luvattomat poissaolot, kiusaaminen, väkivalta ja häirintä sekä erilaiset kriisit ja onnettomuudet edellyttävät toimintamallien luomista, joissa otetaan huomioon niin ennalta ehkäisyn kuin varhaisen puuttumisen näkökulmat.

Lasten ja nuorten lisääntynyt erityisen tuen tarve on johtanut siihen, että uusissa opetussuunnitelmien perusteissa oppilashuoltoa tarkastellaan koko kouluyhteisön tehtävänä. Oppilashuolto kuuluu kaikille koulussa työskenteleville aikuisille ja se tulee näkyväksi arkisena huolenpitona koulun päivittäisessä perustyössä. Koulukuraattoreiden, koulupsykologien ja kouluterveydenhuollon asiantuntemusta tarvitaan, kun tämä arjen huolenpito ei riitä. Kouluyhteisössä keskeisin varhaisen puuttumisen periaate toteutuu silloin, kun kuka tahansa kouluyhteisössä, jolle nousee huoli oppilaan tilanteesta, on myös ensimmäinen, joka asiaan puuttuu.

Opetus, oppilashuolto ja koulun muu toiminta ovat kiinteästi yhteydessä toisiinsa. Yhteisöllinen ongelmien ennaltaehkäisy, varhainen tunnistaminen ja puuttumisen keinojen onnistuminen näkyvät tavassa, jolla

- opetuksen, erityisopetuksen ja oppilashuollon yhteistyö suunnitellaan ja toteutetaan ehyenä kokonaisuutena,
- tietoisesti toimitaan yhteisöllisesti ja myös arvioidaan toimintaa yhdessä,
- oppilaat ja vanhemmat on otettu mukaan ja
- moniammatillinen toiminta suunnitellaan ja toteutetaan yhteisesti sovitulla tavalla.

Opettajan merkitys

Opettajan rooli varhaisessa puuttumisessa on ensisijainen. Jokainen lasten ja nuorten parissa työskentelevä joutuu joskus miettimään, missä vaiheessa ongelmiin tulisi puuttua. Opettajalla on perustyössään mahdollisuus seurata lapsen ja nuoren kehitystä ja oppimista päivittäisissä vuorovaikutustilanteissa. Useimmiten opettaja on juuri se, joka tuntee oppilaan parhaiten ja on herkkä havaitsemaan muutoksia mielialassa tai käyttäytymisessä.

Jokainen opettaja tarvitsee riittävät valmiudet tunnistaa erilaisia ongelmia jo niiden ensimmäisten merkkien ilmaantuessa. Joskus varhaisen puuttumisen sijaan tilannetta jäädään seuraamaan ja keräämään lisää havaintoja, jolloin ongelmat monimutkaistuvat. Opettajan vahvaa perusammattitaitoa on myös kyky tunnistaa omien toimintamahdollisuuksiensa rajat ja etsiä tukea sekä vanhemmilta että muilta asiantuntijoilta. Luokan ulkopuolista apua voi hyödyntää kuitenkin vasta pulmatilanteen havaitsemisen jälkeen.

Yhteistyö on keskeinen hyvinvoinnin luomisen ja varhaisen puuttumisen työmuoto ja usein myös opettajan tärkeä tuki ongelmien varhaisen tunnistamisen jälkeen. Tämä edellyttää kodin ja koulun vuoropuhelua mutta myös vuorovaikutusta koulutoimen sisällä ja eri hallintokuntien välillä. Opetussuunnitelmapiirissä tarjoaa hyvän mahdollisuuden varhaisen puuttumisen edellyttämien yhteistyörakenteiden ja -käytäntöjen selkiyttämiseen.

Huolen vyöhykkeistö varhaisen puuttumisen tukena

Stakes on kehittänyt *huolen vyöhykkeistön* varhaisen puuttumisen tarpeen arvioinnin välineeksi. Vyöhykkeistö perustuu ajatukseen huolen subjektiivisuudesta. Jokainen näkee lapsen tai perheen tilanteen omasta näkökulmastaan ja huoli lapsesta kasvaa sitä mukaan kun työntekijä kokee omien keinojensa vähenevän. Vyöhykkeistö on jaettu neljään osaan sen mukaan, minkä asteinen on työntekijän lapsesta kokema huoli: 1) ei huolta -tilanne, 2) pieni huoli, 3) harmaa vyöhyke ja 4) suuri huoli.

Ei huolta -vyöhyke kuvaa tilannetta, jossa työntekijä kokee, että lapsen asiat ovat kunnossa. Pienen huolen alueella työntekijällä voi olla pientä huolta tai ihmettelyä lapsen tilanteesta, mutta hän kokee voivansa auttaa. Huolen harmaalla vyöhykkeellä työntekijä kokee, etteivät hänen omat tukemisen keinonsa riitä. Tarvitaan lisää tukea ja/tai kontrollia. Kontrollilla tarkoitetaan tässä tilanteen hallinnan lisäämistä rajoittamalla jotain epätoivottavaa, esimerkiksi vanhempien päihneiden käyttöä. Kontrollikin on tukeen pyrkimistä. Suuren huolen alueella työntekijä arvioi lapsen olevan vaarassa. Huolta on paljon ja omat auttamiskeinot ovat lopussa. Kyse on kriisitilanteista, jotka pakottavat nopeaan toimintaan.

Työntekijän näkökulmasta kuormittavin ja epäselvin toimintamaasto on huolen harmaalla vyöhykkeellä. Siellä herää paljon kysymyksiä: miten toimia, mistä lisäapua, onko tilanteessa mukana muitakin toimijoita, pitäisikö tehdä lastensuojeluilmoitus? Harmaalla vyöhykkeellä on hyvät mahdollisuudet ehkäistä tilanteiden kriisiytyminen, kunhan huoli otetaan puheeksi vanhempien kanssa ja tarvittaessa kutsutaan tukiverkosto avuksi. Jos omaan huoleen ei puututa, epäselvyys jatkuu ja vaikeudet kasautuvat. Harmaa vyöhyke edellyttää yhteistyön käynnistämistä, tilanteen selkiyttämistä ja tukitoimien suunnittelua.

Keskeistä huolen vyöhykkeistön tausta-ajattelussa on se, että työntekijä arvioi sen avulla omaa työskentelysuhdettaan lapseen. Kuinka toimiva suhde on ja millaiset ovat minun mahdollisuuteni tukea lasta? Riittävätkö opettajan tukikeinot vai tarvitaanko esimerkiksi koulupsykologin asiantuntemusta? Opettaja ei siis arvioi lapsen ongelmien laatua tai määrää, vaan omia toimintamahdollisuuksiaan. Tarkoitus ei ole luokitella lapsia, vaan arvioida työntekijän työskentelysuhteita ja niissä selviämistä. Stakesin tekemien huolikartoitusten mukaan 8–10 % eri alojen työntekijöiden alle 18-vuotiaita lapsia koskevista työskentelysuhteista on huolen harmaalla vyöhykkeellä.

Opettajan kokema huoli on tärkeä työväline lapsen tuen tarpeen tunnistamisessa. Pienikin huoli lapsesta on riittävä peruste huolen puheeksi ottamiseen vanhempien kanssa. Puheeksi ottamisen tueksi on kehitetty menetelmä ja kirjoitettu siihen liittyvä opas. Ideana on valmistautua ottamaan huoli puheeksi tavalla, joka tukee perheen voimavaroja ja yhteistyön jatkumista.

Stakesin Varhaisen puuttumisen (Varpu) hanke kouluttaa kaikkia lasten, nuorten ja perheiden kanssa työskenteleviä tahoja huolen varhaiseen puheeksiottamiseen sekä varhaista puuttumista tukevien yhteistyömenetelmien käyttöön (www.stakes.fi/hyvinvointi/verk).

4.6. Koulukiusaaminen

Koulukiusaamisella tarkoitetaan toistuvaa henkistä, verbaalista tai fyysistä väkivaltaa, jonka yksi tai useampi lapsi tai aikuinen kohdistaa yhteen uhriin. Kysymys on kielteisestä toiminnasta, jossa aiheutetaan tahallaan ja toistuvasti pahaa mieltä. Kiusaaminen voi ilmetä monin tavoin, kuten panetteluna, "huoritteluna", "homotteluna", tönimisenä, potkimisena tai ryhmän ulkopuolelle sulkemisena. Koulussa voi myös esiintyä sukupuolista häirintää ja ahdistelua.

Kouluterveyskyselyn mukaan noin 6–7 % perusopetuksen oppilaista ja 1–2 % lukiolaisista kokee tulevansa kiusatuksi viikoittain. Joidenkin arvioiden mukaan kymmenen prosenttia peruskoululaisista joutuu systemaattisen kiusaamisen kohteeksi. On tyyppillistä, että jotain lasta aletaan toistuvasti kiusata.

Suomalaisten tutkimusten mukaan kouluissa on eroja kiusaamisen määrässä ja suhtautumisessa kiusaamiseen. Vaikka oppilaat vaihtuvat, koulujen väliset erot pysyvät. Kiusaaminen on merkittävä lasten ja nuorten välittömän hyvinvoinnin ja koulutyytyväisyyden uhka. Koululuokkien välillä on eroa siinä, miten lapset kokevat viihtyvänsä. Yksi vaikuttava tekijä on kiusaamisen määrä luokassa. On selvää, että kiusatut lapset voivat huonosti kiusaamisen kestäessä (turvattomuuden tunteet, masentuneisuus, ahdistuneisuus, koulupoissaolot), mutta kiusaamisen määrä luokassa vaikuttaa myös koko ryhmän koulutyytyväisyyteen.

Kiusaaminen on nykytutkimusten valossa ryhmäilmiö. Kun kiusaamista tapahtuu, läsnä on usein muitakin kuin kiusaaja ja kiusattu. Vaikka ryhmän jäsenet kokisivat sympatiaa kiusattua kohtaan ja haluaisivat mennä väliin, monet tulevat menneeksi mukaan kiusaamiseen, nauravat, kun kiusattua alistetaan tai antavat vain kiusaamisen tapahtua puuttumatta siihen. Ryhmän tasolla tämä on ongelma, joka lisää kiusaamista ja ylläpitää sitä. Kiusaaja – kiusattu -kaksikkojen, dyadien, tunnistaminen on erityisen tärkeää, jotta kiusaamista voitaisiin ennalta ehkäistä ja jotta siihen osattaisiin tarvittaessa välittömästi puuttua.

Kiusaaja on usein proaktiivisesti aggressiivinen, huomiota ja valtaa tavoitteleva. Monet kiusaajat ovat valikoivasti aggressiivisia. Valikoivasti aggressiiviset lapset ovat usein huomattavasti paremmin pärjääviä kuin yleisesti aggressiiviset lapset. Tutkimustulokset tukevat viimeaikaista näkemystä siitä, että ainakin osa kiusaajista on sosiaalisesti taitavia, ryhmässä hyvin menestyviä, hyvän itsetunnon omaavia lapsia ja nuoria.

Myös kiusaamisen seuraukset näyttävät riippuvan kiusaajan ja kiusatun ominaisuuksista suhteessa toisiinsa. Seuraukset ovat vakavampia silloin, kun kiusaaja on ryhmässä suosittu. Suositut kiusaajat ovat usein myös valikoivasti aggressiivisia. Ryhmässä suosittu mielipiteet vaikuttavat ryhmään, myös kiusattuun, joka saattaa syyttää tilanteesta itseään. Mitä enemmän kiusatulla on tunne-elämän ongelmia ja mitä vähemmän valtaa suhteessa kiusaajaan, sitä enemmän kiusaajan itsevarmuus ja aggressioiden käyttö lisääntyy ajan myötä.

Tutkimusten mukaan kiusaamisen pitkäaikaisvaikutuksia esiintyy erityisesti niillä lapsilla, joilla on muutenkin ongelmia esimerkiksi perhesuhteissa. Nuoruusiässä koettu kiusaaminen vaikuttaa erityisesti siihen, millaisena myöhemmin kokee muut ihmiset. Kiusaamisen pitkäaikaisvaikutukset ovat erityisen suuret niillä, jotka eivät ole kokeneet saaneensa tukea kotona. Opetusryhmien koolla on merkitystä, vaikka sillä ei sinänsä näyttäisi olevan yhteyttä kiusaamiseen. Jos ryhmä ei ole ylisuuri, opettajalla on paremmat mahdollisuudet tunnistaa ne lapset, jotka ovat vaarassa joutua kiusatuiksi. Ryhmää voidaan käyttää voimavarana kiusaamisen vähentämisessä. Opettaja voi vahvistaa heikompien roolia, jolloin voidaan ennalta ehkäistä uhriksi joutuminen. On tärkeää pystyä vaikuttamaan kiusaamista sivusta seuraavien toimintaan.

Oppilaskuntanuorten mielestä koulujen pihavalvontaa tulisi tehostaa, jotta kiusaaminen havaittaisiin ja siihen pystyttäisiin puuttumaan. Kun kiusaamisella on todistajia, siitä on helpompi puhua saamatta kantelupukin mainetta. Ryhmässä suosittu on helpompi kertoa opettajalle, että jotain oppilasta kiusataan, kuin vähemmän suosittu. Oppilaiden tulisi omasta mielestään uskaltaa olla nykyistä aloitteellisempia kiusaamisen vastustamisessa.

Koulukiusaamisen ehkäisy on koko kouluyhteisön asia. Koulussa kiusaamista voidaan ehkäistä laatimalla konkreettinen kiusaamisen ehkäisyn toimintamalli, joka kirjataan opetussuunnitelmaan. Toimintamallissa kuvataan, miten kiusaamisen esiintymistä seurataan koulussa. Lisäksi kuvataan, miten kiusaamista ehkäistään: miten puututaan, kuka puuttuu ja

mitä tehdään, jollei kiusaaminen lopu. Toimintamalli valmistellaan yhdessä oppilaiden kanssa. Oppilashuoltoryhmä voi asettaa erillisen selvitystiimin kiusaamistilanteita varten. Tässä toimivaksi todetussa työtavassa 2–5 työntekijän ryhmä selvittää esiin tulleita tapauksia. Yksittäisiä tapauksia ryhtyy hoitamaan kaksi työryhmän jäsentä.

Koulun arvoista voidaan ja tulee sopia yhdessä ja säännöt rakentaa niin, että oppilaat, opettajat ja vanhemmat ovat mukana prosessissa. Sääntöihin tulisi liittää kannustavuutta, sillä rangaistuspainotteisuuden on todettu lisäävän ongelmia.

Myös kouluissa työskentelevät aikuiset saattavat joutua kiusaamisen tai uhkailun kohteeksi. Opettajan työhön liittyy aina kysymys vallasta ja vastuusta ja hänen auktoriteetti-asemansa nykykoulussa perustuu tietoon ja ammattitaitoon. Opettajan työnkuvan muutos on tuonut opettajan lähemmäksi oppilasta ja koteja. Tämä on tehnyt kanssakäymisen luontevaksi, mutta toisaalta voi myös altistaa opettajan kiusaamisen kohteeksi. Koko työyhteisön hyvinvoinnille on tärkeää, että kaikki siinä työskentelevät tuntevat työympäristönsä turvalliseksi ja, että kaikkia kohdellaan asiallisesti ja oikeudenmukaisesti.

Mannerheimin Lastensuojeluliiton, Opetushallituksen ja sisäasiainministeriön poliisiosaston Koulurauha 2005–2006 -ohjelman teemana on koulukiusaamisen ehkäiseminen. Helsinkiläisen Meilahden yläasteen tukioppilaiden laatimaan koulukiusaamisen ehkäisyä käsittelevään ohjelmaan voi tutustua osoitteessa <http://www.mll.fi/koulurauha/>. Muun muassa vanhemmille tarkoitettu Turvallinen koulupäivä - yhteinen asia -opas on luettavissa myös osoitteessa www.edu.fi/hankkeita/koulurauha.

Vertaissovittelu

Suomen Punainen Risti yhteistyössä Hesari Nuorten Ääni -kampanjan kanssa on kehittänyt vertaissovittelumallin peruskouluun. Vertaissovittelun eli VERSO-toiminnan tavoitteena on koulujen toimintahäiriöiden vähentäminen ja ehkäiseminen. VERSO-kouluissa pyritään väkivallattomuuteen ja päihitteettömyyteen, koulukiusaamisen vähentämiseen ja hyvään työrauhaan.

Sovittelu on ennalta määriteltyyn kaavaan nojautuva keskustelu, jossa ulkopuolinen, kolmas osapuoli ohjaa vuoropuhelua ristiriitatilanteen osapuolten välillä. VERSO-keskustelussa osapuolet pääsevät rauhanomaisesti esittämään oman näkemyksensä tilanteesta ja he yrittävät sovittelijan avustamana löytää yhteisen ratkaisun ristiriitaan.

Vertaissovittelukoulutus pyrkii asennemaailman muuttamiseen niin, että ristiriidat ymmärretään tavalliseen elämään kuuluviksi ja erimielisyyksien ratkaiseminen enemmänkin haasteeksi kuin hankalaksi välikohtaukseksi. Koulutus on tärkeää niin opettajille ja oppilaille kuin koko koulun henkilökunnallekin.

Tavoitteena on puuttua mieltä pahoittavaan toimintaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, ennen kuin tilanne muodostuu pitkäkestoiseksi ja systemaattiseksi kiusaamiseksi. Koulutuksessa opetettavia ratkaisukeskeisiä menetelmiä voi hyödyntää myös jokapäiväisessä elämässä opetustilanteissa, ystäväpiirissä, harrastuksissa ja perheen parissa.

Koulutus on toimintapainotteista. Oppilaat ja opettajat pääsevät heti harjoittelemaan ratkaisujen löytämistä oman yhteisönsä tilanteisiin. Oppilaiden ratkaisutaitojen kehittyessä luottamus ja kyky vaikuttaa omaan elämään kasvaa. Näin myös uskallus ottaa vastuuta omasta elämästä lisääntyy. Vertaissovittelutoiminnasta on hyötyä koko yhteisölle.

Vertaissovittelutoimintaa on kokeiltu menestyksellisesti jo useilla paikkakunnilla. Helsingissä mukana on jo noin 40 koulua, sekä vuosiluokkien 1–6 että vuosiluokkien 7–9 kouluja. Vertaissovittelukoulutusta järjestää Suomen Punainen Risti.

4.7 Opettajan valmiudet ja opettajankoulutus

Korkeakoulujen arviointineuvosto teki 1999–2000 opettajankoulutuksen arvioinnin yliopistoissa ja ammatillisissa opettajakorkeakouluissa. Arvioinnin tuloksena todettiin, että ne taidot ja osaaminen, jotka liittyvät oppimiseen ja opettamiseen, hallitaan varsin hyvin. Opettajilla on hyvä sisällöllinen osaaminen ja substanssin tuntemus. Huonommin hallitaan opettajan työn yhteiskunnallinen ja sosiaalinen ulottuvuus. Opettajankouluttajille ja opettajaksi opiskeleville tehtyjen kyselyjen tulokset ovat samansuuntaisia. Opettajaksi opiskelevien mukaan esimerkiksi työyhteisön kehittämisvalmiudet jäävät heikoiksi.

Opetustyön muutoksia ja niiden vaikutuksia perus- ja täydennyskoulutuksessa ennakoitiin vuosina 1998–2000 opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen ennakoitihankkeessa, jossa mm. todettiin, että opettajan työ muuttuu yhteisöllisemmäksi ja että sen yhteiskunnalliset ulottuvuudet lisääntyvät. Suosituksena esitettiin, että kehitys tulisi ottaa huomioon opettajankoulutuksessa. Arvioinnin ja ennakkoinnin pohjalta laadittiin vuonna 2001 opettajankoulutuksen kehittämisohjelma, jossa tehtiin suosituksia yliopistoille, ammatillisille opettajakorkeakouluille ja opetushallinnolle sekä perus- että täydennyskoulutuksen kehittämisestä. Keskeisiksi sisällöllisiksi kehittämistarpeiksi nähtiin yhteisöllisyys, johtajuus, erilaisuuden ja muutoksen kohtaaminen, yhteistyötaidot, avautuvat ja muuttuvat oppimisympäristöt ja yhteiskunnallinen tietoisuus. Kehittämisohjelmassa todetaan, että opettajuuteen kuuluu valmius aktiivisesti osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen. Opettajasta riippuu, miten demokratiaan kasvattaminen toteutuu koulun työssä. Kehittämisohjelman suositusten toteutumisen arviointi on käynnissä ja arvioinnin tulokset ovat käytettävissä vuoden 2006 alkupuolella.

OECD on julkaissut (2005) opettajankoulutukselle suositukset, joissa pyritään lisäämään opettajan ammatin vetovoimaisuutta, sitouttamaan uudet opettajat opettajan työhön ja pitämään heidät opettajan ammatissa. Erityisen tärkeää on, miten uusi opettaja otetaan vastaan ja perehdytetään koulun toimintakulttuuriin. Pari ensimmäistä vuotta ovat ratkaisevia sen kannalta, vaihtaako opettajaksi koulutettu alaa.

Opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen tulisi muodostaa jatkumo, jotta elinikäisen oppimisen ajatus voisi toteutua ja opettajan ammatillinen kehitys jatkuisi koko uran ajan. Täydennyskoulutusjärjestelmä on tällä hetkellä liian irrallaan peruskoulutuksesta. Olisi tärkeää miettiä, mitkä opintokokonaisuudet ovat välttämättömiä peruskoulutuksessa ja mitkä toimisivat luontevammin täydennyskoulutuksena. Peruskoulutuksen ja täydennyskoulutuksen tulisi muodostaa looginen, järkevä kokonaisuus, jonka tueksi tarvitaan tutkimus- ja kehittämis-työtä. Jatkumoa pitää toteuttaa paitsi yksilön ja koulun myös kunnan tasolla. Työyhteisöosaamisen kehittäminen ja alueellinen yhteistyö ovat tärkeitä. Kuntien tulisi yhä enenevässä määrin tehdä alueellista yhteistyötä opettajien täydennyskoulutuksen järjestämiseksi. Kuntien tulisi myös kohdentaa riittävästi rahaa opettajien täydennyskoulutukseen.

Opettajankoulutuksen kehittämisohjelman mukaan opettajankoulutuksen tulee antaa opiskelijoille yhteisöllisesti toimivan organisaation malli. Täydennyskoulutus ei vielä ole suuntautunut tukemaan yhteisöllisyyttä. Toistaiseksi on kuviteltu, että yksittäisiä opettajia kouluttamalla voidaan kehittää koko työyhteisöä. Koulutus tapahtuu yleensä erillään työyhteisöstä. Suuntaamalla täydennyskoulutusta toimintatapojen kannalta yhteisöllisempään suuntaan voitaisiin saada apua oppilaitosten ongelmiin ja parantaa yleistä hyvinvointia. Yhteisölliseen ajatteluun kuuluu, että kaikki yhteisön jäsenet otetaan huomioon, kaikki voivat vaikuttaa ja tuntee, että heidän työllään on merkitystä ja että sille osoitetaan tukea ja arvostusta.

OECD:n opettajahankkeessa nousi keskeisenä asiana esille myös oppilaitosjohton kasvava merkitys työyhteisön ja koulun yhteiskuntasuhteiden kannalta. Oppilaitosjohtamisella on

suuri merkitys myös työolosuhteiden kehittämässä. Työolosuhteet vaikuttavat suuresti siihen, pysyvätkö opettajat opettajina vai siirtyvätkö he muihin tehtäviin.

Rehtorikoulutusta on kritisoitu hajanaisuudesta ja sirpalemaisuuudesta. Koulutusta haluavalle rehtorille on sinänsä tarjolla runsaastikin vaihtoehtoja, mutta ne ovat useimmiten kertaluonteisia tilaisuuksia tai lyhytkestoisia kursseja. Näin ollen rehtorin on vaikeata rakentaa itselleen pitkäjännitteistä, ammatillista kasvua tukevaa koulutussuunnitelmaa. Joissakin yliopistoissa on vähitellen virinnyt oppilaitosjohdon tehtäviin suuntautuvaa valmistavaa koulutusta ja rehtorin työtä koskevia ammatillisia erikoistumisohjelmia. Tämä kehityssuuntaus koetaan erittäin myönteisenä – varsinkin kun se näyttää synnyttävän myös tutkimusta ympärilleen. On tärkeää, että oppilaitosjohdon työ, oppilaitosten kehittäminen ja rehtorikoulutus muodostuisivat mahdollisimman monessa yliopistossa niin tutkimuksen kuin kasvavan koulutustarjonnan kohteiksi.

Jokainen tulevaisuuden opettaja toimii entistä enemmän koko työyhteisön tasolla, muiden oppilaitosten ja ympäröivän yhteiskunnan kanssa koulutuksen monipuolisena ammattilaisena. Oppilaitosten toiminnan keskeisiä tulevaisuuden vahvuuksia ovatkin kehittyneet johtajuus ja johtamisjärjestelmä, jossa yhdistyy rehtorin ja opettajakunnan osaamisen ja asiantuntemuksen monipuolinen hyödyntäminen.

4.8 Koulu fyysisenä ympäristönä

Uusissa opetussuunnitelmien perusteissa painotetaan oppimisympäristön suunnittelun merkitystä. Koulukohtaisesti on tärkeää miettiä, millainen oppimisympäristö on oppilaan näkökulmasta sekä innostava ja kannustava että turvallinen ja miten koulun pitäisi toimia kasvatettaessa oppilaita vastuulliseen ja itseohjautuvaan oppimiseen ja elämään. On tärkeää, että oppilailta on mahdollisuus osallistua oman oppimisympäristönsä rakentamiseen ja kehittämiseen. Lapsille ja nuorille fyysinen ympäristö on erityisen tärkeä ja heidän mieltymyksensä saattavat olla aikuisten näkemyksistä poikkeavia. Oppilaita on tarpeen kuulla, jotta he voisivat kokea ympäristön mahdollisimman "omakseen".

Oppilaskuntanuoret korostavat fyysisen kouluympäristön merkitystä kouluhyvinvoinnin edellytyksenä. Koulutiloihin kaivataan "jotain raikasta", värejä, kasvillisuutta, virikkeitä ja toisaalta rauhallisia sopukoita. Hyvällä pihalla on tekemistä kaikenikäisille ja tarvittavat välineet ja kalusteet, joita muun muassa Hesari Nuorten Ääni -kampanjassa on yhdessä hankittu. Tunneilla jaksaa paremmin, kun välitunneilla pääsee liikkumaan. Yläasteikäiset kaipaisivat ulkona seisoskelun sijaan istumapaikkoja ja suoja.

Kouluterveyskyselyissä ja koulutyöoloja koskevassa kyselyssä (2003) esiin tulleet seikat, joiden kokemiseen fyysisen kouluympäristön ominaisuuksilla voidaan vaikuttaa, ovat jaettavissa kahteen ryhmään: rakennus- ja kiinteistötekniisiin tekijöihin ja muihin tekijöihin, kuten kouluilmapiiriin ja turvattomuuden kokemiseen vaikuttaviin.

Opetusministeriön asettama työryhmä laati vuonna 2002 taustamuistion *Terveellisen ja turvallisen opiskeluympäristön laadun arvioinnin perusteet perusopetusta varten*. Työryhmä arvioi, että uusien tilojen osuus vuosittaisesta rakennus- ja perusparannustarpeesta on 20–30 %. Huono sisäilman laatu on yleistä. Kosteus- ja homeongelmat vaivaavat paria sataa koulua. Kouluterveys tutkimusten mukaan koulun huono sisäilma haittaa keskimäärin kolmen viidesosan (57 %) koulutyötä.

Opetusministeriön työryhmän muistion yhtenä jatkotoimenpiteenä valmistui keväällä 2005 Opetushallituksen opas *Terveellinen ja turvallinen koulurakennus*. Oppaassa määritellään terveellisen, turvallisen ja pedagogisesti tarkoituksenmukaisen opiskeluympäris-

tön laatukriteerit, jotka pohjautuvat lainsäädäntöön, normeihin, ohjeisiin ja valtakunnallisiin linjauksiin. Oppaaseen on koottu tärkeimmät koulurakentamista koskevat linjaukset, määräykset ja ohjeet. Lisäksi esitellään hyviä käytäntöjä ja ideoita.

Lainsäädäntöömme ja normistoomme sisältyy runsaasti koulurakentamista koskevia määräyksiä ja ohjeita. Jo rakennushankkeeseen ryhtyvälle on asetettu huolehtimisvelvollisuus, joka tarkoittaa riittävän suunnittelu- ja rakentamisasiantuntemuksen hankkimista käyttöön. Rakennus itsessään pitää suunnitella, rakentaa ja varustaa siten, ettei sen käyttöön, huoltoon tai ylläpitoon liity tapaturman, onnettomuuden tai vahingoittumisen vaaraa. Koulutilojen on sovelluttava myös niille henkilöille, joiden liikkumis- ja toimintakyky on rajoittunut. Sisäilmaston on oltava terveellinen, turvallinen ja viihtyisä. Tämä on erittäin merkittävää, koska koulurakennuksen huonolla kunnolla on todettu olevan vahvoja yhteyksiä lasten häiriökäyttäytymiseen. Koulu on myös henkilöstön työpaikka. Siksi sen tulee olla tarkoituksenmukainen niin, että sekä turvallisuuden että oppimisen ja opettamisen vaatimukset toteutuvat. Koulun tilat ja työympäristö voivat osaltaan vahvistaa yhteistoiminnallisia työtapoja.

Tehdyissä tutkimuksissa kyselyaineiston näkökulma on ollut muu kuin fyysinen ympäristö. Myöskään fyysisen ympäristön vaikutuksia muihin hyvinvointia lisääviin tekijöihin ei ole nähty merkityksellisinä. Lähestyttäessä hyvinvointia fyysisen opiskeluympäristön näkökulmasta hyvinvoinnin voi määritellä koulurakennuksen fyysisten ominaisuuksien tuottamina myönteisinä kokemuksina toimintamahdollisuuksiin, sosiaalisiin suhteisiin, itsensä toteuttamisen mahdollisuuksiin sekä terveydentilaan. Fyysistä oppimisympäristöä muokkaamalla voidaan vaikuttaa muihin hyvinvoinnin osa-alueisiin.

Oppimisprosessi ja fyysinen ympäristö kuuluvat yhteen ja täydentävät toisiaan. Koulurakennuksen joustavuudella varmistetaan erilaisten toimintojen mahdollistuminen. Joustavuuteen kuuluu koko koulurakennuksen aktiivinen, monipuolinen ja luova käyttäminen. Erilaiset työskentelytavat – ja myös eri oppiaineet – edellyttävät erisuuruisia ja eri tavoin varusteltuja tiloja. Joustavuuteen kuuluu myös hallittu äänimaailma – ovia avaamalla ja sulkemalla liitetään äänimaailmat yhteen tai rajataan häiritsevä ääni pois. Kouluympäristö itsessään on oppimisen väline ja kohde.

Fyysisen kouluympäristön tarjoamat lähtökohdat voidaan kirjata koulukohtaiseen opetussuunnitelmaan. Esimerkiksi osallistuminen koulun suunnittelu- ja rakentamisprosessiin – onpa sitten kysymys uuden koulun rakentamisesta tai vanhan laajentamisesta tai korjaamisesta – on koululle uudenlainen mahdollisuus liittää opetus oikeaan elämään. Opiskeluympäristö voi kiihottaa uteliaisuutta ja oppimismotivaatiota, se voi suunnata toimintaa ja ylläpitää sitä – ja myös estää sitä. Koulurakennus toimintoiheen ja käytänteineen vaikuttaa esimerkillään käsityksiin erilaisten taitojen ja arvostuksien merkityksestä. Se toimii konkreettisena mallina hyvästä ja ergonomisesti oikein suunnitellusta työympäristöstä. Parhaimmillaan koulurakennus on innostava, luovuuteen ja tutkivaan oppimiseen houkutteleva ja tilannesidonnaista oppimista tukeva konkreettinen oppimisväline, *kolmiulotteinen oppikirja*.

Koululla on merkittävä tehtävä alueensa sosiaalisten suhteiden luomisessa – myös erikäisten asukkaiden kesken. Sosiaalisten suhteiden muotoutumiseen vaikuttaa myös muiden toimintojen sijoittaminen koulun yhteyteen. Samassa rakennuksessa voi olla esimerkiksi kirjasto, liikuntatiloja, terveydenhoitotiloja, ja jopa kaupallisia palveluja. Monipuolinen toimintakeskus parhaimmillaan tukee paikallista kulttuuria ja identiteettiä ja antaa mahdollisuuden luoda uutta kulttuuria.

Tilajärjestelyt säätelevät rakennusta käyttävien ihmisten välisiä suhteita, käyttäjien kohtaamisia sekä liikkumista ja myös kommunikointitapoja. Keskeisen yhteisen tilan korostaminen viestittää käyttäjälle pyrkimystä yhteisöllisyyteen ja vuorovaikutukseen. Näkö- ja myös

kuuloyhteys luo tunteen liittymisestä ja yhteenkuuluvuudesta. Oppimista tukeva ympäristö, joka auttaa oppilaita käyttämään koko tiedollista potentiaaliaan ja saamaan onnistumisen kokemuksi, suojaa myös kouluväkivallalta. Kun koulurakennus tehdään avoimeksi ja läpinäkyväksi, mahdollisuus positiiviseen valvontaan lisääntyy. Kaikissa osissa koulua tulisi tapahtua luonnollista liikennettä; tällöin valvonnan tarve vähenee. Valaistuksen lisääminen pimeille, syrjäisille alueille vähentää väkivaltaista käytöstä ja myös koulupihalla tulisi olla myönteisiä toimintamahdollisuuksia. Akustinen vaimennusverhous on myös tarpeen; liiallinen jatkuva melu voi laskea ärsytuskynnystä ja aiheuttaa ei-toivottua käyttäytymistä.

Viihtyisä ympäristö viestii välittämisestä. Käyttäjille annettu mahdollisuus järjestää omaa elinympäristöään estää häiriöitä ja lisää viihtyisyyttä. Jos ympäristöön kohdistuvaa itseilmaisua rajoitetaan, se voi johtaa välinpitämättömyyteen ja jopa ympäristöä tuhoavaan käyttäytymiseen.

Hyvät fyysiset opiskelujärjestelyt auttavat oppilaita toteuttamaan itseään – ja sitä kautta vaikuttavat hyvinvointiin. Integraatioperiaatteen mukaan jokaisen oppilaan tulee voida osallistua koulun erilaisiin toimintoihin. Tämä tarkoittaa, että oppilaiden yksilölliset eroavaisuudet otetaan huomioon suunnittelussa. Koulu tehdään kaikille soveltuvaksi.

5 Työryhmän ehdotukset

1 Eheytetty koulupäivä

Kansainvälisesti tarkasteltuna suomalaislapset viettävät suuren osan koulupäivän ulkopuolisesta ajasta ilman turvallisen aikuisen läsnäoloa. Epäsosiaalisuus ja riski syrjäytyä voivat liittyä yksinäisyyden ja tarpeettomuuden kokemuksiin. Lasten vapaa-ajan toiminnan järjestäminen on ollut hajanaista, vailla ohjausta, rahoitusta ja koordinoitua.

Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminta on 1. ja 2. -luokkalaisille ja erityisopetuksessa oleville lapsille mahdollistettu lainsäädännöllä 1.8.2004 alkaen. Aamu- ja iltapäivätoiminnan tarkoituksena on ennalta ehkäistä riskitekijöitä, jotka liittyvät lapsen valvomattomaan ajankäyttöön ja yksinoloon. Laadukkaasti suunniteltu aamu- ja iltapäivätoiminta tarjoaa parhaan mahdollisen tuen lasten koulunkäynnin, vanhempien työelämän ja perheiden vapaa-ajan yhteensovittamiseksi. Toimintaa tulisi järjestää siten, että lapsilla on yhdenvertaiset mahdollisuudet osallistua siihen taloudellisesta asemastaan riippumatta.

Pienilläkin koulupäivän rakennemuutoksilla kuten joustavalla koulun aloituksella, ruokatauon pidentämisellä ja sopivalla harrastustoiminnan sijoittamisella lapsen päivään voidaan saada olennaisia muutoksia kouluhyvinvointiin.

Työryhmän ehdotus

Perusopetuslain mukaisella aamu- ja iltapäivätoiminnalla tulee rakentaa yhteistyötä koulujen kanssa niin, että toiminta tukee lapsen hyvinvointia ja muodostuu luontevaksi osaksi koulun toimintaa.

Tehostetaan toiminnassa olevien ohjaajien koulutusta ja pätevoitymistä sekä varmistetaan riittävän ja ammattitaitoisen henkilökunnan saaminen toiminnan piiriin. Tehostetaan toiminnasta tiedottamista lasten vanhemmille ja kunnille, jotta toiminta tulisi kaikkien lasten saataville.

Hyödynnetään aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisessä, kerhotoiminnassa, laadun kehittämisessä ja toiminnan yhtenäistämässä valtakunnallisten verkostojen työn tuloksia. Koulupäivän rakenteen eheyttämistä tulee tarkastella yhteistyössä eri tahojen kanssa.

Kokonaiskoulupäiväprojektin loppuraportin tuloksia voidaan hyödyntää koulujen toiminnan kehittämisessä.

2 Säännös oppilaskuntatoiminnasta ja oppilaiden kuulemisesta peruskoulussa

Perusopetuslaissa ei ole oppilaiden kuulemissäännöstä kuten lukiolaissa ja ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa. Perusopetuslaissa ei myöskään ole säännöstä oppilaskunta-toiminnasta.

Työryhmän ehdotus

Perusopetuslakia täydennetään siten, että siihen lisätään oppilaiden kuulemista ja oppilaskuntaa koskevat säännökset. Ehdotuksen mukaan oppilaille tulee varata heidän ikäänsä ja kehitystään vastaavasti mahdollisuus osallistua opetuksen kehittämiseen ja oppilaita tulee kuulla ennen opiskeluun ja muihin oppilaiden asemaan olennaisesti vaikuttavien päätösten tekemistä.

Oppilaskunta käyttää oppilaiden puhevaltaa oppilaiden kuulemista koskevista asioissa. Ehdotuksen mukaan jokaisella koululla, jossa järjestetään perusopetuslaissa tarkoitettua opetusta, on oppilaista muodostuva oppilaskunta. Oppilaskuntaan kuuluvat koulun kaikki oppilaat. Ehdotuksen mukaan oppilaskunnan tehtävänä on edistää oppilaiden yhteistoimintaa ja koulutyötä.

Myös virkaehtosopimuksen sopimusmääräyksiä tulee tarkistaa.

3 Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu

Opetusministeriön koordinoima Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -hanke on osa kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaa. Hankkeen myötä kehitetään kaikkien koulu-muotojen oppilaskuntatoimintaa osaksi lasten ja nuorten osallistumis- ja vaikuttamisjärjestelmää kunnissa. Kunnista opettajat osallistuvat pitkäkestoiseen prosessikoulutukseen. Koulutuksissa korostuu moniammatillisen yhteistyön merkitys lasten ja nuorten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien lisäämisessä sekä opettajien omien kouluttajan taitojen kehittäminen.

Oppilaiden ja opettajien välisen vuorovaikutuksen korostaminen on yksi keskeinen tavoite koulun toimintakulttuuria kehitettäessä. Hankkeen yhtenä konkreettisena tavoitteena on luoda rakenteet oppilaiden osallisuutta tukevalle vuorovaikutukselle kouluyhteisössä.

Työryhmän ehdotus

Opetusministeriön koordinoimaan Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -hankkeeseen pyritään saamaan mukaan vuoteen 2007 mennessä 100 kuntaa. Tavoitteena on, että osallisuutta tukevat työtavat ja toimintakulttuuri vakiintuvat kaikkiin kuntiin ja kouluihin. Kouluille tuotetaan oheismateriaalia vuorovaikutteisen toimintakulttuurin kehittämiseen ja arviointiin.

4 Varhaisen puuttumisen tukeminen

Suurin uhka koulutuksen keskeyttämiseen ja koulutuksesta syrjäytymiseen on usein lapsilla, joilla on heikko sosiaalinen tausta, puutteellinen koulumotivaatio ja perheen tuki koulunkäyntiin puuttuu. Varhaisia merkkejä koulutuksesta pois putoamisen vaarasta ovat mm. poissaolot, väsymys koulunkäyntiin, alhainen koulumenestys tai sen nopea heikkeneminen, häiriköinti tai haastava käyttäytyminen tai toisaalta vetäytyminen ja masentuneisuus sekä puutteellinen motivaatio koulutyöhön ja tulevaisuuden suunnitteluun.

Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2003 peruskoulun oppilaista 1 550 jätti hakematta jatkokoulutukseen ja opinnot jätti aloittamatta 3 400 nuorta. Koulutukseen hakeutumista on tavoitteellisesti pyritty nostamaan koulutustakuun avulla ja tavoitteena vuoteen 2008 on, että vähintään 96 % peruskoulun päättävistä aloittaa samana vuonna lukiossa, ammatillisessa koulutuksessa tai perusopetuksen lisäopetuksessa. Vuonna 2003 osuus oli 94,5 %. Kustannusvaikutus 200 oppilasta kohden on noin 1 miljoona euroa.

Perus- ja lisäopetus ei nyky muodossaan ole pystynyt vastaamaan koulutuksesta putoamisvaarassa olevien lasten ja nuorten ongelmiin. Vaikka opetussuunnitelmat antavat mahdollisuuden yksilöllisten opinto-ohjelmien räätälöintiin ja työpainotteisiin opintoihin, ei tätä ole laajasti osattu käyttää hyväksi.

Monet tutkimukset, erityisesti Kouluterveystudkimus, tarjoavat kouluille hyödyllistä palautetietoa. Tämän tiedon hyödyntämistä koulutyön ja koulu yhteisön toiminnan kehittämisessä tulee edistää ohjauksen ja koulutuksen keinoin.

Työryhmän ehdotus

Syrjäytymisvaarassa olevien lasten ja nuorten koulunkäynnin tukemiseksi tulee kehittää ongelmien ennaltaehkäisyä ja varhaisen puuttumisen keinoja.

Oppilaan ohjauksen laaja kehittämishanke on jo käynnissä ja sen tulosten monipuolinen hyödyntäminen on tärkeitä. Kuntien ja koulujen oppilaan arvioinnin käytänteitä tulee jatkossa tutkia tarkemmin. Opetushallituksen menossa olevaa opetussuunnitelma-analysia tulee tältä osin syventää ja käynnistää syntyvän tiedon varassa oppilaan arviointiin liittyvien käytänteiden kehittäminen. Tavoitteena on oppilaan itseohjautuvuutta ja oppimisvalmiuksia tukevien arviointikäytänteiden yleistäminen.

Opetusministeriön työn ja Opetushallituksen kehittämishankkeiden yhteydessä tulee erityisesti paneutua kehittämään rakenteita, jotka edistävät hallintokuntien välistä yhteistyötä. Yhteistyö on tärkeää varsinkin koulutuksen nivelvaiheissa, oppilaan siirtyessä esiopetuksesta perusopetukseen, yleisopetuksesta erityisopetukseen tai päinvastoin sekä perusopetuksesta toisen asteen koulutukseen.

Uutena toimintamuotona käynnistetään oppilaan yksilöllisistä elämäntilanteista lähtevää toimintaa, jolla pyritään ehkäisemään koulutuksesta syrjäytymistä ja saamaan jo koulutuksesta pudonneet takaisin koulutukseen. Tavoitteena on, että kukaan ei jää ilman peruskoulun päättötodistusta ja että kaikki saavat tarvitsemansa tuen toisen asteen koulutukseen siirtymisessä.

Opetuksessa tulee kehittää vaihtoehtoisia opiskelumuotoja, joissa korostuvat toiminnallisuus ja tekemällä oppiminen. Opetusjärjestelyissä tulee pyrkiä yksilöllisellä lähestymistavalla

löytämään ja tukemaan oppilaan vahvuuksia ja toisaalta etsimään hänelle sopivat opiskelutavat. Toimintaa tulee järjestää sekä perusopetuksen yläluokilla että lisäopetuksessa.

Ryhmälle tulee kohdentaa sen moniongelmaisuuksien vuoksi myös muita tukipalveluja. Toimintaa tulee kehittää moniammatillisena eri organisaatioiden yhteistyönä tavoitteena muun muassa vahvistaa perheen antamaa tukea nuoren koulutukselle.

Asteittain toiminta vakiinnutetaan osaksi perusopetuksen rakenteita.

5 Henkilökohtaisen oppilaanohjauksen varmistaminen kaikille perusopetuksessa

Perusopetuksen ylempien vuosiluokkien oppilaanohjauksessa, erityisesti uranvalinnanohjauksessa havaittiin kansallisessa arvioinnissa (2002) puutteita, joiden mukaan nuoret eivät saa riittävästi tietoja ja valmiuksia valintojaan varten. Ammatillisen koulutuksen juuri aloittaneista 30 % on epävarmoja alastaan ja 55 % sanoi, ettei ollut vielä omalla alallaan. Henkilökohtaista ohjausta vaille jäi oppilasta 20 %. Tähän ryhmään kuului erityisesti poikia, ammattiin suuntautuneita ja koulumenestykseltään muita heikompia. Myös lukioon valtaosa hakeutui miettiäkseen tulevaa ammatinvalintaansa. Ohjauksen puutteet näkyvät osittain myös opintojen keskeyttämisenä, muun muassa epäonnistuneen valinnan vuoksi. Lukion keskeyttää kokonaan 2 % (noin 2 200 opiskelijaa) ja ammatillisen koulutuksen 10,2 % (11 400 opiskelijaa). Oppilaille oli myös vaikeuksia saada apua erityisesti oppimisvaikeuksiinsa. Liian vähäinen oppilaanohjauksen määrä ei myöskään tue riittävästi uranvalinnanohjauksen vaatimaa prosessin pitkäkestoisuutta. Myös perheiden pitäisi voida osallistua nuoren koulutus- ja uranvalintaprosessiin, mihin nykyinen oppilaanohjauksen resursointi ei anna edellytyksiä.

Työryhmän ehdotus

Riittävän henkilökohtaisen tuen ja ohjauksen turvaamiseksi säädetään perusopetuksen oppilaille oikeus saada henkilökohtaista oppilaanohjausta kolme tuntia/oppilas yhteensä vuosiluokkien 6–9 aikana. Tavoitteena on antaa nuorille paitsi tietoja koulutus- ja uranvalintaa varten myös tukea nuoria elämänsä ja koulutuksensa suunnittelussa sekä varmistaa koulutus- ja uranvalintojen osuvuutta ja ehkäistä myöhempää keskeyttämistä. Lisäksi on kehitettävä yhteistyömuotoja oppilaiden perheiden kanssa uranvalintaprosessin tukemiseksi.

Riittävän oppilaanohjauksen turvaaminen edellyttää opinto-ohjaajien koulutuksen huomattavaa lisäystä, koska tällä hetkellä muodollisesti päteviä opinto-ohjaajia ei ole riittävästi.

Määräraharahatarve on noin 6 miljoonaa euroa vuosittain.

6 Kiusaamisen ehkäiseminen

Koulukiusaamisen ehkäiseminen on yksi keskeisimmistä kouluhyvinvointiin vaikuttavista tekijöistä. Perusopetuslain mukaisesti opetuksen järjestäjän tulee laatia opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Opetuksen järjestäjä vastaa suunnitelman toimeenpanosta ja sen noudattamisen ja toteuttamisen valvonnasta. Opettajilla on kuitenkin vähän konkreettisia työkaluja kiusaamisen ennalta ehkäisemiseen.

Työryhmän ehdotus

Osana koulutuksen järjestäjän toteuttamaa toiminnan arviointia ja jatkuvaa kehittämistä suositellaan selvitettäväksi myös kunnassa ja kouluissa laadittuja koulukiusaamisen ehkäisemiseen liittyviä toimenpiteitä.

Osana Opetushallituksen opetussuunnitelmien toteutumisen ja toimeenpanon seuranta selvitetään kuntien ja koulujen opetussuunnitelmiin sisältyviä kiusaamisen vastaisia suunnitelmia. Selvityksen pohjalta harkitaan valtakunnallisen kehittämisohjelman käynnistämistä tehokkaiden koulukiusaamisen vastaisten toimintamallien saamiseksi yleiseen käyttöön kaikissa kouluissa.

7 Vertaissovittelu

Vertaissovittelua on kokeiltu hyvin tuloksekkaasti jo useilla paikkakunnilla. Vertaissovittelussa on tärkeää oppilaiden aktiivinen puuttuminen kiusaamiseen sekä ennaltaehkäisevästi että jälkikäteen tapausten sovittelussa. Kiusatut ovat kokeneet, että heitä kuunnellaan, heistä välitetään, vertaissovittelu on antanut voimia käydä koulua ja useimmiten kiusaaminen on myös loppunut. Sovittelijaoppilaat ovat kokeneet, että sovittelutoiminta on tuonut mahdollisuuden osoittaa välittämistä, kehittänyt ihmissuhdetaitoja, antanut mahdollisuuden olla aktiivisesti mukana koulun toiminnassa ja tuonut myös uusia näkökulmia omaan elämään. Opettajat ovat kokeneet, että sovittelutoiminnalla on voitu osoittaa koulun välittävän kaikista oppilaista, kiusaaminen on vähentynyt ja koulun ilmapiiri on parantunut.

Työryhmän ehdotus

Täydennyskoulutuksen määrärahoja suunnataan vertaissovittelutoiminnan laajentamiseen, kehittämiseen ja arviointiin niin, että vertaissovittelutoiminta tukee koulu yhteisöjen konkreettisia toimenpiteitä kiusaamisen ehkäisemiseksi ja käsittelemiseksi.

8 Opettajien ja työyhteisöjen täydennyskoulutus

Opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen tulee muodostaa jatkumo, jotta elinikäisen oppimisen ajatus voi toteutua ja opettajan ammatillinen kehitys jatkuu koko uran ajan. Oppilaiden ja opettajien hyvinvoinnin näkökulmasta on tärkeää, että opettajalla on taitoa hallita erilaisia oppilasryhmiä ja ymmärtää ryhmädynamiikan merkitys luokan toiminnassa, ilmapiirin rakentamisessa ja oppimiseen ohjaamisessa. Opettaja tarvitsee myös lasten kasvua ja kehitystä sekä oppilashuoltoa koskevaa tietoa ja valmiuksia moniammatilliseen yhteistyöhön.

Oppilaitosjohtamisella on suuri merkitys koulun toimintakulttuurin kehittymiselle ja kehittämiseksi. Se millainen on koulun toimintakulttuuri vaikuttaa myös kouluhyvinvointiin. Rehtorikoulutus on tällä hetkellä hyvin sirpaleista eikä sillä ole yhtenäisiä tavoitteita.

Työryhmän ehdotus

Opettajien täydennyskoulutuksen yhtenä painopistealueena on opettajien tietoisuuden lisääminen lasten ja nuorten hyvinvoinnista ja siihen vaikuttavista tekijöistä.

Täydennyskoulutuksen sisällöissä tulee painottaa ryhädynamiikan ymmärtäminen, ryhmäprosessien ohjauksen merkitys, vuorovaikutustaitojen harjoittelu ja moniammatillinen yhteistyö. Koulutukset tulee suunnata opettajille ja työyhteisöille.

Työyhteisöjen kehittämisen ja niiden johtamisen tulee olla myös yhtenä painopistealueena. Koulutuksen sisällöissä tulee korostua johtajuuden merkitys kouluhyvinvoinnille ja koulutusten tulee suuntautua koulujen johtoryhmille. Oppilaskunnan ohjaavan opettajan tulee olla mukana koulutuksessa.

9 Kodin ja koulun yhteistyö

Kodin ja koulun yhteistyön merkitys oppilaiden ja koko kouluyhteisön hyvinvoinnille on kiistaton. Toimintaa kehitettäessä tulee ottaa huomioon kaikkien osapuolten näkemykset, unohtamatta oppilaita. Joissakin kunnissa on kokemuksia uudenlaisista, osallistavista menetelmistä, joita tulee levittää toisten kuntien ja koulujen tietoisuuteen. Vanhempainjärjestöjen toiminta on aktiivista, mutta on tarpeen jatkuvasti miettiä myös uusia kohtaamistilaisuuksia, joissa koulun tavoitteita ja toimintatapoja voidaan avata ja jotka tukevat vanhempien keskinäistä verkostoitumista. Vanhemmat kaipaavat myös tietoa koulun tavoitteista ja toiminnasta sekä kouluun ja opetukseen liittyvästä terminologiasta.

Työryhmän ehdotus

Opetushallitus yhdessä Suomen Vanhempainliiton ja muiden tahojen kanssa on työstämässä hyvän kodin ja koulun yhteistyön laatukriteerejä. Työn tulosten levittämisestä ja jatkokehittämisestä tulee huolehtia.

Kodin ja koulun yhteistyö tulee asettaa opettajien täydennyskoulutuksen yhdeksi painoalueeksi.

Opetusministeriö organisoii yhteistyössä eri tahojen kanssa valtakunnallisia ja alueellisia luento- ja keskustelutilaisuuksia, jotka tukevat ja vahvistavat kodin ja koulun yhteistyön rakenteita ja edistävät hyvinvointia koulussa.

Selvitetään mahdollisuudet tuottaa yhteistyössä YLE:n ja muiden sidosryhmien kanssa valtakunnallisia tiedotusohjelmia, joiden kohderyhmänä olisivat lasten vanhemmat.

10 Kouluhyvinvoinnin tutkimus

Kouluhyvinvointia rakennetaan määrätietoisesti tietämisen ja osaamisen sekä uuden tiedon tuottamisesta ja soveltamisesta syntyvien innovaatioiden varaan. Kouluhyvinvoinnin kehittämiseksi on jatkuvasti arvioitava jo saavutettua, ennakoitava tulevaisuutta ja tehtävä uusia linjauksia. Tutkimustulokset antavat perustan uusien kehittämishaasteiden havaitsemiseen.

Kouluhyvinvointiin, lasten ja nuorten kasvuympäristöön sekä koulutuksen tuloksellisuuteen liittyviä näkökulmia ei tulisi tarkastella toisistaan irrallisina kuten on tähän saakka liiallisesti tehty. Tämän vuoksi tärkeää on lisätä ymmärrystä näiden tekijöiden vuorovaikutuksesta. Yhteyksien oivaltaminen auttaa kansallista päätöksentekoa, rakentaa lasten ja nuorten

hyvinvointia sekä parantaa heidän oppimisen edellytyksiään, tukee kouluja opetuksen kehittämisessä ja lisää vanhempien mahdollisuutta saada tietoja koulutuksen laadusta.

Työryhmän ehdotus

Kouluhyvinvointia, lasten ja nuorten kasvuympäristöä sekä koulutuksen tuloksellisuutta koskevan monialaisen tieteellisen tutkimus- ja kehittämistoiminnan perusedellytyksiä tulee vahvistaa. Opetusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön, Suomen Akatemian ja muiden tutkimusta tekevien tahojen yhteisin toimenpitein luodaan edellytyksiä innovatiivisten tutkimusympäristöjen kehittymiselle.

Lähteet

- Allardt, E. 1998. Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa Roos, J. P. & Hoikkala, T. (toim.) Elämänpolitiikka. Tampere: Gaudeamus, 34–53.
- Antikainen, A., Rinne, R. & Koski, L. 2000. Kasvatussosiologia. Juva: WSOY.
- Arnkil, T., Eriksson, E. & Arnkil, R. 2000. Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Stakes. Raportteja 253. Helsinki.
- Arvaja, M. 2005. Collaborative knowledge construction in authentic school contexts. Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteen laitos.
- Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista (986/1998).
- Borg, S. 2005. Kansalaisena Suomessa. Kansalaisvaikuttaminen Pohjoismaissa ja European Social Survey 2002. Oikeusministeriön julkaisuja 2005:3.
- Collishaw, S., Maughan, B., Goodman, R., Pickles, A. Journal of Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines, Nov 2004, Vol. 45 Issue 8, 1 350–63.
- Eriksson, E. & Arnkil, T. 2005. Huoli puheeksi. Opas varhaisista dialogeista. Stakes. Oppaita 60. Helsinki.
- Erytisopetuksen tarve lukiokoulutuksessa. 2005. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 11.
- Gretchel, A. 2002. Kunta nuorten osallisuusympäristönä, Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Gretchel, A. (toim.) 2002. Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Grundtryggheten och behovet av stöd i skolan. 2005. Publikationer från Rådet för utbildningsutvärdering 12.
- Hakkarainen, K., Lonka, K. & Lipponen, K. 1999. Tutkiva oppiminen: älykkään toiminnan rajat ja niiden ylittäminen. Porvoo: WSOY.
- Halinen, I. 2004. Aihekokonaisuudet opetuksen eheyttäjänä. Teoksessa Loukola, M-L. (toim.) Aihekokonaisuudet perusopetuksen opetussuunnitelmassa. 2004. Opetushallitus.
- Hallituksen esitys nuorisolaiksi (HE 28/2005 vp).
- Hatch, M.J. 1997. Organization Theory. Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives. Oxford University Press.
- Hautamäki, J., Kupiainen, S., Arinen, P., Hautamäki, A., Niemivirta, M., Rantanen, P., Ruut, M. & Scheinin, P. 2005. Oppimaan oppiminen ala-asteella 2. Tilanne vuonna 2003 ja muutokset

- vuodesta 1996. Opetushallitus.
- Hesan Nuorten Ääni 2002. Hesan Nuorten Ääni -kampanja 2000–2005.
Nuorisoasiainkeskuksen ja opetusviraston yhteisstrategia. Moniste.
- Hesan Nuorten Ääni -kampanjan hankesuunnitelma v. 2003–2007.
Helsingin opetusviraston ja nuorisoasiainkeskuksen yhteisstrategia. Moniste.
- Huczynski, A. & Buchanan, D. 2001. Organizational Behaviour. An introductory text. 4. painos.
Pearson Education.
- Hyvinvointi koulu yhteisössä (hvk) -kehittämishankkeen loppuraportti. Aiheita 25/2003. Stakes.
- Kannas, L. 2005. (toim.) Koululaisten terveys ja terveystietoisuus muutoksessa.
WHO-Koululaistutkimus 20 vuotta. Terveystietoisuuden edistämisen tutkimuskeskus, julkaisu 2.
Jyväskylän yliopisto.
- Kansanterveyslaki (66/1972).
- Kellam, S. G., Ling, X., Meirsca, R., Brown, C. H. & Jalongo, N. 1998. The effect of the level of aggression in the first grade classroom on the course and malleability of aggressive behavior into middle school. *Development and Psychopathology*, 10, 165–185.
- Konu, A. 2002. Oppilaiden hyvinvointi koulussa. *Acta Universitatis Tamperensis* 887.
Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy Juvenes Print.
Tulostettavissa: <http://acta.uta.fi> (väitöskirjat)
- Konu, A. & Gråsten-Salonen, H. 2004. Koulumiehe-projekti – koululaisten mielenterveyden ja hyvinvoinnin edistäminen Pirkanmaalla. Pirkanmaan sairaanhoitopiiriin julkaisu 8/2004.
Tampere: Tampereen Yliopistopaino.
- Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteet. Määräys 5/011/2004. Opetushallitus.
- Kouluterveydenhuollon laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriö ja Suomen Kuntaliitto.
Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2004:8. Helsinki.
Tulostettavissa: <http://www.stm.fi/Resource.phx/ajank/suost/suosituksset.htm>
- Kouluterveydenhuolto 2002. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille. Stakesin
Oppaita 51/2002. Sosiaali- ja terveysministeriö ja Stakes. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.
Tulostettavissa: www.stakes.fi/verkkojulk
- X Kouluterveyspäivät 22.–23.8.2005 Jyväskylän yliopisto. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus 2005. www.stakes.fi/kouluterveys
- Koulutuksen perusturva ja oppimisen tuki perusopetuksessa. Osaraportti 1: Arviointiraportti. 2005.
Koulutuksen arviointineuvoston julkaisu 8.
- Koulutuksen perusturva ja oppimisen tuki perusopetuksessa. Osaraportti 2: Tausta ja tulokset.
2005. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisu 9.
- Koulutuksen perusturva ja oppimisen tuki perusopetuksessa. Osaraportti 3: Syventävät artikkelit.
2005. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisu 10.
- Kuntalaki (365/1995).
- Kupari, P., Välijärvi, J., Linnakylä, P., Reinikainen, P., Brunell, V., Leino, K., Sulkunen, S., Törnroos, J., Malin, A. & Puhakka, E. 2004. Nuoret osaajat. PISA 2003 -tutkimuksen esituloksia.
Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylä.
- Laki ammatillisesta koulutuksesta (630/1998).
- Launonen, L. 2004. Erilaisten arvojen maailma. Teoksessa Vitikka, E. & Saloranta-Eriksson, O. (toim.) Uudistuva perusopetus. Näkökulmia opetuksen ja opetussuunnitelman kehittämiseen.
Jyväskylä: Opetushallitus, s. 12–27.

- Lastensuojelulaki (683/1983).
- Lehtinen E. & Kuusinen J. 2001. Kasvatuspsykologia. Helsinki: WSOY.
- Liinamo, A. & Kannas, L. 1995. Viihdynkö, pärjäänkö, selviänkö turvallisesti: koulunkäynti oppilaiden kokemana. Teoksessa Kannas, L. (toim.) Koululaisten kokema terveys, hyvinvointi ja kouluviihtyvyys. Opetushallitus, 109–130.
- Lukiolaki (629/1998).
- Luopa, P., Räsänen, M., Jokela, J. & Rimpelä, M. 2005. Kouluterveyskyselyn valtakunnalliset tulokset vuosina 1999–2004. STAKES Aiheita 12/2005.
- Luukkainen, O. (toim.) 2000. Opettaja vuonna 2010, Opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen ennakointihankkeen (OPEPRO) selvitys 15. Loppuraportti. Opetushallitus.
- Maankäyttö- ja rakennuslaki (L132/1999); Maankäyttö- ja rakennusasetus (A895/1999); Suomen rakentamismääräyskokoelma.
- Nuikkinen, K. 2005. Terveellinen ja turvallinen koulurakennus. Opetushallitus.
- Numminen, U., Jankko, T., Lyra-Katz, A., Nyholm, N., Siniharju, M. & Svedlin, R. 2002. Opinto-ohjauksen tila 2002. Opinto-ohjauksen arviointi perusopetuksessa, lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa. Arviointi 8/2002. Helsinki: Opetushallitus.
- Nuorisotyölaki (235/1995).
- Olweus D. 1992. Kiusaaminen koulussa. Keuruu: Otava.
- Patrikainen, R. 1999. Opettajuuden laatu. Ihmiskäsitys, tiedonkäsitys ja oppimiskäsitys opettajan pedagogisessa ajattelussa ja toiminnassa. Jyväskylä: Gummerus.
- Perttilä K., Kautto S., Lounamaa A., Luopa P., Ritamo M., Rimpelä M., Pesonen A-E., Zotow M. 2003. Hyvinvointi koulu yhteisössä -kehittämishankkeen loppuraportti. Stakesin Aiheita 25/2003. Helsinki: Stakesin monistamo. Tulostettavissa: www.stakes.fi/verkkojulk
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Määräykset 1–3/011/2004. Opetushallitus.
- Perusopetusasetus (852/1998).
- Perusopetuslaki (628/1998).
- Puro, E. 2005. Peruskoulun tukipalvelujen toimivuus oppilashuoltotyöryhmien ja huoltajien arvioimana. Jyväskylän yliopisto.
- Rantala, V. 1989. Rakennus symbolina. Teoksessa Varto, J. & Marjomaa, E. (toim) Arkkitehtuuri ja filosofia. Filosofian tutkijaseminaari syksyllä 1987. Tampereen yliopisto. Matemaattisten tieteiden laitos, 17–23.
- Rauste-von Wright, M., Soini, T., Pyhältö, K., Eerola, S., Pyhälä, S. & Rämä, I. 2003. Koulun eksperttiys. Tutkimus yhtenäisen peruskoulun toteutumisen ehdoista. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A 1.
- Rauste-von Wright, M. & von Wright, J. 1994. Oppiminen ja koulutus. WSOY.
- Rimpelä, M., Luopa, P. & Jokela, J. 2001. Kouluterveyskysely 2000 Helsingissä: Koulukokemukset, terveys ja päihteiden käyttö (Kouluterveys 2002 -ohjelma / Stakes ja Jyväskylän ja Tampereen yliopistojen terveystieteiden laitokset).
- Saarikangas, K. 1998. Tilan tekijät. Teoksessa Elovirta A. & Lukkarinen, V. (toim.) Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 183–204.
- Salmivalli, C. 2003. Koulukiusaamiseen puuttuminen. Kohti tehokkaita toimintamalleja. Juva: PS-kustannus.

- Sava, I. & Vesänen-Laukkanen, V. (toim.) 2004. Taiteeksi tarinoitu elämä. PS-kustannus. Jyväskylä.
- Savolainen, A. 2001. Koulu työpaikkana. Työolojen itsearviointi ja kehittämistarpeet oppilaiden ja henkilöstön näkökulmista. Acta Universitatis Tamperensis 830. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy Juvenes Print. Tulostettavissa: <http://acta.uta.fi> (väitöskirjat)
- Savolainen A., Taskinen H., Laippala P. & Huhtala H. 1998. Oppilaiden arviot peruskoulun yläasteen työoloista. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 1998 (35), 129–141.
- Sivistysvaliokunnan mietintö 6/2002 vp. Valtioneuvoston selonteko uusien koululakien vaikutuksista ja laeissa asetettujen tavoitteiden toteutumisesta.
- Somersalo, H. 2002. School environment and children's mental well-being. A child psychiatric view on relations between classroom climate, school budget cuts and children's mental health. Helsingin yliopisto.
- Strati, A. 1999. Organization and Aesthetics. London: Sage Publications.
- Suomen perustuslaki (731/1999).
- Suutarinen, S. 2000. Yhteiskunnallisen opetuksen asema Suomessa. Teoksessa Suutarinen, S. (toim.) Nuoresta pätevä kansalainen Yhteiskunnallinen opetus Suomen peruskoulussa. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, xx–xx.
- Suutarinen, S. 2002. Nuori kansalainen Suomen näkökulmasta. Teoksessa Brunell, V. & Törmäkangas, K. (toim.) Tulevaisuuden yhteiskunnan rakentajat. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Syrjämaa, T. & Tunturi, J. 2002. Johdanto. Teoksessa Syrjämaa, T. & Tunturi, J. (toim.) Eletty ja muistettu tila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–29.
- Taskinen, S. 2001. Miten yhteiskunta voisi vähentää syrjäytymisen uhkaa? Julkaisussa Taskinen, S. (toim.) "Huono ennuste" Mitä on lasten ja nuorten syrjäytyminen. Stakesin Aiheita 10/2001. Helsinki: Stakesin monistamo.
- Taylor, A. 2004. Programming and Design of Public Schools Within the Context of Community. Terveellisen ja turvallisen opiskeluympäristön laadun arvioinnin perusteet perusopetusta varten. Taustamuistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 27:2002.
- Tornberg, A. 2000. Valistus on viritetty. Seurantatutkimus luokanopettajaksi opiskelevien suunnitteluorientaation, sisäisten mallien, opetustilanneajattelun ja reflektion kehityksestä. Acta Universitatis Lapponiensis 35. Lapin Yliopisto. Rovaniemi.
- Valtakunnallinen peruspalvelujen arviointiraportti 2004. Sisäasiainministeriö.
- Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (1435/2001).
- Valtioneuvoston selonteko uusien koululakien vaikutuksista ja laeissa asetettujen tavoitteiden toteutumisesta (VNS 2/2002 vp).
- Väljärvi, J. 2002. Koulun oppimisympäristö ja opetusjärjestelyt. Teoksessa Väljärvi, J. & Linnakylä, P. (toim.) Tulevaisuuden osaajat. PISA 2000 Suomessa. Jyväskylän Yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos, 181–201.
- Väljärvi, J., Linnakylä, P., Kupari, P., Reinikainen, P., Malin, A. & Puhakka, E. 2002. Suomen tulevaisuuden osaajat. PISA 2000 -tutkimuksen ensituloksia. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylä.
- Young people's health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey. 2004. Health Policy for Children and Adolescents, No 4. World Health Organization. Regional Office for Europe.

Opetusministeriö / Kouluhyvinvointityöryhmä

Lausuma työryhmän muistioon

Opetusalan Ammattijärjestö OAJ ei voi sitoutua työryhmän ehdotuksiin, jotka pohjautuvat Kokonaiskoulupäivä-projektin loppuraporttiin Eheytetty koulupäivä. Raportti ei ole ollut saatavilla työryhmän työskentelyn aikana, näin myöskään sen sisältöön ei ole ollut mahdollisuutta tutustua. Koulupäivän rakenteellinen muuttaminen, eheyttäminen, vaikuttaa ratkaisevasti opettajien ja rehtoreiden työnkuvaan, virkaehtosopimukseen ja koulutuksen resursseihin. Näitä ei voida jättää huomiotta ehdotuksia tehtäessä. Osa työryhmän ehdotuksista on myös sellaisia, joiden toteuttamiseen tarvitaan lisäresursseja. OAJ edellyttää, että nämä lisäresurssit tulevat päätettyjen menokehysten ulkopuolelta.

Helsingissä 9.9.2005

Riitta Sarras,
Opetusalan Ammattijärjestö OAJ

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

ISBN 952-485-013-3

ISSN 1458-8102

Julkaisumyynti / Bokförsäljning

Yliopistopaino / Universitetstryckeriet
PL 4 / PB 4 (Vuorikatu 3 / Berggatan 3)
00014 Helsingin Yliopisto / Helsingfors Universitet
puhelin / telefon (09) 7010 2363
faksi / fax (09) 7010 2374
books@yopaino.helsinki.fi
www.yliopistopaino.helsinki.fi